

ԻՈՐՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ՍՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵՄՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԿԱ ՏԱՐԻ

Ը-Թ-Ժ

1987

ՄԻՈՆ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱԿԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹՅՐԹ ԿՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԿԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1987

Օգոստոս — Սեպտեմբեր — Հոկտեմբեր

Թիւ 8-9-10

1987

August — September — October

No. 8-9-10

S I O N

VOL. 61

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

10474-290

204-58

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԵԳՐԱԿԱՆԻ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

ԺԲ.

ՊԱՆՔԻ ՎԵՐԱՑՄԱՆ ՀԱՐՑ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԼԵԶՈՒՆ

Կը հասնինք վերջապէս ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԻՆ մատնանշած Բարեկարգական վերջին այս երկու հարցերուն, որոնց մասին մեր տեսութիւնը անկարելի չենք կարծեր միանգամայն ամփոփել Սիոնի այս թիւին մէջ:

Պահքի խնդրոյն մասին յրնդհանուրն համամիտ ենք ծրագրին մէջ պարզուած կարծիքին՝ վերապահութեամբ մը լուի: Մենք չենք մտածեր, ինչպէս կը թուի խորհիլ Գերագոյն Որոհուողը, թէ ցայսօր պահք «պահողներն էլ մեծ մասամբ ոչ իբր ապրում, այլ իբրեւ սովորոյթ են պահում»: Ո՛չ. բնաւ. կը ճանչնամ դեռ շատ շատեր, որոնք այսօր իսկ, եւ քիչ մը ամէն տեղ, պահեցողութիւն կ'ընեն, այսինքն ինքզինքնին սննդական գրկանքի կ'ենթարկեն պարզապէս կրօնական պարտականութեան զգացումով: Ու այս մասին երկու տարի առաջ կը գրէր մեզի իր ժողովուրդին ճշմարտապէս հոգեւոր հայր պատկանելի եւ գիտուն արքեպիսկոպոս մը թէ կը վախճար որ լեռնական գիւղացիները, հոգեպէս եւ բարոյապէս մաքուր հաւատաւորներ, որոնք մեծ թիւ մը կը կազմեն իր թեմին մէջ, պիտի խորապէս վրդովուին իրենց հաւատքին մէջ: Այնպէս որ բոլորովին ուղիղ չէ ըսել թէ «այս հարցը կեանքն ինքն է լուծել» արդէն: Եւ յետոյ, եթէ պահքը հոգեւոր ապրումի տեսակէտով ոչ մէկ նշանակութիւն չունի այլեւս, ինչո՞ւ Գերագոյն Որոհուողը պարտադիր ընել կ'ուզէ զայն Ս. Զատիկի եւ Ս. Մննդեան շաբաթապահքերուն, եւ ամէն Ուրբաթ օրերուն, որոնք խաչելութեան յիշատակին են նուիրուած:

Զենք անդրադառնար տակաւին հարցին առողջապահական կողմին, զոր շատ ողջամիտ ոգւով վեր կ'առնէ Բժշկապետ Ա. Բաբայեան իր «Եկեղեցական Առողջապահութիւն» խորագրով ուսումնասիրութեան մէջ, պահքի նշանակութիւնը գիտականօրէն բացատրելով, եւ անոր մէջ տեսնելով ժողովուրդը «հանապազօրեայ մակերութիւնից» զգուշացնելու, «այսինքն մեղէնի եւ բանջարեղէնի փոփոխութիւնով որոշեալ ժամանակներում մարդու առողջութիւնը աւելի ապահովուած» լինելու կարգադրութիւն մը Եկեղեցւոյ կողմէ, որ այն հին բարի օրերուն ժողովուրդին հոգեւոր եւ մարմնաւոր բովանդակ կեանքին վերսկողութեան եւ ուղղութեան պարտականութիւնը կու տար ինքզինքին: Ոչ ոք կրնայ ուրանալ այս տեսութեան բացարձակ ճշդութիւնը:

մասկերութեան եւ ոգելից ըմպելիի ժողովիւնը ունեցող ժողովուրդներու մէջ չափազանց շատ են կաթուածի, քաղցկեղի եւ ուրիշ հիւանդութիւնները որոնք «համեմատաբար շատ սակաւադէպ են հացեղէն եւ բանջարեղէն առատ գործածող (պահլաւանող) ժողովուրդներու մէջ»։ պատկեր՝ որ ճշմարտութեամբ կը գտնենք մեր առջեւ ու մեր մէջ, քաղցեանի եւ գիւղական կամ լայնօրէն բարեկեցիկ եւ չափաւոր տնտեսականի տէր ընտանիքներու կենցաղին մէջ, ուր գիտենք թէ առողջութիւնը ո՞ր կողմն է աւելի ամուր։

Բայց արդար չենք գտներ ծանրանալ այժմ այս կէտին վրայ, քանի որ հանրային եւ անհատական առողջապահութիւնը աւելի գործնական եւ ապահով ձեռքերու մէջ կը գտնուի ներկայիս, շնորհիւ քաղաքային իշխանութեան ձեռնարկած միջոցներուն եւ առողջաբանական գիտութեան լայնօրէն ժողովրդակալանացման։

Ու պահլաւ մասին վերեւ մեր ակնարկած նկատողութեան վրայ հիմնուելով, կը կարծենք թէ փոխանակ վերցնելու պահլաւը, լաւագոյն է կալուաւոր թողուլ զայն, պարտաւորիչ ընելով միայն քրիստոնէական երկու մեծ տօներու եւ Ուրբաթ օրերու պահլանողութիւնը, եւ այդ օրերուն նաեւ միայն արգելելով պահլի կատարումը, ինչպէս կ'առաջարկէ ՁեկՈՒՑՈՒՄը, եւ ինչպէս ժամանակաւ Հոգելոյս Տ. Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան առաջարկած էր Հոգելոյս Տ. Գէորգ Ե. Կաթողիկոսին։ Կալուաւոր թողուելիք միւս պահլոց օրերուն պսակի կատարումը արգելելու տեղի չկայ բնաւ. երկուքն ալ սուրբ են, պսակը իբրեւ խորհուրդ Եկեղեցւոյ եւ պահլը իբրեւ բարեպաշտական գործ։ Ի հնումն արգելուած էր պահլոց օրեր պսակ կատարել, պարզապէս՝ որպէսզի, ինչպէս կը հասկցուի Շնորհալիի մէկ ակնարկութենէն, ապաշխարութեան օրերու մէջ խրախճանական դժուարութիւններ չըլլան։ Այժմ, առ հասարակ, հարսանեկան այն հին բազումատօները չկան արդէն, եւ նոյնիսկ կարելի է կանոնադրել որ այդպիսի օրերու պատահած պսակները տրուին անհանդէս պարգուութեան մէջ։

*

Գալով երկրորդ խնդրոյն, «Աստուածապաշտութեան լեզու» հարցին, այդ մասին կատարելապէս նոյն կը պահենք մեր տեսութիւնը, զոր յատուկ գրութեամբ ժամանակին ներկայացուցած ենք արդէն Մայր Աթոռոյ, եւ Սիմֆի մէջ ալ հրատարակած։ Ներուի մեզի հետեւաբար նոյնութեամբ վերարտադրել զայն հոս, իբրեւ մեր անխախտ համոզումը վերաբերութեամբ որքան նուիրական նոյնքան շահեկան այս խնդրոյն։

«Եկեղեցական Բարեկարգութեան կարեւոր կէտերէն մին եւս պաշտամունքի լեզուին՝ անսինքն Գրաբարի խնդիրն է»։ Հարցը կը դրուի սա կերպով. քանի որ Գրաբարը ընդհանուր առմամբ անհասկնալի է ժողովուրդին, անիկա անլեւս չի կրնար

ծառանել հողեւորապէս, չկարենալու հաւատացեալին հաղորդել Ս. Գրոց աղօթքներու, երգերու եւ զանազան ընթերցուածներու իմաստը:

Եթէ լուկ այս տեսակէտէն, այսինքն հասկացողութեան անկիւնէն նայուի խնդրոյն վրայ, պէտք պիտի ըլլայ այն ատեն ոչ միայն իսկոյն Աշխարհաբարը ընդունիլ Եկեղեցւոյ մէջ, այլ տաճկախօս հայերուն համար եւս, որոնք փոքրիկ թիւ մը չեն ներկայացներ, որդեգրել Թուրքերէնը, իսկ ի պիւիւս աշխարհի ցրուած հայազաղութներուն համար, որոնք հետզհետէ Մայրենի լեզուն կորսնցնելով տեղական երկրալեզուներուն մարտութիւնը միայն կը ստանան տարուէ տարի, կարգադրել որ իւրաքանչիւր գաղթաւայրի մէջ գործածուի զոր օրինակ Ֆրանսերէնը՝ Ֆրանսայի, Անգլիերէնը՝ Հնդկաստանի, Անգլիոյ եւ Ամերիկայի, եւ Սպաներէնն ու Փօրթուկալերէնը Հարաւային Ամերիկայի գաղութներուն համար, առանց յիշելու Արեւմտեան եւ Արեւելեան բարբառներու առթիւ եւս ուրոյն տնօրինութիւն մը ընելու հարկը:

Արդ, ըսենք նախ թէ անհասկացողութեան հարցը միմիայն լեզուի խնդիր չէ. Ս. Գրքի, կրօնական եւ եկեղեցական գրուածքներու հասկացողութեան համար եթէ ոչ հաւասար այլ բաւական կարեւոր չափով անհրաժեշտ է նաեւ կրօնական կրթութիւնը: Տակաւին պակաս քան կէս դար մը առաջ, հիւր դեռ մեր վարժարաններուն մէջ կրօնի ուսումը ունէր իրեն արժանի տեղը, երբ մեր քահանաները իրենց կոչումին աւելի արժանաւոր անձեր էին՝ ընտանեկան յարկերէն ներս ալ կենդանի պահելու համար միշտ Եկեղեցւոյ եւ կրօնի հողին, երբ եկեղեցական պաշտամունքին խուռներամ բազմութեամբ ներկայ կը դառնուէր միշտ ժողովուրդը, Գրաբարը առհասարակ հասկնալի էր նոյնիսկ տաճկախօս գաւառներուն մէջ. պարզ է ուրեմն թէ բոլորովին արդար չէ նախնեաց լեզուին վրայ ծանրացնել պաշտամունքի անհասկնալիութեան ամբաստանութիւնը:

Բայց կայ տակաւին ուրիշ կարեւոր պարագայ մը, որուն կարելի եւ ներելի չէ անուշադիր մնալ: Ի՞նչ բարդութիւն պիտի ստեղծէ Եկեղեցւոյ ներքին կեանքին մէջ՝ բազմաթիւ եւ այլապէր պ լեզուներու այդ յաճախութիւնը, դժուարացնելով իրարու հետ հաղորդակցութիւնը միեւնոյն Եկեղեցիի զանազան մասերուն, որոնց համար ամենէն կարեւոր պէտքերէն մին է լեզուի միութիւնը: Եւ յետոյ, պէտք չէ բնաւ մոռնալ թէ Հայաստանեայց Եկեղեցին, իբրեւ գերազանցապէս ազգային Հաստատութիւն մը, կոչումն ունի Հայութեան մէջ պահպանելու ինչ որ ազգային է եւ ազգին հոգւոյն հետ կը զօդէ իր ժողովուրդը: Գրաբարը, իբրեւ մեր պատուական նախնեաց լեզուն եւ բարբառը, միակ կապն է այսօր, որ կը միացնէ զմեզ տակաւին մեր նախնեաց հետ. ու Եկեղեցին է, այժմ, այն զանձարանը, ուր մեր անցեալ սրբութեանց հետ կը պահպանուի դեռ Գրաբարը:

անոր վտարումը մեր Եկեղեցիէն՝ գրեթէ պիտի նշանակէր խզում մեր նախնեաց հետ, ինչ որ անշուշտ ցանկալի չէ ոչ մէկ Հայու։ Եթէ Կաթողիկ Եկեղեցին, իր հօտին այլացեղ եւ այլալեզու աղ-գերը իրարու հետ կրօնական կապակցութեան մէջ պահպանելու միջոցներէն մին կը նկատէ պաշտամունքի լեզուին միութիւնը, եւ ատոր համար մինչեւ Հնդիկ ու Զինացի կաթողիկներուն կը հարկադրէ Լատիններէնը, որ անոնցմէ ոչ մէկուն համար սակայն ունի կենսական կարեւորութիւն մը՝ ո՛չ քրիստոնէական եւ ո՛չ ազգային տեսակէտով, եթէ Օրթոտոքս Եկեղեցին, միեւնոյն պատճառով եւ առաւել իրաւունքով անշուշտ թէեւ նուազ չափով մը կը հարկադրէ իրեններուն՝ Յունարէնը, Հայաստանեայց Եկեղեցին առաւելագոյն եւս աստիճանով ունի իրաւունք եւ նոյն ատեն պարտականութիւն Հայ ժողովուրդին իբր հոգեւոր պաշտամունքի լեզու հարկադրելու Գրաբարը, իբրեւ լեզուն՝ որով Քրիստոնէութիւնը քարոզուեցաւ եւ հաստատուեցաւ մեր մէջ, որուն միջոցաւ Ազգը տիրացաւ իր ցեղային դիտակցութեան եւ տոհմիկ գրականութեան, որուն մէջ կը պահպանուին մեր մտաւոր եւ բարոյական, քաղաքական եւ կրօնական անցեալին բոլոր յիշատակարանները, եւ որուն աղբսը, վերջապէս, շատ աւելի սերտ եւ յստակ լինելով մեր արդի լեզուին հետ քան Լատիներէնը՝ իրմէ ծնած Ռոման լեզուներուն հետ, ունի ամէն առաւելութիւն՝ ոչ միայն օգնելու Աշխարհաբարի զարգացման, որուն համար անհրաժեշտ է որ անեղծ մնայ անոր հետ մեր մտքին եւ սրտին հաղորդակցութիւնը, այլ նաեւ իր մո՛լ անքակ պահելու համար մեր հոգւոյն կցորդութիւնը մեր նախնեաց հոգւոյն հետ, պէտք է մնայ անիկա լեզուն մեր պաշտամունքին։ Միւս կողմէ սակայն լաւագոյն է եւ կարեւոր որ մեր ամբողջ ժամակարգութիւնը տպուի առճեռն հատորի մը մէջ, նոյն էջին վրայ սիւնակի մը մէջ դնելով Գրաբարը, եւ առնթեր՝ երկրորդ սիւնակի մը մէջ՝ Աշխարհաբարը եւ կամ հաւատացեալէն հասկցուած որեւէ լեզու։ Կարելի է նոյնպէս Ս. Պատարազը եւ աղօթքները եւ շարականները բոլորովին պահելով Գրաբար, քարոզանման մեծ աղօթքները կարգաւ միայն Աշխարհաբար, իսկ Հին Կտակարանի եւ Առաքելական ընթերցուածները նոյնպէս կարգաւ լոկ կամ նաեւ Աշխարհաբար։ Աւետարանի ընթերցուածները պէտք չկայ բնաւ Աշխարհաբարի վերածելու. ա՛յնքան պարզ է անոնց Գրաբարը, ինչպէս իրենց իմաստը»։

Ու ա՛յս է արդէն նաեւ Գերագոյն Հոգեւոր Ժողովին տեսութիւնը, որո՛ւ միայն կը յանգի, հարցին բոլոր դժուարութիւնները նկատի առնելէ վերջ։

(«Սիւն», 1938 Նոյեմբեր)

ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՄԱՐՏԻՐՈՍՆԵՐ

Քրիստոնէութիւնը, համեմատած այլ կրօններու (միաստուածեան կամ ոչ) աւանդներէն հետեւորդ ունեցող կրօնը կը հանդիսանայ (Մէկ ու կէս միլիարտի կը մօտենայ թիւը անոնց):

Քրիստոնէութեան էական տարրերութիւնը միւս կրօններէն կը կայանայ առաւելաբար այն իրողութեան մէջ թէ ան հիմնուած է սեղագի Աստուածորդիէն, մինչ միւսներու հիմնադիրները ստակական մարդ-արարածներ են եղած, խայթելով երեմի մեղքէն և նուաճուելով մահէն, իրենց երկրաւոր կեանքի և առաքելութեան աւարտին դառնալով հողին: Մարդեր՝ որոնց գերեզմանները կան մինչև այսօր «ի միջի մերում»:

Կրօնքները տարբեր են իրարմէ նաև իրենց անձան և զարգացման ճամբաներով: Քրիստոնէութեան ամենէն աշխատաւոր տարրերութիւնը միւսներէն կը կայանայ նաև այն իրողութեան մէջ թէ ան առաւած է մեծագոյն թիւը նահատակներու և մարտիրոսներու, նախ քան պետական-քաղաքական իշխանութեանց ճանաչումը ընդունիլը և անկէ ետք, յընթաց դարուց, մինչև վերջին ժամանակները:

Որքան սրտառու է և արդարեւ պատկերը նախնի քրիստոնեաներուն, որոնք տկար ոյժերով կը ծառանային հեթանոս աշխարհի բռնութեան դէմ ու իրենց մարմինները սիրայօժար կը յանձնէին սուրբին ու դահիճին, իրենց հոգիները որքայութեան տոմարին մէջ արձանագրած ըլլալու զօրաւոր ու պայծառ հաւատքով:

Անթիւ է փաղաքը քրիստոնէութեան յաղթանակին համար իրենց կեանքը յօժարակամ ընծայարարած սուրբերուն: Անոնք կը պատկանին բոլոր ժողովուրդներուն, դասակարգերուն և սեւերուն: Նաև հատակութեան պատկը ընդունողներէն դատ, ստուար է թիւը նաև անոնց՝ որոնք զոհած են իրենց ժամանակն ու հաս-

գիստը, նիւթական ու կեանքի բարիքները, տանելու համար քրիստոնէութեան լոյսն ու բարիքը՝ անյոյս ու անլոյս զանգուածներուն:

Հստակ է իրաւամբ թէ Քրիստոնէութիւնը զոհողութեան կրօնքն է: Զոհողութեան անտակ անհատը արժանի է կոչուելու Քրիստոնեայ, այսինքն հետեւորդ Քրիստոսի, որ գերագոյն զոհարեութեան օրինակը սուաւ մարդկութեան Գողգոթայի խաչի բարձունքէն:

Դիտանաք սերմնն պոյծառակերպիլ մեր հոգիները Քրիստոնէութեան լոյսով, այս օրերուն մասնաւոր, ուր թէև մեղմ է չի պահանջուիր կարմիր նահատակութեան զոհողութիւնը, բայց ուր միւս կողմէն ա՛յնքան ստուարացած է թիւը կեղծ քրիստոնեաներուն, այդ պիտակը եպերիւի անարժանութեամբ իրենց անձերուն վրայ կրող:

Գաղջ ու կեղծ քրիստոնեաներ (լայն է անջրպետը երկուքին միջև) փնտաւոր ու նոյնիսկ վտանգաւոր են քրիստոնէութեան դատին համար: Անոնք, գայթակղեցուցիչ իրենց օրինակով, ներսէն կը հարձակուն հիմերը իրենց (իբր թէ) պատկանած կրօնքին: Ու գիտենք թէ ներքին թշնամիին դերը յաճախ աւելի վճռական է, երբ քաղաքատուի ծանօթ ու սրտաքին թշնամիի բացայայտ գերին:

Մարտիրոսները ուրոյն դասակարգ մը կը կազմեն քրիստոնէական սուրբերու մեծ ընտանիքին մէջ: Անոնց անձին օրինակը կրնայ ըլլալ և պէտք է որ ըլլայ գերագոյն խրախոյսը մեր կթոս ու վարանոս քայլերուն: Ի՞նչ խօսք, որ Եկեղեցւոյ աւանդական կարգն ու սարքը Բարեկարգութեան պիտակին տակ քանդել ժպրող աղանդամոյններ դուրս են հանած իրենց սոսնակարգէն, ժխտելով ինչպէս Տիրամօր՝ տնայէս ալ անոնց արդար ու ազգւոյ բարեխօսութիւնը Տիրոջ գահուն առջև:

Մարտիրոսներու համբուրելի ոգին է որ կոչուած է զբահելու մեր հոգիները աշխարհի մաւթին ու մարգերու պարզած չարիքին դէմ:

ԳԷՈՐԳ Ս. ԶԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ՆԻԻԹԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Չափազանցած է կենք ըլլար եթէ ըսենք թէ ներկայ մարդկութիւնը դարձած է բոլոր ժամանակներէն աւելի նիւթապաշտ ու արծաթասէր: Ատոր պատճառները որոնել դիւրին է ոմանց համար և դժուար ուրիշներու: Նիւթը, նիւթին կարիքը՝ բոլոր դարերուն, կենսական որքան գրաւիչ ու հրապուրիչ մարդկային ցեղին: Ի հակադրութիւն, յաճախ և դժբախտաբար, հոգիին ու կրօնքին, վերացականին պատճառներովը հանգերձուած յաճախ մեր առաջադուրի աշխարհուն:

Ի՞նչ է, վերջին հաշուով, դերը, կարիքը կրօնքին ու հոգեւոր ապրումին, օւսորհայի հոգերով կրօնուած ու խճող մեր կեանքին մէջ: Չէ՞ կարելի ապրիլ առանց անոր: Չէ՞ կարելի նըջանիկ, առնուազն ինքնաբու ու հնչա կեանք մը վարել առանց անոր: Կրօնական պարտաւորութիւնները անհրաժեշտ՝ մեր բազմա-տեսակ զրադուներու կողքին:

Ահաւասիկ հարցումներ, զորս պիտի ստանանք, երբ փորձենք մարդերու մասածողութեան մագնիսը ուղղել նիւթէն վեր ու տարբեր իսկութիւններու: Եւ ահա պատճառը այսօրուան մարդկային բնկերութեան պարզած անստոյգ ու անհաստատ վիճակին:

Չունինք այսօր հոգիի մարդեր, որոնք դարերու խաւարը ճեղքելու հափ ունենային ոյժ և քաջութիւն, բերելու համար խոցուած մեր էութեան՝ բալտաւանը աներկրային, մեր բարբոքած կիր-

քերու հրդեհին՝ մեղմաձայն անձրեւ երկնային բարիքներու և օրհնութեանց:

Կը սպասուէր որ զոյգ աշխարհաստան պատերազմները յղկէին մեր խղճմտանքը ու վանէին մեր մտքերէն հիւանդ այն գաղափարը, թէ մետաղն ու հրդեհը կրնան բանալ դուռը երջանկութեան, որուն փակուած մուտքին առջև կը կենայ նաև այսօրուան ալ մարդկութիւնը, տառապակոծ ու չմոռուն:

Հանդուրժողութիւն, ազնուութիւն, ներողամտութիւն և նման առաքինութիւններն են միայն որ կրնան կեանքին տալ հոմ և իմաստ, և աշխարհին՝ խաղաղութիւն: Առաքինութիւններ՝ որոնք կարծիք բերեն են մեր հոգիին:

Եթէ մարդը անասունէն կը զատորոշուի Աստուծոյ շունչէն փրթած իր հոգիով, ապա ուրեմն որքանով աւելի հարկ է մեզ հոգալ անոր կարիքները և ջանադիր ըլլալ անոր բողոքումին: Մի՞ շիջուցանէք զհոգին, կը պատուիրէ Սըրբազան Մատենանը մեծ Առաքելալին բերնով: Եւ մեր հոգիները կրնան պարտաւանալ միայն նիւթէն գերակշիռ իսկութիւններով ու տուեալներով. — Ազօթք, հոգեւոր խոկում, խոստովանանք և Հաղորդութիւն, բարեգործութիւն, և վերոյիշել ու նման առաքինութիւններ:

Նիւթն ու հոգին: Երկուքն ալ ունին իրենց անուրանալի պահանջները: Այս առթիւ ինչպէ՞ս չյիշել Տիրոջ խօսքը. «Տուք զկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն Աստուծոյն»:

Երանի՜ անոր որ ունի իմաստութիւնը Աւետարանի ձեռնարկէն Տեսեփին, նիւթին բարիքները ծառայեցնելու իր հոգեկան կարիքներու գոհացումին:

ԳԷՈՐԻ Ս. ԺԵՆԻՎԻԶԵԱՆ

Ա Ն Վ Ե Ր Ն Ա Գ Ի Ր

Բարեկամներ, հեռու, մօտիկ,
 Կը հաւատամ ես տակաւին
 Թէ քարի է մարդն հոգածին,
 Ձեռքէն ելած իր Աստուծոյն:

Ջի մարդն հրաշք, լաստ խորհուրդի,
 Եւ իմաստի լայն առագաստ,
 Կը կըրէ շունչն անմահական
 Արարիչին տիեզերքի:

Հոգիս դեռ չէ ծախած ինքզինքն
 Ոսկի հորթին, կը հաւատամ
 Ես տակաւին քարեկամին,
 Սիրտը որուն կը տըբռնի:

Սիրտիս հետ հաշտ եւ կը բաժնէ
 Ուրախութիւնն ու տրտմութիւնն,
 Համակեդրոն մեր սիրտերուն,
 Ուրկէ կ'անցնի վազքն նոյն արեան:

Հեռու չէ օրն, երբ պիտ' գրկուին
 Ջոյգ աշխարհներ, երկինք, երկիր,
 Համբոյրովը աստուածային,
 Նոր երկունքով մը բեզմնաւոր:

Կը հաւատամ թէ ապագան,
Արշալոյսի պէս ոսկեգունդ,
Պիտի բացուի երկրի վըրայ,
Եւ դահիճներն մեր օրերուն,

Ծունկի եկած գոհերուն դէմ,
Ապաստանած անոնց գութին,
Պիտի ողբան ռհիրներն սեւ,
Անխղճօրէն գոր գործեցին:

Ժամանակներն մութ եւ անգայտ,
Սիրոյ երաշֆով լուսման պիտի,
Արտախուրած սիրտերը մեր,
Ոսկի կապովն երկիւնքներու:

Ժամանակի թելն ոսկեհիւս,
Փաթթած ինքզինքն ճախարակին
Յաւերժութեան, պիտի կարէ
Պատմունան նոր հէֆ մարդկութեան:

Մարդ չէ եկած աշխարհը այս,
Կերն ըլլալու անարգ մահուան,
Գիտէ թէ կայ ճեղք մը բարի
Զինք տանելու անմահութեան:

ՀՈՒՐԾԱՄ

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Է Ր

Հեռո՛ւն, հեռուն ջրերն հե՛հաք կը մսմնչեն,
Առանճեմներն նորէն կարօտով կը կանչեն.
«Եկուր, բնութեան զաւակ, մեր գիրկը բաց է, եկուր».
Ու ես հոս հասած անճար՝ կը հառաչեմ:

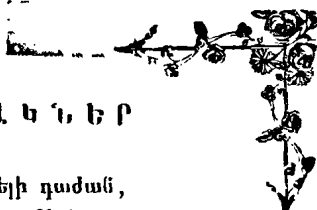
Որքա՛ն կը սիրեմ նամբուններն այս հեռաձիգ,
Դաճեմն այս կանաչ — Մայրական անուռ գիրկ,
Այս թուփերը չսփած իրիկուայ աղօթքին,
Ու այս սաղարթագեղ ծառերն ծամրամիրգ:

Կասակ չէ՞ — Մայր երկիր, վերջապէս
Թէպէտ ալ միանամ պիտի ճեզ,
Պիտի՛ չրզզամ ծոցիդ մէջ ես քու սէրդ,
Պիտի՛ ալիես չըսեսնեմ դէմքդ ես:

Ձհակցայ, կիանմ, ես ճեզ — իրակա՛ն ես թէ երազ,
Գաղճնիփիդ ակն զսնելու ճիգս օգուտ մը չըրաւ,
Ձեմ որոնեւ ա՛լ, ուր է, կը խճանայ մութը ալ,
Գիտեմ, ծառաւ եմ եկեր ու պիտի՛ մեկնիմ ես ծառաւ:

Օրէ-օր կ'աղուորեմ իմ աչքին
Փոփոք ինկ ու ծուխդ, հորդ ու ջուրդ.
Գիտեմ, ա՛լ պիտի՛ մեկնիմ իմ կարգին,
Յուշերդ գէթ մընային հոգւոյս խորն:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Կեանքը կը դառնայ աւելի դաժան,
Օրերն աւելի անդէմ, ցաւաներկ.
Սէր, յարգ ու պատիւ կը դառնան ամառն,
Նահանջի մէջ են ա՛լ աղօթքն ու երգ:

Հոսկիւր կը փչեն, մոսկիւր կը մարին,
Յոյսի կանթեղը լո՛ւռ կը յլլալայ.
Հոգին կը դառնայ դրամի գերին,
Բարին մարդերու ցաւին դէմ կու լայ:

Կասկածն է մտեր մարդերու որսին,
Վստահութիւնը կորած է կարծէք.
Զկայ սիրոյ հուրն որ լուսէ չորս դին,
Խաւարի մէջ է մարդկութիւնը ճէք:

Նախանձ, բամահրանք ու ասելաւրիւն
Մեր որսի դրան կեցած են պահակ.
Այս տրամին դէմ, գարւ ու աշլանդակ,
Զարը կը խնդայ բարձր, լիանագագ:

1987

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄ

1. — Վարդ Մատուցի. — Հասկ Հայա-
գիտական Տարեգրքի մէջ (1983—1984,
էջ 54) կը կարդանք. «Ն. Ակինեանի «Վե-
րականագիտական քննարկներ արժանի է մեծա-
գոյն ուշագրութեան»։ — Ն. Ակինեանի
«Վերականագիտական քննարկներ» Սիոնի մէջ եր-
կիցս արժանացած է մեծագոյն ուշագրութե-
ան (1953, էջ 262—264, և 1956, էջ
192—193, 235—238)։

2. — Շարական. — Նոյն, էջ 434 կը
կարդանք. «Եւայտնի չէ թէ այժմ ո՞ւր
կրնայ մնացած ըլլալ 1166 թուին գրուած
թանկագին այս Շարականը...»։ Հարկ է
որոշել Նոր Զուլայի, Երուսաղէմի և այլ
կեդրոններու մէջ — Դժբախտաբար յիշ-
եալ իրապէս թանկագին Շարականը չի
գտնուիր Երուսաղէմի մէջ։

3. — Յոնան Տորոնցի. — Նոյն, էջ
442, թիւ 21 ծանօթութիւնը կ'ըսէ. «Ա-
յուրեանցի հայ պատմիչներու ցանկին մէջ
Յոնան Տարոնցի (թիւ 22) նոր տնուն
մըն է իբրեւ պատմիչ»։ — Այուրեանցի
ցանկին մէջ Յոնան Տարոնցիէն տնուն
լուսնային առաջ յիշուած է Յոնան Կողոն
(թիւ 21)։ Արդ՝ Յոնան Կողոնը Նոյն
ինքն Յոնան Տարոնցիին է (Տես Հայ
Գրողներ, 1971, Երուսաղէմ, էջ 174-Ճ)։

4. — Պարգասումար. — Մատենադա-
րանի Բանբերին մէջ (1984, թիւ 14, էջ
249) կը կարդանք. «Պարգասումարի 9
օրինակներ պահուած են...»։ Երուսաղէմի
Ս. Յովորեանց Վանքի գրադարանում չ
օրինակ։ + Երուսաղէմի Ս. Յովորեանց
Ձեռագրատան մէջ կը գտնուի 4 օրինակ.
թիւ 1463 և 3471 թերթի, թիւ 3470 և
3472 ամբողջ։

5. — Ենիբաւ. — Ժի. Դարի Յիշա-
տակարաններուն Գ. Հատորին մէջ (1984,

Երեւան), էջ 475, տարին լուսանջքին կը
կարդանք. «Ծածկագիրը կարդացվում է
Ենիբաւ»։ — Ակնարկուած ծածկագիրը
կը բողկանայ վեց գիծակէտ նշաններէ և
պիտի վերծանուի Աղամալ, Հմե. էջ 408.

6. — Ծածկալիւր. — Նոյն հատորին
մէջ, էջ 548, կը տեսնուի ծածկագիր մը,
տիւնակէտագիր, որ, ըստ տողատակի ծա-
նօթութեան, «կարդացվում է Յուլի, և
գրուած է կարծիք մեկանով, հաւանաբար
ձեռագրի ծաղիգոյն է»։ — Մեր վերծա-
նումը ստույգ.

									Ծածկ.
ժ	մ	ա	ծ	ա	լ	լ	է	ն	»
ա	ի	ր	յ						Փոխ.
			ի	զ					Եղբ.
ա	ի	ա	ր	ա	յ	ի	զ	ն	Խառն.
									Վերծ.

Գրչի տնունն է Աղարիա։

7. — Ծածկալիւր. — Նոյն հատորին
մէջ, էջ 834, Մինաս դպրի գործածած
ծածկագիրներուն մէջ մասին համար կ'ըս-
ուի, «Ծածկագիրը չկարողացանք վերծա-
նել»։ — Երկու ծածկագրութիւնը, հան-
դերձ լման վերծանութեամբ, կարելի է
տեսնել Ս. Թ. Ձեռագրաց Ցուցակի Ը. Հա-
տորին մէջ, էջ 85։ Այդտեղ տուած ենք
նաեւ երկդիր ծածկագրութեան բանալին.

8. — Յովնանեան. — Եպիսկոպոսապետ. —
Բողմամբէյի մէջ (1985, թիւ 3—4, էջ 258)
կը կարդանք. «Ուստի, մեր վարկական
համաձայն՝ այս գրութիւնը — Ապոլոյց —
պէտք է վերագրել Անատոլիոս Երէցին»։
— Ապոլոյցը վերանագրելը կրող այդ զբը-
նածքը հնագոյն և հաւաստի տուեալնե-
րու համաձայն կը պատկանի ոչ թէ Անա-
տոլիոս Երէցին, այլ Աղեքսանդրիոյ Յով-
նանէ Ա. Եպիսկոպոսապետին (Տես Հասկ,
1966, էջ 277)։

9. — Թուական. — Երեւանի Համալսա-
րանի Բանբերին մէջ (1986, թիւ 2 էջ
84) կը կարդանք. «Փրկչական ՌՄՈՒ
(1248) թուականը ունենալու համար Հա-
յոց թուականը պիտի լինի ոչ թէ ՈՂԵ,
այլ ՈՂԷ...»։ Հետեւաբար, նշուած երկու

յիշատակարանների տարեթուերն էլ սըր-
բազրելի են Ա-ի Ողէ-ն պիտի լինի
Ողէ, իսկ Բ-ի Ողէ-ը՝ Ողէն. — Այս
կրկնակ սրբադրութիւնները տակւորդ են.
ճիշդը Հայոց Ողէ (= 1246) թուականն է.
Իսկ Քրիստոսի Ծննդեան թուականը (ԹՄԽԸ
= 1248) նշանակուած է բառ տոմարակա-
նաշուի (Հմմտ. Սամուէլ Անեցի, Ժամանա-
կագրութիւն, 1893, Վաղարշապատ, էջ
էջ 74-75):

Մեր ժիջնագործան ժամանակագիր-
ներէն ոմանք գործածած են Քրիստոսի
ծննդեան թուականը, ասոր սկիզբը հա-
մարելով Ն. Ք. 2, ինչպէս հաս. Տես օրի-
նականեր, Ա. Գ. Աբրահամեանի Հայկական
Ծածկագրութիւն գրքին մէջ (Երևան,
1978, էջ 198, 201 և 216):

10 — Երեւոյի օրդիներ. — Փիլիսո-
փայական Տարեգրքի 1985ի հատորին մէջ
(Տպ. 1986, Երևան), էջ 68, Գը յիշուին
«Երեւոյի օրդիներ». — Այսինքն՝ օրդիք
Ջերեզեայ (Տես Մատթ. Խ. 20):

11. — Աբոնոպիցես. — Յովնանէս
Երզնկացիի Բանք Չափա հատորին մէջ
(1986, Երևան), էջ 279 կը կարդանք.
«Աթանազեան սուրբ վկայի — Աթանաս
— (296-373) Աղեքատնդրիայի յոյն պատ-
րիարքը...»: — Աթանոպիւնէս Եպիսկո-

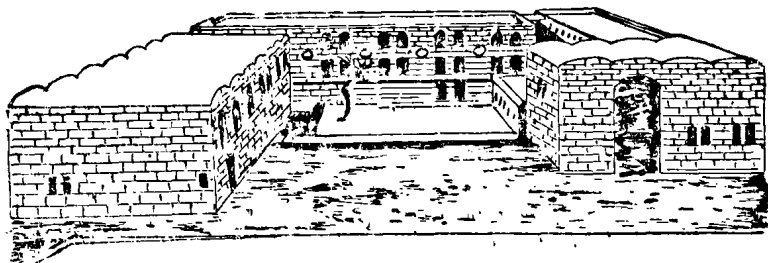
պոս, հրաշագործ սուրբ և մարտիրոս,
որուն նշխարները կեանքիոք Ղևոնգիոս
Հայրապետէն իբրև պարզև ստացաւ Ս.
Գրիգոր Լուսաւորիչ, և Հայաստան բերե-
լով զեանդեց Վահագնի մեհենատեղւոյն
մօտ:

12. — 1, you. — 1987ին տպուած
Yovhannes Tlkurantsi and the Mediaeval
Armenian Lyric Tradition տիւղոսով գրքին
մէջ կը կարդանք, էջ 39, տող 3. "If I
remember love, if you forget love", իբրև
թարգմանութիւն «Թէ եւր. յիշես ու թէ
չյիշես տողին (էջ 203). — Ուստի ուղղելի
է If you remember love:

13. — Ըզբիլկն. — Նոյն, էջ 48, տող
13, "Like gold foil held close to the taper",
իբրև թարգմանութիւն «Ձէա՝ ըզթիթեղն
ի մօմն ի մօտ» տողին (էջ 205). — Հոս
հայերէն «ըզթիթեղն» բառը տպագրական
էին լրելակ է. ուղղելի է «ըզթիթեղն»:

14. — Տեսպ Վոյից. — Նոյն, էջ 49,
տող վարէն 5, կը կարդանք. "Wherever
you went they would call you back". —
Բնագիրը կ'ըսէ, էջ [206]. «Ընդ որ եր-
թաս յետդ [նետդ] կոչին», 'այսինքն'
"Wherever you went they would follow you:

Ն. ԱՐՔ. ԵՈՎԱԿԱՆ

Վ. Ե. Ն. Ե. Տ. Ի. Կ. Ե. Ի. Վ. Ի. Ե. Ն. Ն. Ա.

(Նորայր Ն. Բիւզանդացու անձնանշանները)

Մանօբուրիւն. — Ստորեւ հրատարակուող յօդուածը անտիպ պահուած է Նորայր Ն. Բիւզանդացու դիւանում՝ Թղթապանակի 4-օ. 2:1-28, Վաւերագիր 2:20, նրա իսկ ձեռքով էջակալուած 36 էջ, անստորագիր։ Սրան կցուել է Դ հատուածի սեւագիր տարբերակը, 3 էջ, որի տակ հեղինակը նշել է. «Ստուգելով, 10-30 Ապրիլ 1903»։ Գրուածքը մի քանի տարբերակ ունի։ Արտատպում ենք այն օրինակից, որ սեւագիր է, ինչպէս երևում է անփոյթ ձեռագրից և բազմաթիւ սրբագրութիւններից, ինչպէս նաև հետեւեալ տողերից. «Ապրիլ 10-18, 21-29։ Սկսայ ընդօրինակել զյղեւին ի 29 Ապրիլի, ի ժամ 12. աւարտեցի յ2 Մայիսի, ի ժամ 8 երեկոյի», և տարբիւրը դարձեալ 1903 է, քանի որ էջ 13-ի վերին լուսանցքի ձախում հեղինակը նշել է իր մի յաւելման թուականը՝ «30 Ապրիլ 1903», նոյնպէս էջ 24-ում՝ «1 Մայիս 1903», էջ 27-ում՝ «Եւ Ես 1903ին», էջ 33-ում՝ «2 Մայիս 1903»։ Իսկ առաջին էջի ձախ անկիւնում հեղինակը գրել է «ՅՐԵՐԳ», հաւանաբար երրորդ տարբերակը կամ սեւագրութիւնը, քանի որ դիւանում պահուած է 20 էջանոց մի անաւարտ սեւագրութիւն ևս, նոյն թղթապանակում, Վաւ. 2:19։ Հեղինակն այս յօդուածը գրել է Ստուգելով քաղաքում բնակած ժամանակ. էջ 34-ում նշել է՝ «Կը մնամ սառնամանուս աւխարհի մէկ անկիւնը»։ Բացի դրանից, գիտենք, որ նա 1903-ի վերջուտուրութեան է տեղափոխուել Վենետիկ. իր մի այլ գրուածքում երևում է, որ այդ տարուայ ցոյցմբերին էր հաստատուել այստեղ։

Հրատարակուող գրուածքում հեղինակը յիշատակել է իր հետեւեալ աշխատութիւնները.

«Հայկական Բառամանուրիւն», Կ. Պոլիս, 1880.

«ՔՐՑՆԱԿԵՐ» (իր յօդուածների ձեռագիր ժողովածու), պրակ Ա, 15 մայիս 1887. պրակ Բ, 3 դեկտեմբեր 1887, Ստուգելով.

«Կոդիքս Վարդապետ Էւ Գորին Բարգամանուրիւն», Թիֆլիս, 1900.

«ՔՐՑՆԱԿԱՍՈՒՐԻՆ Լայբուսակի», որի ձեռագիրը գտել է Գ. Լուսինեան բառարանագիրը և նուիրել Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան. Հ. Ներսէս Ակինեանը հրատարակել է «Համկիս ամսօրեայ»-ում 1921-1925-ին և 1925 թ. առանձնատիպ,

Մեզ յայտնի չէ, թէ հեղինակը ո՞ր հանդէսին, ո՞ր թիւրթին կամ ո՞ւմ էր ուղարկել իր յօդուածը՝ անշուշտ հրատարակութեան համար. յամենայն դէպս ոչ մի տեղ չհրատարակուեց։ Կարծում ենք, որ Մխիթարեան Հայրերն այսօր ոչ մի անպատեհութիւն չեն տեսնի այն լոյս ընծայելու մեր նախաձեռնութեան մէջ, քանի որ շատ հետաքրքրական է մեր բանասիրութեան պատմութեան և Նորայրի հայագիտական անսակէտների լուսարանման համար։

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Ժնեւի համալսարան

Հ. Ղազկիկեանի յօդուածն շատ գեղեցիկ է անոնց համար՝ որ համամիտ են Վենետացեայն թէ Հ. Արսէն Բագրատունւոյ Թարգմանութիւններէն ճաշիկ ընտիր Թարգմանութիւն պիտի չկարենայ երեւան բերել Եղեկին ինքնին (Քաղմակի, 1353, Մարտ, 122 Ա), և կամ՝ որ Հեթլ Մ. Ս. հակ է Ս. Մեսրոպ գերեզմանէն հլլէին, աւելի ընտիր Թարգմանութիւն պիտի չկարենային ընել, ինչպէս ըսեր է աղբացեալ սիրուն գաւազն՝ Հ. Արսէն Սիւքրի (սիւք, 124 Բ), Նմանապէս Հ. Մէլիփիկեանի քննադատութիւնն յոյժ հրժուական է անոնց համար՝ որ Քաղմակիւնւոյ գլուխ խոնարհեցնելու ինչո՞ւ հանդերձ իբր ճայագիրտն և քաջ հայերէնագիրտն, անսուտ պատգամներու պէս կ'ընդունին Վիեննացեայն վերները, թէ ճայն քաջ հայերէնագէտն ո՛չ միայն ճոզեղարեան գրող է, այլ և ճիշակ հայերէնագէտ՝ մը, և հագին քերականական սխալ մը գործող, լատիներէնացի (անտարական գաղղիկերէն dégotant)* քայթսմնեքով ճայթթող. և այս ամենայն՝ Բագրատունւոյ գրած քանի մը աղբիւր դատելով:

Երկու կողմերն ալ, Վենետիկ և Վիեննա, ցորչափ կանխակալ կարծեօք (préjugé) բռնուած կողակողուած միան, պիտի չարուեստեան թաւանկուին լինել յոյ ինչ պէտա՝ հակառակ առաքելական պատուէրին, պիտի ուրանան փոխադարձաբար իրարու արդիւնքը և արժանիքը, պիտի տրամարհեն անգոսնեն մէկըմէկ, և ուրիշ բան պիտի չչտնին, բայց եթէ քննա, նիւթական և բարոյական:

Ա

1836ին երեք Վենետիկ Միսիթարեան վարդապետներ, Հ. Դարբիէ Աւետիքեան, Հ. Խաչատուր Սիւքրիկեան, Հ. Մկրտիչ Ազգերեան, յետ յիսնամեայ (1784-1834) տաճանելի տախտակութեան՝ հայկապ գործ մը կը հրատարակեն ճնար Բաւլիքի Հայկազեան լեզուի՝ մակագրաւ, յընգար-

ձակ Յառաջարանի — զոր նախագրունք կոչած են — ծանօթութիւն տալով թէ ինչ մեթոդի կամ ճանապարհի հետեւած են ի յորինումն հակայական մատենին: Յառաջարանին Հինգերորդ հատուածին մէջ՝ որու վերնագիրն է Վերադարձն մատենից և մատենագրաց, յորոց քաղեցան բառք Բառարանիս, կը գրեն բազմերախտ Հարքն Վերադարձն մատենի ընտրութեան պէտք են ընդ մատենագիր գրագէտ և ընդ հետեւի, ընդ բառս և ընդ ոճս առաջնաց և միջինաց և վերջինաց: . . . Հանրական հատութեամբ դիտելի է մտնեցուն, զի ընտիր հայկառանութիւն փայլէ յոսկի դարու Սրբոց Թարգմանչաց մերոց, որպէս ի շարագրութիւնն նոցա, ըստ նմին և ի գիրս Թարգմանեալ ի նոցանէ: Այս ճոյկի գարն՝ Ազգերեանի և իւր երկու գործակցաց համար բովանդակ Հինգերորդ դարն է, այս ինքն՝ Առաջին և երկրորդ Թարգմանչաց համագործար մամանակն, ինչպէս որոշակի կը յայտնուի Յառաջարանին Վեցերորդ հատուածին մէջ՝ իւրաքանչիւր մատենի և մատենագրի վրայ տրուած համառօտ տեղեկութիւններէն: Եւ այսպէս, մինչդեռ Եղեկի և Կորիւն ճրուեն և հարապառ հայկառանն են, Ազգերեանի ճոյսով և հարապառ հայկառանն, Բուզանդ քաջ հայկառանն, Ոսկերեանի Մատթեան Մեկնութիւնն Վաքանքի ի հայկառանն, Բարսղի Վեցաւրեայն քաջ հայկառանն, կը տեսնենք որ Խորհնացին ալ՝ ճշմարտորն յԱշակերտս Սրբոյն Սահակայ և Մեսրոպայ, յերկրորդ կարգի Թարգմանչաց, գլուխ երկրորդ յԱղեքաւորին և յԱթէն, ըլլորից գերազանց, կառաւելու է ի հայկառանութեան և ի հելլենաբանութեան: Ենչափ կատարեալ՝ որ Եւսեբեայ Քրոնիկոսին ճաշ հայկառանութեամբ պանծալի Թարգմանութիւնը՝ կարելի է ի ձեռն Խորհնացեայ եղած համարել. ուր ընդ հակառակն՝ Փրլոնի Երբայեցեայ ճառք և Մեկնութիւնք թէպէտ են Վարգմանութիւն հելլենաբան բոլորովին՝ ըստ կազմութեան, այլ սխալեցի հայկառան (ուրեմն հաւասար Մատթի Մեկնութեան յոսկեբերանէ) ըստ ճոխութեան հին բառից, և են երկասիրեալք Վերացեայն (իմա՝ յԱ-

* Բնագրում փակագծերի մէջ գրուած բառերն էլ հեղինակային են, եթէ մեր Մ. Ս. ստորագրութիւնը չեն կրում: Մ. Ս.

առջին) Թարգմանչաց՝ նախ քան զգնուլ
կրտսերագոյն գառակցաց (իմա՝ Երկրորդ
Թարգմանչաց) յԱթէնս. քանզի հետք բա-
նից և բառից Փիլոնի կան յայտնապէս ի
գիրս Խորհնացւոյն, Մամբրէի և Եղիշէի։
Ոչ ինչ ընդհատ և Գրիգորի Նազիանզո-
ցւոյ ձուռից Թարգմանութիւնն է պոյն
Առաջին Թարգմանչաց՝ քաջ հայկաբան (հե-
տեւորս զուգապատիւ Բարսղի Վեցու-
րէի)։ Խառն ընդ հելլենոստոնութեանն
Թո՛ղ Յունաստպատում գրոց արուն և հա-
ջաղա հայկաբանութիւնն (հաւասար Եզ-
նիկայ և Կորեան)։ — Գաւթ Անյաղթի
վերագրեալ Իմաստասիրական Հարցման
զնչգրիտ և վսեմագոյն (առաւել քան զԱ-
գաթանդեղոս) հայկաբանութիւնն։ — զԵ-
ղիշէի արտաբեր և պանծալի ոճն հայկաբա-
նութեանն։ — Մամբրէի արտաբեր հայկա-
բանութիւնն։ Թո՛ղ նա և Հինգերորդ
գարէն վար ի յնելով՝ Պիտիդեայ ոչոյա-
կազ հայկաբանութիւնն, և զայլ նոյն-
պիտիդայ։

Նոյն ժամանակներուն մէջ, անդին,
Վիեննական բաժնին Միթթարեանք, լա-
ւազոյն և պայծառագոյն գաղափար չու-
նէին Հայ լեզուի Ոսկեդարուն վրայ, զոր
կը գնէին ի Զորհորդ դարու, Թարգման-
չաց ասուներն ալ ըստ կարգի առաջնու-
թեան շարելով սՄովսէս Խորենացի, Ար-
ձան, Յովնիկոս. (տես Կիւրղի Երուսաղե-
մացւոյ Կոչումն ընծայութեան, Վիեննա,
1832, Առ ընթերցողս, Երես 2)։ Այլ ահա
1838ին (կամ 1837ին) յանկարծ կ'իմանան
թէ ցայնժամ սխալեր են հաւատարիմ
մնալով այն Հայերէնին՝ զոր 1773ին Ի-
րենց հետ տարած էին ի Վիեննայի նախ
ի Տրիեստ և ապա ի Վիեննա, և թէ Ոս-
կեղիսիկ Հայերէն կողակեցու արժանի լե-
զուն՝ մի միայն Սահակայ և Մաշտոցի, և
սոցա ձեռնասուսն կամ անմիջական Աշա-
կերտաց լեզուն է ի Հինգերորդ դարուն
Մեծ և բեղմնաւոր գիւտ։ Ինչպէս Նոր
Հայկազունի գիտուն հեղինակներն հաս-
կըցած չեն զայն՝ երբ կը մաղէին Ա և Բ

Թարգմանչաց բոլոր գրեանքը. Ինչպէս
չեն նշմարած՝ զոնէ ընդ աղօտ՝ զայսն և
խոր անջրպետն ընդ մէջ Եւսեբիայ և Խո-
րենացւոյ, Ոսկեբերանի և Փիլոնի, ևս
կ'ապշիմ։ Սակայն իրաւ է որ մինչև ցը-
նիւտոն միլիոնաւոր խնձորներ ինկան
խնձորներինքէ, և անարութեան օրէնքը
գտնելու փառքն՝ անգղիացի երկնաբաշ-
խին պահուած էր։

Ի տեսականն (theorie)՝ ևս, աշակերտ
Ս. Ղազարու, աղաջին և ցարդ միայնակ
ի Վիեննացւոց, վաղուց ըմբռնած եմ
զայն բարձր նշանակութիւնն զոր ունի
ընդհանուր Հայ մատենագրութեան համար
Վիեննականաց գիւտն, և ըստ այնմ կա-
րողացած եմ ընել ինչ ինչ հայկաբանու-
թեան դիտողութիւններ յերկասիրու-
թեանն Հայկական Բաւաքնոսիքի (Գ. Պո-
լիս, 1880, ուր տես զԵրեսուն 27-29, 46-
47, 50-51, և զծանօթութիւն 64 երե-
սին)։ Վերջին երկասիրութիւնս ալ, Կո-
րիւք Վարդապետ Եւ Գորիս քարգումնոսիք
(Տիգրիս, 1900), նոյն գիւտին վրայ հիմ-
նուած է։

Իսկ ի Գործնականն (pratique)՝ քա՛ւ
լիցի որ միաբանիմ Վիեննացւոց, քա՛ւ
լիցի որ դրարար գրելու համար՝ առաջ-
նորդ ընտար և կանոն բռնեմ զճկարա-
գիր Ուսմանց Հ. Մատթիոյ Գրաբանչա-
կանց. (Վիեննա, 1845)։ Երչափ ալ ուրիշ
կողմանէ մեծաւոր ըլլայ ինծի հեղինակին
գիտութիւնն։ Սոյն մատենիս մէջ կ'ըսուի
յերես 28, թէ Առաջին Թարգմանիչք —
կամ օր նոյն է՝ Ոսկեդարու մատենագիրք
ոչ ինչ թողած են մեզ պոստումական
իրաց, զՓիլիսոփայութենէ կամ զՈւսու-
ղութենէ (Mathematiques) այլովքն հան-
դերձօ, այլ մեծաւ մատար ձառեր և
Պատմութիւններ. թէ Ոսկեդարու մատե-
նագրաց ոճն կատարեալ է ի Պատմականա-
յի վարդապետականս, ի վիպասանականս
(Բանաստեղծութեան կամ Դիւցազնեղութեան
մէջ. ինչպէս կ'ուզես հասկըցիր, տես անդ
զծանօթութիւն 67 երեսին)։
Ահայտ (կը յաւելու Գրաբանչառն յերես
29) բողոքմ ուրեք ի սոսա (այս ինչն՝ ի
Թարգմանութիւն Ագաթանդեղեայ, Բու-
ջանդայ, Ոսկեբերանի Մեկնութեան Գով-
հաննու, Բարսղի Վեցուրէի և ի գործս

Քառասուն և մի Հարցմունք՝ որ հրատա-
րակեցան Ստրատա ամսագրի, 1902, Ոսկեմե-
րիւր-Հոկտեմբեր, Երես 939-962. Եւ այսի Հար-
ցացն եւ փիլիսոփայի Որ իմաստասիրական եւ ին-
մաստասիրէի հարցումսն

կորեանն), մասնական դոման, փիղիսոփայական ճշգրտություն (= \equiv բառից), մեկին և որիչ յայտարարություն (= \equiv բացատրություն, expressions) սակաւ են. մարթէ է ասել թէ այս միայն է քննական քաղաքական նշմարման յոճ ժամանակի առարկի, որ յայտաց կուտաց լան զամենայն ժամանակաց ռնա նախամիծար և աղնուա. գոյն է, որպէս վկայեալ է յամենեցունց: Արդարեւ այս քննականքաւորութիւն, որ ի չլինելայ յայնժամ տակաւին լեզուին ծողելայ յուսմունս գիտութեանց ծաղէ, ի նիւթս գեղեցիկ ուսմանց չէ ինչ բիծ. բայց ի փիլիսոփայական եւ ի ճիւղ ուսումնական ոչ բիծ միայն է, այլ եւ խոչընդոն մեծ: Գարագաշեան գիտէ թէ ուսումնական նիւթոց վրայ ոչ ինչ գրութեամբ ունինք Առաջին Աշակերտաց, որ է քսել՝ թէ գիտութեանց համար Ոսկերարեան չենք ան արդիւն արդիւն և եւ չհաւո. կը խոստովանի թէ Առաջին Աշակերտաց ձառական և Պատմական գրութեանց մէջ քաղաքական և մասնական դոմանս կը պահուի փիլիսոփայական ճշգրտութիւնս բառերու և բացատրութեանց՝ որ քննականքաւորութիւն է և խոչընդոն մեծ. համայն է այնպէս 45-46 երեսներուն մէջ կ'ըսէ որ արդի ժամանակաց Հայերուս քաղաքական զԱռաջին Թարգմանչաց լեզուն քան զայլս առաւել աղնուագոյն հաշուել, և զնոյն ընտրել օրինակ բարեւ ճաշակի ի հայ բարբառ: Այս լեզուին հետեւած է նա ինքն ի վերոյիշեալ մատենին, (խօսելով զՈւսողութեան, զՀամարողութեան, զՆշանագրով զՀամարողութեան (Algèbre), զԵրկրաչափութեան, զՓիւսկեան գիտութեան (Physique), զՄեքենական ուսման, զՔիմիական ուսման, և զայլ գիտութեանց՝ որ ի սպառ անծանօթ էին Առաջին Աշակերտաց): Հ. Յովսէփ Գաթիկեան ի թարգմանութեան հռովմայեցի պատմագրին կուրտիոսի և այլոց, և այլ վիճանական Հարթ, որոնց համար բուսական չէ Ոսկերարեան (կամ ինչպէս յաճախ ուրիշ բառով կ'ըսեն՝ Մեքենական) լեզուն գտած

ըլլալու պարծանքն, և գերագոյն պարծանք մ'ալ կ'ուզեն սեպականեւ անձանց, որ է՝ նոյն Մեքենական լեզուա գրելու կարողութիւնը և հմտութիւնը զոր իրենք միայն ունին:

Թէ ինչպիսի՞ մեծամեծ անպատեհութիւնք և անտեղութիւնք յառաջ կու գան՝ ըստ մասին չհաւոք և ըստ մասին քեաւկաքաւ լեզուի մը միայն կապուելով, և իբր խոստան՝ մէկդ ի նետելով զայն երկկայնաձիգ չըլտանն Հայ մատենագրութեան որ կը սկսի Հինգերորդ դարու 465-470 տարիներէն և կը փակուի Շեքերաւի և Համբարձումի ներսններով ի կատարած երկոտասաներորդին, դժուար չէր նկատելն, և շատ գեղեցիկպէս նկատած է Գարագաշեանի մատենին հրատարակութեան ատրի մը վերջը՝ Ներսէս Մեքենականը (Հայ-Բաղան, քերտ 103), Յոգուածն Հայերէն գրաբար լեզուի յազարեան վրայ զոր հրատարակած է Բագրատունին Բաղմաւ վիպի մէջ (1846, Յուլիս, երեսը 196Լ-204Բ)՝ կը գորէ հւ աշար. ու ես իսկ մատգիւր կը օտորագրէի՝ եթէ Բագրատունին (որ շատ խոնարհ մը բարեւ ի գերիտարագաց կարծիս քնաւ չէր արհամարհեր, ինչպէս անձամբ գիտեմ³), իմ խորհրդով՝ նախ և յառաջ վեհանձնօրէն վկայէր ստուգութեան և կարեւորութեան համահայր եղբարց գիւտին՝ զոր բուրգովին անգիտանալ կը ձեւացընէ, և ապա ի գովութեան Տեսականին անցնէր ի մաքառունն ընդդէմ Գործնականին, այլապէս դասաւորէր 201 Ա իջին մէջ նշանակեալ հետեւեցի մատենագրաց ցանկը, զնջէր 197 Ա իջին 24-34 տողերը, 197 Բ իջին 6-15 տողերը, և քանի մը կծու դարձը-

արդիւնքն՝ այրուքնի գիւտն է. հայերէն լեզուի և մատենագրութեան գլխաւոր ձառկեցաւորն է Սարգիս Սահակ: Կամ Վսահակեան լեզուա ըսելու է, կամ գէթ Վսահակ Մեքենական:

³ [Հ. Արսէն Բագրատունին ծնունդ է 1798ին և մահացել 1866ին. Նորայր Ն. Բիւզանդացին Ս. Հաղարէ մտնի 1854ին, Մխիթարեան վարդապետ էր ձեռնագրուել 1866ի դարեանը, ուստի առեւել ու լեւել մեծանուն բանասէրին (Մ. Մ.)]:

¹ ՎԵՔԱՅԱՅԱՆՆԵՐ ԵՆՆԵՆ ՄԵԾ ԱՆԻՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՌ ՄԱՐԲԵ ՍԱՀԱԿ, և հաւան չեմ Այսրեանի Բեմական Բեմականութեան 41-47 երեսներուն Մեքենական Մաշտոցի անգղագական

ւածներ՝ որ միանգամայն հակառակ կ'ելնեն 196 Ռ իշխն մէջ գորուած ազնիւ յայտարարութեան. «Մեր միտքը և փոյթը հակաճառութիւն և վիճաբանութիւն չէ ուրիշին դէմ, որո՛ւն և իցէ, հապա պարզապէս ճշմարտութեան և օգտի սէր, և շնորհիւն դէմը առնելու: Ժամաւորութեան եւ օգտի սէր նպատակ ունեցողն՝ լուսաւորելու համար կը բռնէ զջահն, մ'չ թէ այրելու:

Բազմավիպի նոյն յօդուածն, փոփոխուած այնպէս ինչպէս կը բաղձայի, կը ստանար զիս կոտորակապէս ձայնակից, և ինծի հետ բոլոր անկողմնատէր մարդիկը: Փանդի օր անկողմնատէրն է որ լիովին իրուանք չտայ Բագրատունւոյն ընդդէմ Գարագաշեանի, երբ օտ ճինչ բան օր Առաջին Թարգմանչաց գրոց մէջ գտնէ, չար և բարի, ճիշդ և ոչ ճիշդ, այն միայն աղկէ ըսելով կ'առնու, միւս ժամանակաց ընտիր հայկաբան հեղինակներուն ա'լ լաւագոյն և ազգային բառով և ոճով գրուցածը կը նստէ: Զոր օրինակ, չ'ըսեր Ոլիբեդուքիւն, Կասակեղուքիւն Կասակեղուք, այլ Եղմանեղուքիւն (70), Զաղուքիւն (70), (Ուովիկեան, 70, կամ) Եղմալարուք: — Երբ ճինչ օր Առաջին Թարգմանչաց մատենագրութեանց մէջ չի տեսներ կամ չի գտներ, թէն Երկրորդ Թարգմանչաց ժամանակին ու Հինգերորդ Երկրորդ մատենագրութեանց մէջ չառ վրայելուչ և հայերէն մտքով ըսուած կայ՝ կը մերժէ, չ'ընդունիր, ու անոնց տեղ նորանօր բառեր ու ասացումներ կը հնարէ, օրպէս թէ Ոսկեղարու մատենագրաց հաւասար՝ լեզուին աէր և իշխանը ըլլար: Զոր օրինակ, չ'ըսեր Բանակաւ արուեստ (կամ Տրամաբանութիւն), Սովորութիւն (կամ Ունակութիւն), այլ Խօսուցն, Ըրեմութիւն: — Երբ «Առաջին Թարգմանչաց մ' և իցէ բառը՝ օր թէ և ուղիղ գործածուած ըլլայ, բայց անոնցմէ վերջին եկող մատենագիրներն՝ բառին արժանութիւնը անեղի ճշգրտով՝ ուրիշ մարի առեր ու սովորական դարձուցեր են, Գարագաշեան՝ բուն հին նախնացը միայն կ'առնու կ'անցնի ու բովանդակ լեզուն և ամենուն միտքը կը խառնարդորէ: Զոր օրինակ, չի գործածեր Աստուածաբանութիւն, այլ

Աստուածաստութիւն, քանզի հին նախնիք՝ Աստուածաբանութեան ըսեր են Աստուածաստութիւն, միւնչդեռ յետագայ հեղինակներն ու հիմա մենք՝ Աստուածաստութիւն ըսելով կ'իմանանք յատկապէս Աստուծոյ խօսիլը մարգարէից հետ, կամ հրեշտակի ու մարգարէի բերնով՝ ազգի մը հետ. իսկ աստուածոյն իրաց գիտութիւնը սորվեցընող ուսման՝ ըսեր են ու կ'ըսենք Աստուածաբանութիւն: — Երբ ճինչ նոյնանշան բառ օր Առաջին Թարգմանչաց ժամանակին մէջ չի պատահիր, թէ և ընտիր ու պատահական բառ ըլլայ՝ կ'արհաւարէ, չի բանեցընէր, ու բանեցընողն ա'լ իբրեւ թէ հերետիկոսի կամ բարբարոսի տեղ կը դնէ: Այսպիսի իրողութեան հետեւանքն կ'ըլլայ լեզուին բառերու թիւըըը նուագեցընել, որով լեզուն կ'աղքատանայ ու կը տկարանայ: Ո՛ր դեռնք օր բնուկարելի չէ ապացուցել՝ թէ այն բառերն հին Թարգմանչաց աստեւ չկային, կամ թէ արհաւարելի են եղեր: (Ասոր օրինակը կ'ս'պիտի ասմ'՝ երբ խօսքիս կարգն հասնի «Սափեմէի»): — Երբ ճանախորժեան օգուով յափտակուած ու միայն տառաջին Թարգմանչաց բառ գործածուելու տենչանքով՝ զանազան բաներ մի և նոյն բառով կ'առնուէ, ու մեծ խառնակութեան ու չփոխութեան պատճառ կու տայ: Զոր օրինակ, Balance և Pendule = Կեռոյ. Dogme և Théorème = Հրամանք. Observation և Théorie = Նկատութիւն: — Երբ ճգտնական բառ մը՝ հին նախնաց, բայց անյարմար և անխմտ մէկ բառով կը բացատրէ: Զոր օրինակ, Météore = Զրօսուցիկ իր: Եւ կամ երբ ճինչ նախնաց մէջ չի գտներ՝ յանձնէ կը օրինէ, կարծես ինչու ճշմարտութեամբ Առաջին Թարգմանչաց, բայց ոչ ինչ պակաս անյարմար և անիմաստ: Զոր օրինակ, Elasticité = Վարկիւքիւն, Elastique = Վարկիւք: Եւ կամ երբ ճինչ իսկ իրեն միայն չէ, մերթ ինչու ճանախայ ու կ'օր գէր Scotastique = Սկոտասթիկեան, փոխանակ քոտու հայերէն Գրոցակեան. մերթ կը հայանայ ու կ'օր գէր Mystique = Խորհրդակեան, փոխանակ ըսելու յունարէն Միսթիկեան: (տես Բազմավպ, 1846, երեսք 197 Ռ = 200 Ռ): Ստուգելու կարի խոհական և արդա-

րացի դիտողութիւններ՝ որ գետին ինկած չեն նոյն իսկ ի վառն Պաշտպան Սուրբ Աստուածածնի, և որոնցմէ բուռական օգտւած է Հ. Սրապիոն էմինեան իւր Գաղղիերէն—Հայերէն Բառագրոց մէջ (Վիեննա, 1853): Զկան հոն՝ 1. Կոնց = Balance, 2. Մրգայարգար = Comique, 3. Վարիլութիւն = Elasticité, 4. Վարիլի = Elastique, 5. Հիւնութիւն = Habitude, 6. Խօսուցն = Logique, 7. Ուսումն գրօսուցիկ իրաց = Météréologie, 8. Նրամանի = Théorème, 9. Մրգահանութիւն = Tragédie. Ինչպէս և ոչ 10. Բարբառաւոր = Dictionnaire (Նկարագիր Ուսմանց, 44, 46), 11. Ճանաչողական կամ Գնոմոնիկեան = Gnomonique (անդ. 12, 166, 168), 12. Մետափիւսկեան փիղիսոփայութիւն = Métaphysique (անդ. 295): Որոնց տեղ բարեյիշատակ Հայրն գրած է՝ 1. Կիւն. 2. Կասակերական. 3. Զականութիւն. 4. Զական. 5. Սովորութիւն (Ունակութիւն). 6. Բանական աւուես. 7. Օլեբելութիւն. 8. Տեսուած, Տեսուած յառապարտութիւն. 9. Ոլբերգութիւն, նոխաղերգութիւն. 10. Բառագիրք. 11. Արուես նկարելոյ զմամայոյս արեւու (գոր Հ. Մանուէլ Զախջախեան յետախրէն—Հայերէն Բառարանին, Վենետիկ, 1804, կոչած է Ստուերգիսութիւն). 12. Բնագանցութիւն, Իսկ Comédie և Théologie բառերուն դիմաց կը կարդանք թէ՛ Կասակերգութիւն թէ՛ Չաղութիւն, թէ՛ Աստուածաստութիւն թէ՛ Աստուածարանութիւն, որպէս զի ո՛չ Հ. Մատարիս վշտանայ, ո՛չ Հ. Արսէն:

Ոսկեղարու Հայերէնն ամբաւական է այսօրուան Հայոցս գրական պիւտրը լեցնելու: Աւասիկ ճշմարտութիւն զոր պարտական են դաւանել Վիեննայի Միաթարեանք, եթէ սիրող են ճշմարտութեան: Հնար է որ առ Աստուած աղօթք մը, խրատական, վարդապետական, կանոնական, պատմական մանր գրաւած մը, համառօտ վկայաբանութիւն մը, աշխատելով, ջանալով, արիւն քրտինք մանելով, մեր թուրք ուշադրութիւնը լարելով յաջողութեամբ թարգմանել կամ գրել այնպէս որպէս Յունիկ պիտի գրէր. նման Հռովմայ այժմու Հեան ԺԻ քանոնայապետին՝ որ կ'ըբուէ թէ կրկնրանեան ոճով կը գրէ որձակ

և ոտանաւոր, փոքր բաներ՝ որ չեն հասնիր Տիտոս Լէիոսի Հռովմեականին և Վիրգիլիոսի Էնեականին ընդարձակութեան: Իսկ նոյն եզնրկեան բարբառով — Գարագաշեանի ճախողակ գործն մէջտեղն է — բացարձակապէս անկարելի է որ գրենք լիակատար Քերականութիւն, Բնագանցութիւն, Բնագիտութիւն, Տարրալուծութիւն (Chimie) և Քիմիագործութիւն (Alchimie), Երկնաբաշխութիւն, Բուսաբանութիւն, Գրանշիւ, և այլն: Գիտեմ որ Ոսկեղարն սակաւիկ մաս մը կը մատակարարէ մեզ՝ այս գիտութեանց միայն կամ միւսին բառերուն և բացատրութեանց. բայց այն ճակատակին՝ շատ անգամ կամ՝ քերականորէ, չունենլով պիղիսոփայական ճշգրտութիւն, կամ լոյծ եւ նապաղ, թէպէտ և զորոյ՝ նոյն ինքն սքանչելի եզնրկն ըլլայ: Գիտութիւնն ճշգրտեան հետ կը պահանջէ մեղմէ սեղմ և ամփոփ լեզու. Գաղղիացին կ'ըսէ. Le contenant est plus grand que le contenu. մինք ալ հարկադրուած ենք նոյնպէս ըսել. Բովմեգալիլն մեծ է քան զբովմեգալեան, թողլով որ եզնրկ միայն գրէ. Ճորոսմ իցէ ոք, այն յորոսմ էն, քան զայն որ ի նմա էն՝ մեծ գտանիք (Ընկղեմ Ալյուկոյոց, 23), մանուածապատ նախադասութիւն մը 13 բառերով՝ զոր մեզ արժան է 5 բառերու ամփոփել, 2 բառ միայն առնելով յոսկեգարեան գրէն, քան զ և մեծ:

Առաջին Թորգմանչաց գրեթէ բոլոր մատենագրութիւնքն անըստգրեւ և ամէն ընտիր քերականութեանքն զորում են: Եթէ Սուրբ Սահակ կ'անուանէր ՇԻպրութիւն՝ զայն զոր յաւուրց անտի Դաւիթ Անյաղթի մենք կը կոչենք Քերականութիւն, տեղը բառ, բայց յատուկ. եթէ Սուրբն կ'ըսէր ՔՓոխանակ անուան, Միաբար, Բազմարար. ըստ Դաւիթ Անյաղթի և ըստ մեզ՝ Քերականութիւն, Եղպիկ, Յաքնակ Ե, Քերականութիւնն լոկ չորս հինգ բառերով չ'աւարտիր. երբ մտաւարժ աշակերտներն՝ այնպիսի վնասդոյն վարժապետի շուրջը պատկառանք կը բոլորուէին որպէս զի Սահակեան հրաշլիի Հայերէնին գաղանիքնիրը ուսանին, ի՞նչպէս կ'աւանդէր նոցա անմահ Կաթողիկոսն՝ թէ այս ինչ տեղ պարտիք Աղառնի գնիլ, այս

ինչ տեղ Ստորագասական, Թերեա կ'ըսէր «Ապառնի» որ Ոսկեդարու մէջ կը գըտնուէր, մի անգամ Ապառնի, չորս անգամ Ապառնիք. բայց տարակոյտ չկայ որ չէր ըսեր «Ստորագասական», չէր ըսեր նաև Ստորակէս, Միշակէս, Ներգործական, Կրաւորական. այլ ինչ. «Դ գիտէ՛, Կարեա որ հարկ է ուրիշն որ գիտութեանց վրայ ճառելու կամ՝ ճիշդ և որոշ լեզուով գրելու համար Ոսկեդարու վաթսմամեայ տնտեսի շրջանակէն դուրս ելնենք՝ եթէ չենք ուզեր սովորած մեանիլ, և մեզի պաշար փնտռենք այն Հայ մատենագրաց քով՝ որ ծաղկեցան 465—470 էն մինչև 1200 տարին. կամայ ակամայ պէտք է հրաժարինք Ոսկեդարեան ըլլալու փառասիրութենէն և դասնաճիւղ ըլլանք Միջնագրեան, ինչպէս եղած է Հ. Սրտպիտն Էմինեան, որ խրատ. ունելով ի Բաղրատունեայ Դաւիթ Անյաղթի հետ կ'ըսէ Բանական Արուեստ, Յնազանցութիւն. Խորենացւոյ հետ՝ Ողբերգութիւն, Կոստանդնուպոլսի, Կոստանդնուպոլսի. Ստորին Հայերէնի հեղինակաց հետ՝ Բառապիրք. ինչպէս եղած է Գորադաշեան անգամ՝ որ կը գրէ Աւակ, Զառիկ (Նկ. Ոսմ., 268), Քիլիկական (264) և այլն. Եւ երբ Միջնագրեան մատենագիրներէն ալ ձեռնառնայն մեկնինք, կ'որոշուին ինչ կը բռնադատէ զմեզ որ նոր նոր բառեր ստեղծենք, կամայ ակամայ բարբարոսանանք, (քանզի մենք բարբարոսներ ենք համեմատու թեմաք Սահակայ, Մաշադի, Եղնդկայ, Կորեան, Աբրահամա Չինակացւոյ), և կամայ ակամայ բարբարոսութեան վերջին աստիճանը հասնինք՝ զոր օրինակ երբ մտարներնք գրաբար Տարալուծութիւն շարագրել:

(Շարունակելի՜ 1)

* Վիեննական Հայերէն՝ միջնագրեան Ստորակէս տեղեւ թաւը փորձած են Մեսրոպեան լեզուի բառով փոխանակել, և ըսած են, որն (2. Փիլիպպոս ձամհեան, 1841)՝ Սուր ախիս, Սուր նեանախեց. — ա՛յլ որն (2. Եփրեմ Զաղրճեան, 1850)՝ Կիսապիս. — երբորդ որն (2. Սրտպիտն Էմինեան, 1833)՝ Որակէս, Սրապիս: Սահակ և Մեսրոպ ինչ կ'ըսեն՝ պիտի անգիտանանք միշտ, Թէպէս և փորձերն չարեւապատկերն:

ՀԱՅ ՆԿԱՐՈՂՆԵՐ

Ս Տ Յ Փ Ա Ն Ո Ս Ա Ռ Ը Ն Զ Ե Թ

(1440 ? — 1500 ?)

Անուանի ծաղկող Ստեփանոս Եպս. Առնքեցի ծնած է ԺԵ. Դարու երկրորդ քառորդին վերջերը ենթադրաբար: Ապրած եւ աշխատած է Առնջուց Վանքին մէջ ընդհանրապէս: Իր մանրակարգական գործունէութիւնը կ'ընդգրկէ երեք տասնամեակ (1471—1497): Այդ շրջանի արդիւնքէն ծանօթ են հետեւեալները, դասաւորուած ժամանակագրական կարգով:

1. — Շարակնոց, 1471: Գրիչ՝ Ստեփանոս Եպիսկոպոս: Նկարող՝ Ստեփանոս Եպս. Առնքեցի: — Զեռ. Նոր Զուգայի, Բ. Հատոր, թիւ 14:

2. — Մաշտոց, 1476: Նկարող՝ Ստեփանոս Եպս. Առնքեցի: Ստացող՝ Դանիէլ Վարդապետ. — Զեռ. Նոր Զուգայի, Ա. Հատոր, թիւ 321:

3. — Աւետարան, Այրիվանք: Գրիչ՝ Ստեփանոս (1476): Մաղկող՝ Ստեփանոս Եպս. Առնքեցի (1477): Ստացող՝ Սրապ Երեւանցի. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Բ. Մասն, թիւ 499 եւ 529:

4. — Աւետարան, 1477: Գրիչ՝ Վրթանէս: Մաղկող՝ Ստեփանոս Եպս. Առնքեցի: Ստացող՝ Շմաւոն կուսակրօն քահանայ:

5. Քիւրտեան կը գրէ. «Դատելով իր մանրակարգներէն՝ կրնանք ըսել թէ ան վարժ եւ վարպետ զծագրիչ է, բաւական տաղանդով» (Հասկ, 1951, էջ 238):

6. — Շարական, 1487, Տրփիս: Գրիչ՝ Մկրտիչ Երէց (1485): Նկարող՝ Ստեփանոս Եպս. Առնքեցի (1487): Ստացող՝ Տիրատուր քահանայ. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1657:

7. — Մաշտոց ձեռնարկութեան, 1494: Գրիչ՝ Գրիգոր քահանայ: Նկարող՝ Ստեփանոս Եպիսկոպոս: Ստացող՝ Ստեփանոս արհեստագործ. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 1071: Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Գ. Մասն, թիւ 268:

8. — Աւետարան, 1496, Սաղմոսականք: Գրիչ՝ Ովանէս արեղայ: Մաղկող՝ Ստեփանոս Առնքեցի: Պատուիրատու՝ Սպահան. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 4260:

Յիշտ. ժե. Դարի, Գ. Մասն, Թ. 307 եւ 313:

8. — Աւետարան, 1496, Գաւառան Վանք: Ծաղկող՝ Ստեփանոս Եպս. Առնշեցի: Ստացող՝ Ամիր Եղտին. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 6352: Յիշտ. ժե. Դարի, Գ. Մասն, Թիւ 311:

9. — Ճաշոց, 1496: Ծաղկող՝ Ստեփանոս Եպս. Առնշեցի: Ստացող՝ Մեսրոպ քահանայ. — Ձեռ. Նոր Զուգայի, Թ. 212: Յիշտ. ժե. Դարի, Գ. Մասն, Թիւ 355:

10. — Աւետարան, Քանայգեաւոյ Ուխտ: Գրիչ՝ Իգնատիոս (1496): Ծաղկող՝ Աստեփանոս Առնշեցի (1497): Ստացող՝ Գալուստ միայնակեաց, որդի Ինոքի. — Յիշտ. ժե. Դարի, Գ. Մասն, Թիւ 306:

Կ Ա Ր Ա Պ Ե Տ Բ Ե Ր Կ Ե Ց Ի

(1449 ? — 1500 ?)

Ժե. Դարու յայտնի նկարողներէն Կարապետ քաջանայ ծնած է Նոյն դարու երկրորդ քառորդին ենթադրաբար: Որդին էր Տիրատուրի: Եղած է աշակերտ Մինաս կրօնաւորի: Իր կարգին եղած է ուսուցիչ Սղթամարցի Յովսէփի եւ Պարսամ գրչի: Ապրած եւ աշխատած է Բերկրի քաղաքին մէջ: Իր գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութիւնը տեսած է շուրջ երեք տասնամեակ (1472 — 1500): Այդ շրջանէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1472, Բերկրի: Գրիչ եւ նկարող՝ Կարապետ քահանայ: Ստացող՝ Դուխտար, դուստր Կարապետի. — Յուցակ Ձեռ. Մշոյ, էջ 42:

2. — Աւետարան, 1473, Բերկրի: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Կարապետ քահանայ, աշակերտ տէր Մինասի: Ստացող՝ Մարտիրոս տանուտէր. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 5067: Յիշտ. ժե. Դարի, Բ., Թիւ 446:

3. — Աւետարան, 1478: Գրիչ՝ Մելքիսէթ կրօնաւոր, որդի Ղազարի (Հալապ): Նկարող՝ Կարապետ Բերկրեցի: Ստացող՝ պարոն Ծարաճ. — Ձեռ. Հայէպի, Թ. 48: Յիշտ. ժե. Դարի, Բ., Թիւ 550:

4. — Աւետարան: Ծաղկող՝ Կարապետ Բերկրցի. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 6505:

5. — Շարակնոց, 1488, Բերկրի: Գրիչ՝ Կարապետ. — Յիշտ. ժե. Դարի, Գ., Թիւ 150:

6. — Մանրամուծութիւն: Գրիչ՝ Կարապետ Բերկրեցի. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 7209: Յիշտ. ժե. Դարի, Բ., Թիւ 447:

7. — Շարական, Վանդիկ Անապատ, ուր կը գտնուէր գրիչը աղարկալ եւ տըխտը եւ տրտում դիմաւք: Գրիչ եւ նկարիչ՝ Կարապետ Բերկրցի. — Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 1916:

8. — Շարակնոց, 1496, Բերկրի: Գրիչ եւ ծաղկող՝ Կարապետ Բերկրցի: Ստացող՝ Ստեփանոս կրօնաւոր. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 2445: Յիշտ. ժե. Դարի, Գ., Թ. 357:

9. — Աւետարան, 1500: Գրիչ՝ Յակոբ քահանայ (Արծկէ): Ծաղկող՝ Բերկրցի տէր Կարապետ, որդի Տիրատուրի: Ստացող՝ Նիկողայոս Վարդապետ. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 6273: Յիշտ. ժե. Դարի, Գ., Թ. 397:

Ժ Զ . Դ Ա Ր

Պ Ա Ր Ս Ա Մ Ք Ա Հ Ա Ն Ա Ց

(1455 ? — 1520 ?)

Պարսամ ծաղկող ծնած է ժե. Դարու երկրորդ կիսուն սկիզբները ենթադրաբար: Եղած է աշակերտ Բերկրեցի Կարապետի: Իրեւն սարկաւագ կը յիշուի 1491ին: Իր գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութիւնը կը տարածուի երկու տասնամեակներու վրայ (1490 — 1509): Այդ շրջանի իրարգիւնթէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1490, Երեւան գիւղ (Ազրակ): Գրիչ՝ Մարգարայ քահանայ: Ծաղկող՝ Պարսամ: Կազմող՝ Վարդան: Ստացող՝ Արապչալ տանուտէր. — Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 5134:

2. — Աւետարան, 1493, Սղթամար: Գրիչ՝ Յակոբ կրօնաւոր, որդի Յովսէփայ: Ծաղկող՝ Պարսամ: Ստացող՝ Խոջայ Միրիջան: Կը պարունակէ ստացողին եւ կողակցին պատկերները. — Ձեռ. Երեւանի, Թ. 4937: Յիշտ. ժե. Դարի, Գ., Թիւ 252:

3. — Աւետարան, 1498: Գրիչ, ծաղկող եւ կազմող՝ Պարսամ քահանայ: Ստացող՝ Քալիքէ, դուստր Եղկանց Եղօնի. — Յիշտ. ժե. Դարի, Գ., Թիւ 362:

4. — Աւետարան: Ծաղկող՝ Պարսամ: Ստացող՝ մահոտեսի Վարդան քահանայ. — Ձեռ. Զ. Բիւտի, Թիւ 567:

Հստ Սիրարփի Տէր Ներսէսեանի, այս ձեռագրին նկարները նշանակելի մերձաւորութիւն ունին Մինաս նկարողի ծաղկած ձեռագիրներուն հետ:

5. — Աւետարան: Մաղկող՝ Պարսամ. — 26ռ. Երեւանի, թիւ 9660: Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Գ., թիւ 241:

6. — Աւետարան, 1508, Գնենկանց գիւղ: Դրիչ՝ Մարախ: Մաղկող՝ Պարսամ: Ստացող՝ տէր Սիոն. — 26ռ. Երեւանի, թիւ 5441:

7. — Աւետարան, 1509, Մոկս: Մաղկող՝ Պարսամ քահանայ, աշակերտ Բերկրիցի Կարապետի. Ստացող՝ Յովանէս տաւուտէր. — 26ռ. Երեւանի, թիւ 5145:

Կ Ա Ր Ա Պ Ք Տ Բ Ա Ղ Ի Շ Շ Յ Ի

(1455 ? — 1526 ?)

Բաղիշեցի Կարապետ արեղայ ծնած է ԺԵ. Դարու երկրորդ կիսուն սկիզբը ենթադրաբար: Որդին էր Ստեփանոսի եւ Ալամշահի: Իր գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութիւնը տեւած է կէս դար (1477—1526): Այդ շրջանի արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Շարական, 1477, Դոմաց Ուխտ (Բաղէշ): Դրիչ՝ Կարապետ արեղայ: Մաղկող՝ Մարտիրոս Վարդապետ: Ստացող՝ Թումայ արքեպիսկոպոս: Կր պարունակէ Թումայի եւ Կարապետի նկարները. — 26ռ. Ս. Յ. թիւ 1669:

2. — Դանձարան, 1483, Դոմաց Վանք: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Կարապետ Բաղիշեցի. — 26ռ. Երեւանի, թիւ 5745:

Գ. Արք. Յովսէփեանի գնահատումով Կարապետ Բաղիշեցին «րիտիր գրիչ է, միջակ մանրանկարիչ» (Մի էջ Հայ Արուեստի եւ Մշակոյթի Պատմութիւնից, 1930, Հալէպ, էջ 45):

3. — Մաշտոց, 1502: Դրիչ՝ Կարապետ Բաղիշեցի. — 26ռ. Երեւանի, թիւ 8168:

4. — Աւետարան, 1505: Դրիչ՝ Կարապետ, որդի Ստեփանոսի: Ստացող՝ տէր Դրիգոր. — Յուցակ 26ռ. Մշոյ, էջ 49:

5. — Աւետարան, 1511, Վան: Դրիչ՝ Զաքարիա արեղայ. Մաղկող՝ Կարապետ Բաղիշեցի: Կազմող՝ Յովսէփ Վարդապետ. — 26ռ. Երեւանի, թիւ 2582:

6. — Յայմաւուրթ, 1526: Դրիչ՝ Բաղիշեցի Կարապետ կրօնաւոր: Մաղկող՝ Մարտիրոս (Ս. Կարապետի Վանք Մշոյ): Պատուիրատու՝ Սիոն տանուտէր. — Յուցակ 26ռ. Մշոյ, էջ 50:

Յ Ո Վ Ս Է Փ Ա Ղ Թ Ա Մ Ա Ր Յ Ի

(1470 ? — 1544 ?)

Յովսէփ Վարդապետ ծնած է ԺԵ. Դարու երրորդ քառորդին վերջերը հաւանաբար: Որդին էր տէր Աւագի եւ Մէհրիարի: Եղած է աշակերտը եւ հոգեւոր որդին Բերկրիցի տէր Կարապետի, որուն մօտ սորված է մագաղաթ շինել, գրել եւ նկարել: Իրեն աշակերտած են Կարապետ քահանայի որդի Սարգիս քահանան եւ Զաքարիա Կնունցի: Իր գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութիւնը տեւած է մօտաւորապէս չորս տասնամեակ (1497—1533): Այդ շրջանի արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Շարական, 1497ին, Արգելանայ վանքին մէջ, գրած եւ ծաղկած է Յովսէփ կրօնաւոր: Ստացող՝ Ստեփանոս կրօնաւոր, որդի Յովանէսի. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Գ. Մասն, թիւ 328:

2. — Աւետարան, 1497, Աղթամար: Դրիչ՝ Մատթէոս կրօնաւոր, որդի Կարապետի, աշակերտ Յակոբ կրօնաւորի: Նկարող՝ Յովսէփ կրօնաւոր: Ստացող՝ Թումայ, որդի Շատիպէկի. — 26ռ. Երեւանի, թիւ 158: Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Գ. Մասն, թիւ 334:

3. — Աւետարան, 1497, Աղթամար: Դրիչ՝ Մատթէոս արեղայ: Նկարող՝ Յովսէփ: Պատուիրատու՝ Բէկի, ղուստր Ըսրտակիսի. — 26ռ. Երեւանի, թիւ 3534: Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Գ. Մասն, թիւ 335:

4. — Մաշտոց, 1499, Աղթամար: Դրիչ՝ Թումայ քահանայ, որդի եւ աշակերտ Դրիգոր քահանայի: Մաղկող՝ Յովսէփ: Պատուիրատու՝ Խամօշ, ղուստր Ղազարի. —

266. Երեւանի, թիւ 6326: Յիշտ. ԺԵ.
Դարի, Կ. Մասն, թիւ 361:

5. — Մաշտոց, 1530, Լիւմ Անապատ:
Գրիչ եւ ծաղկող՝ Յովսէփ արեղայ Աղթա-
մարցի: Ստացող՝ Պարսամ միայնակեաց
Ուրանցի. — 266. Ս. Թ. թիւ 302:

Եկեղեցւոյ հիմնարկէքը ներկայացնող
նկարը (էջ 1Է). ըստ Սիրարփի Տէր Ներսէս-
եանի, նոյնութեամբ ընդօրինակուած է Խա-
չատուր քահանայի կողմէ, 1704 թուին:

6. — Մաշտոց, 1533, Լիւմ Անապատ:
Գրիչ եւ ծաղկող՝ Յովսէփ Աղթամարցի:
Ստացող՝ Յովհաննէս Զանազիզ. — 266.
Երեւանի, թիւ 945:

Ն Ե Ր Ս Է Ս Ե Ր Է Յ

(1480 ? — 1540 ?)

Գրիչ, ծաղկող եւ կազմող Ներսէս Երէց
ծնած է ԺԵ. Դարու վերջին քառորդին
սկիզբը ենթադրաբար: Որին էր Յովհան-
նէս քահանայի եւ Տովաթի: Եղած է ա-
շակերտ Նաղաշ Յովհաննէսի: Ապրած եւ
աշխատած է Ապիլիա գիւղը (Կեսարիա):
Քառորդ դարու (1511 — 1535) իր գրչական
գործերէն ծանօթ են,

1. — Աւետարան, 1511, Ապիլիա:
Դրած եւ հաւանաբար նաեւ ծաղկած է
Ներսէս Երէց: Ստացող՝ Յովհաննէս Կաթո-
ղիկոս Թլկուրանցի. — 266. Հալէպի, թ. 4:

Ցուցակագրող Արտաւազդ Արքեպս.
Սիրմէնանի համաձայն «Արուեստի եւ գոյ-
ներու տեսակէտով չորս [Աւետարանիչնե-
րու] նկարներն ալ յաջող են եւ հոխ»: ...:
«Բոլոր խորաններն ալ հայկական արուեստի
իրական սքանչելիքներն են» (Ցուցակ 266ա-
գրաց Հալէպի, 1935, էջ 7):

2. — Մաշտոց, 1535, Իսպիլիւ: Ներ-
սէս Երէց շինած է մագաղաթը, գրած,
ծաղկած. նկարած եւ կազմած է. — Ար-
շակ Ալաջօյանեան, Պատմութիւն Կեսարիոյ,
էջ 1852:

Գ Ր Ի Գ Ո Ր Ի Ս Ա Ղ Թ Ա Մ Ա Ր Տ Ի

(1480 ? — 1544)

Գրիգորիս Կաթողիկոս Աղթամարցի կը
պատկանէր իշխանական ընտանիքի մը.
հայրը կը կոչուէր Իսկէնտէր, իսկ մայրը՝
Շահում: Իր ծննդեան թուականը ենթա-
դրաբար կը նշանակուի 1480: Իր ուսումը
ստացած է Աղթամարի Կաթողիկոսական
դպրանոցին մէջ, ուսուցիչ ունենալով Գրի-
գոր Բաբունապետը եւ Յովսէփ Աղթամարցի
վարդապետը:

Ան մին է միջնադարեան մեր մեծա-
գոյն տաղասացներէն: Ունէր նաեւ նկար-
չական ծիրը որոշ չափով: Մանօթ է իր
կողմէ մասամբ նկարագարողուած Աղեք-
սանդրի Պատմութիւնը. որ կը կրէ Ս. Թ.
266ագրատան 473 թիւը:

Պատմութիւն Աղեքսանդրի, 1536ին օ-
րինակուած Վարագի մէջ, Նուրատնի որդի՝
Սրճիշեփ Մարգարէ արեղայի ձեռքով, իր
անձին համար: Գրիգորիս Կաթողիկոս Աղ-
թամարցի գծած է երկու երկոտասանեակ
պատկերներ, մինչ բազմաթիւ տեղեր, ու
րոնք վերապահուած էին նկարներու հա-
մար, կը մնան դատարկ. — 266. Ս. Թ.,
թիւ 473:

Արտաբոյ սուրբ գրոց, աշխարհիկ բո-
վանդակութեամբ երկի մը նկարագարողու-
մին ձեռնամուխ լրլալը ցոյց կու տայ թէ
Գրիգորիս Աղթամարցին ունէր նիւթին
յարմար պատկերներ ձեւակերպելու եւ
նկարակերտելու բնածին կարողութիւն:

Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ

(9)

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԻԿԱՅՈՒՐԴ՝ ՓՈԽՄԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

Մխիթար Այրիվանեցին, Սիւնեաց Ստեփանոս Եպիսկոպոսին նուիրուած կենսագրութեան մէջ, կը խօսի նաեւ անոր քրոջ՝ Սահակդուխտի մասին։ Սա արարաւոր բազմաւոր և մեղեդիա և կցուրդածնընդեան և փոխմանն, յորոց մի է Սրբուհի Մարիամն (Գարեգին Արքեպս. Յովակիմեանց, Մխիթար Այրիվանեցի, Նորադիւս Արձանագրութիւն և Երկեր, Երուսաղէմ, 1931, էջ 19)։

Երնդեան կցուրդը, Սահակդուխտ ծայրանշունով, 1951ին հրատարակեցինք Հասկի մէջ, վերցնելով Ս. Յ. Թիւ 1741 ձեռագրէն։

Նկատի առնելով Այրիվանեցիի հաղորդումը, թէ փոխման կցուրդ ալ գրած է Սահակդուխտ Սիւնեցին, վերջիչեալ ձեռագրին, ինչպէս նաեւ Ս. Յ. Թիւ 2431 կացրդարանին մէջ գտանք այդպիսի գրութիւն մը, զոր կը ներկայացնենք ստորեւ։

Բնագիրը առած ենք թիւ 2431 (= Ա) ձեռագրէն, և համեմատած թիւ 1741 (= Բ) կացրդարանի պարունակածին հետ, որ մանրտարբերութիւններ միայն ունին, երկուքն ալ խաղաղուած են ճոխ կերպով։

Այսաւր բազմութիւնք առաջելոց և սուրբ կուսանացն ժողովեալք ի միտսին, կոչեցեալք ի Հոգոյն ը Սրբոյ ի փոխումըն ը կուսին ը Մարիամու Առաքելութեան, ալիւն ունելով գալըստեան Որդոյն Աստուծոյ։

Եկեալ արարչին⁽¹⁾ լուսեղէն կառուքան, մարմնական ը դասիւք առ ը կոյսն և մայրն և բնակարան Հոգոյն ը Սրբոյն⁽²⁾։

Այսաւր տեսեալ⁽³⁾ ըզսուրբ ը կոյսն ամպեղէն⁽⁴⁾ կառուք համարածեալ ի յերկինս, մըտանելով ի յառադաստ ընդ իմաստուն սուրբ կուսանացն։

Իսկ բազմութիւնք հոգեղինաց զըւարթնոցն աղաղակէին⁽⁵⁾ ասելով. Աւրհնեալ ես ամէնաւրնեալ⁽⁶⁾ ի կանայս, որ ես բարեխաւս վասն աշխարհի առ որդիտ քո միածին։

Վասնորոյ և մեք բազմութիւնք⁽⁷⁾ հաւատացելոց առ քեզ ապաւինիմք, տիրուհի և մայր մարմնացելոյ Բանին, առ որդիտ քո և Աստուծո ը մեր անդադար բարեխաւսեալ⁽⁸⁾ վասն անձանց մերոց⁽⁹⁾։

Դիակիլ է որ այս կացուրդին մէջ գործածուած կարգ մը բառեր և տառեր ներ կը գտնուին Մովսէս Քերթոզի գրած Վերափոխման Տօնին առաջին օրուան Օրհնութեան շարականին մէջ։

Ն. ԱՐՔ. ԵՈՎԱԿԱՆ

(¹) Բ, արարչին

(²) Բ, Սրբոյ

(³) Ա, ա

(⁴) Բ, ամբեղէն

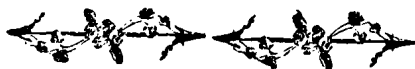
(⁵) Ա, աղաղակէին

(⁶) Ա, ամենաւրնեալք

(⁷) Ա, բազմութիւն

(⁸) Ա, բարեխաւսեալ

(⁹) Բ ը շունի՝ վասն անձանց մերոց։

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. ՆՇԱՆԻ ՎԱՆՈՒՑ ՍԵՐԱՍՏԻՈՑ

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Յաղագս Առաքնորդութեան Տ. Կարապետ Բ. Սրբազան Եպիսկոպոսի Սերաստայւոյ եւ վասն անյիշանալի յաւուրս նորա:

Քրտնաշխատ և հուսատարի՛մ պաշտօնեայն Ս. Նշանի Մինաստանիս և անձնուէր Հովիւն Սեբաստեանի գաւառիս Տ. Կարապետ Վրդպետ. այս՝ որպէս յիշատակեցաք ի վեր անգր՝ վարժեալ և զորդացեալ յոստ Գերամիծար Տ. Տ. Յակովբայ Սըրբազան Արքեպս. ի և սրբալոյս օծմամբ ՚ի նմանէ յամի Տեառն 1798 = ՌՄԽԻ, ընդ շնորհալի Տեառն Յովհաննու ընկերակցին իւրոյ ՚ի վարդապետական նախընծայ կեանս իւր հոգեհոսանայ մեղսւալան գործակիր և լծակիր Յովհաննու օծակցին իւրոյ և Տեառն Ս. Նշանեան իրաւամբ պորձի ընդ հոգեզգոն անուցեալսն ՚ի ծոց իւր: Կարապետ Վրդպետ. յաւուրս Առաքնորդութեան Տեառն Յովհաննու անձնուէր և խոհակոն գործակիր գտեալ նմատիւ և գիշեր անդադար տընի ՚ի շինութիւն և ՚ի պայծառութիւն Ս. Վանուցս, և պատուի ՚ի Տ. Յովհաննէս Արքեպս. է աթոռակցութեան, գաւազանակրութեան մեծարանօք, որոց արդարեւ արժանաւոր էր իրաւամբ: Եւ յետ վաղձանման Տեառն Յովհաննու Արքեպս. միաձայնութեամբ վանական միաբանակիր Ս. Հարց և համօրէն ժողովորդեան ազերանօք հաստատի Առաքնորդ Պատրիարքական հրամանաւ և արքունական հրովարտակաւ և ժամանէ ընդհուպ կոնդակ օրհնածիր ՚ի Տ. Կարապետ Ս. Պատրիարքէն Կ. Պոլսոյ յԱմի Տեառն 1830 = ՌՄՀԹ. Եւ Կարապետ Վրդ. վայելեալ զարժանահատոյց արիւնւորն եւ իսխապիտական զգացմանց աստուածա-

սէր ժողովորդեանն գուն գործէ ևս քան զևս արդիւնաւորել զստանձնեալն իւր զպաշտօն Առաքնորդական և հանապազորդէ ՚ի նմին: ՚ի սկիզբն պաշտամանն՝ նպատակէ բարեպաշտ Գասապպական Մ. Յակոբ աղայի՝ նորոգէ զգաւիթ Ս. Ածածնի Տաճարի՝ Ս. Մինաստանիս՝ բառնալով զերկուց կողմանց զգրանդեօքն խորանած և օրհնամբարձ հնարեալ խորխուլ շէնսն ՚ի գաւթին և հարթեալ վայելչապէս: Փոխադրէ նաև գնշխարս Գեատադարձ Պետրոս Կաթողիկոսի՝ ՚ի մէջ նոյն Ս. Ածածնայ Տաճարին:

Յետ այսորիկ տղերս մատուցեալ առ Հիւպատոսն Ռուսական՝ յաջողի քորուկիր որմով շրջապատել զՍ. Լիճն Բառասնից Մանկանց և այնու պաշտպանել ՚ի գորշ ապականութեանց անօրինացն և զՎ. Քարն իջմանն փոխադրէ ՚ի վանս Սուրբ Նշանի: Եւ զմերձակայ գետինս Ս. Վանուցն մասամբ իւրէք կրկին կցորդեալ պարաիդին բաւական ընդարձակութեամբ ընդլայնէ բարեպաշտական ձեռնտուութեամբ Եօզղատցի Փափաղեան Յովհաննիս իշխանին, հաստատուն և մարդաշուք արիւն ձրութեամբ քորաշէն պարսպաւ պատիւն պարեաց զպարտէզն և ՚ի ննջելն նորին հոգեւէր իշխանին՝ Յովհաննու, հանդուգանէ զմարմին նորա առաջի արտաքին դրան Ս. Ածածնի մատրան՝ ՚ի վերձա՞տրութիւն բարեացն և ՚ի քաջալիրա՞ման տարտ բարեպաշտից: ՚ի սմին՝ ժամանակի ՚ի հիմանց կանգնէ նաև Տ. Գործն պետ Վրդպետ. զվանս Ս. Հրեշտակապետի բովանդակ արդեամբ բարեյիշատակ՝ Եւնբութիւն վարդապետի, Միտրանի Կայն վանուց: Եւ մինչդեռ Տ. Կարապետ Վրդ. գապետ՝ նորընտիր Առաքնորդ Սեբաստիոսի խոհայ և անձանէ՛ր անքնի՝ ՚ի բարձ-

գարգութիւն Ս. Վանուցս և 'ի շահ' Հոյ-
րենեացն, այլ զի ամենաշարն Սատանայ
մախայ հանապազ ընդ բարիս՝ վասն այս
սորիկ արկեալ զմահացու թոյն իւր 'ի
սիրտս Հարակապոց ռմտնց Հարախօսել և
զրպարտել տայ՝ զմաքրակենցող վարուք
փայլեալն զՏ. Կարապետ Վրդպտ. և տա-
ռապարտ յառնեն գրգռմունք և յուզմունք
ոչ սակաւք. մինչ հասանել աղմկանն 'ի
Պատրիարքարան Կ. Պոլսոյ, սրոյ վասն
Տ. Կարապետ Վրդպտ. ընկալեալ զգիր
հրաւիրանաց 'ի Տ. Ստեփաննոս Աղաւնի
Պատրիարքէ յամի Տեառն 1831 = ՌՄԶ
մեկնի 'ի Սկրտստիոյ և փութայ 'ի Կ. Պո-
լիս, 'ի քննութիւն ասացելոցն զինքնէն:
Իսկ 'ի անդի իւր Պատրիարքական հրա-
մանաւ զայ փոխանորդ՝ աստ 'ի Սկրաստիս
Բարթոլղիմէոս Վրդպտ. ուն, և անկա-
րող լինելով կառավարել զգաւառն հազիւ
մնացող ամիսս ինն մեկնի փութանակի:

Իսկ Տ. Կարապետ Վարդպետ՝ պա-
հանջէ խիստ քննութիւն 'ի Սրբազան
Պատրիարքէն, սակս որոյ կոչին զզրպար-
տիչն հանդէպ նմին և Ասեան կազմեալ
սկսանին քննել զասացեալսն և յետ ման-
րոման քննութեանց՝ բացայայտ լինին
անշիմն թանձրանք և ստայօգ բարեբանք,
որով բարձրագլուխ պանծալ անմեղու-
թիւն Տ. Կարապետ Վրդպտ. և արդա-
րացեալ շնորհօքն Աստուծոյ և պարգեւեա
նադիսացեալ հայրական վեհաձեռնու-
թեամբ ներուսն շնորհէ մալորեալ ամբաս-
տանողացն և մեծարեալ յԱսագաց և յիշ-
խանաւորացն Կ. Պոլսոյ վերադառնայ
յԱթուրի իւր 'ի բնագաւառն Սերաստիս,
յորում ժողովուրդն համօրէն ակնդէս
սպասէին բերկրապատար գալստեան Ս.
Հօրն իւրեանց, և խնդալից սրտիւ և
խաղաղական ոգւով անցեալ 'ի Գլուխ պաշ-
տօմանն իւրոյ կրկնակի փառօք և անըս-
տառ ողորմութեամբն Այ. հովսէ և միխ-
թայէ զհօան իւր սիրեցեալս: Եւ քանզի
քրոնաշխատ վաստակաւոր էր Հայրենեացն
և արժանի մեծամեծ վարձատրութեանց,
ուստի և սիրայօժար խորհրդով Միաբա-
նակից Ս. Հարց և սրտեաւանդ տենչանօք
հոգեւէր ժողովրդեանն, Տ. Կարապետ
Վրդպտ. առաքի 'ի գերագաւ Մայր Աթոռն
Ս. Էջմիածնի առ 'ի աստան զկարգ և

զօժուսն եպիսկոպոսութեան նահանգիս:
Եւ կամօքն Այ. վայելեալ զեպիսկոպոսա-
կան երկնապարգե պառկն յերջանկայիշա-
տակ Տ. Յովհաննէս Ը. Սրբազնագոյն
կաթուղիկոսէ՝ Կարբեցեալ՝ յԱմի Տեառն
1835 = ՌՄԶՊ վերադառնայ 'ի ծոց Աս-
տուածապաւ Քաղաքիս, 'ի հովսէօսութեա-
թիւն հրաշապանծ Ս. Մնաստանիս, 'ի
հոգեւոր զմայլմունս Միաբանակցաց Ս.
Ուխտիս և յանչափ հրճուանս համօրէն
ժողովրդեանն, որք լցեալ արտասուօք և
սրտաբուխ յուզմամբք ողջագուրեն զփա-
ռաւորեալ Ս. Հայրն իւրեանց զպառուելալն
'ի մեծագոյն իշխանութեանց, եւ շնոր-
հարաշխ օծութիւն նորոպօսակ Տ. Կարա-
պետ Ս. Եպիսկոպոսի Սերաստացեոյ բա-
զում բորիս և շահեկանութիւնս երկր
յերկիրն Սերաստեան բերկրառիթ գա-
լստեամբն: Ս. Նշանեան Աթոռն մեծա-
պէս պանծայր 'ի չրջակայ տանձանակից
գաւառս՝ հոգեւոր և նիւթական ճոխու-
թեամբ և Նահանգն Սկրաստիոյ զամ քան
զգամ բորեյալ շողութեամբք ցանկալի և
գովելի հանդիսանայր ամենից, խնամօք
Ամենակալին և ազգաւուէր ջանիւք վե-
րառեալին իւրոյ Տ. Կարապետ Ս. Եպո. ի
որ վայելէր զընդհանրական համօրէնաց
և զճժարիտ մեծարան՝ ամենայն դասու
ժողովրդեանն: Կարապետ Եպո. միաբան
խորհրդով և գործակցութեամբ իշխանաց
և երեկելաց քաղաքիս ջանահար լինի
նաև 'ի հիմանէ վայելչապէս և հօյակապ
կառուցանել զՄայր Եկեղեցին քաղաքիս
և յետ բազմադիմի ուշխատութեան յաջողի
առնուլ զհրամանագիր արքունական վասն
շինութեանն՝ ձեռնարկ Բէշիտ Փաշայի,
կուսակալին նահանգիս, և նպատուք
աստուածասէր ժողովրդեանն ձեռն արկանէ
շինութեանն և հանդիսաւորապէս կատարէ
զարարողութիւն հիմնարկութեան և հաս-
եալ յաւուրս ծերութեան և տնկեալ 'ի
մահնք աւանդէ զհոգին յետ կարճեան
հիւանդութեան յամի Տեառն 1842 =
ՌՄՂԱ, իրբ և զամս երկոտասան վարելով
զԱռաջնորդութիւն նահանգիս Սկրաստիոյ
և ամփոփի մարմինն ամենայն հանդիսա-
ւորութեամբ 'ի գաւաթ Ս. Նշանի Մնաստ-
անիս՝ 'ի շարս հոգեւոյս հովուակից եղ-
բորցն իւրոց:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Յաղագս Տիպոգրաֆիկ Կարպատ Գ. Սպու.ի Գալիցիայի Նիկիտկայի, եւ վասն անցիցն որ յաւուրս նորա:

Յետ վաղճանելոյ Տ. Կարպատ Բ. Ս. Եպս.ի Սերաստացւոյ, Առաջնորդական Աթոռ նահանգի մնաց թափուր, թէպէտեւ Միաբանական Վարդապետք հօկն բարւոքապէս Ս. Նշանի Մենաստանիս. վասն որոյ և խորհուրդք լինին յընտրել զարժանաւոր ոմն 'ի նոցանէ յԱռաջնորդութիւն Սերաստիոյ, Այլ սակայն երկպառակութիւնք ծագին վասն ընտրութեան միոյն կամ միւսոյն 'ի Միաբան Վարդապետացն և զժողին ընդ այս առաջաւորք քաղաքիս և մնայ խնդիր ընտրութեանն անորոյ և անկերպարան, յոյր օսկս հարկադրի ժողովուրդն խնդրել 'ի Տ. Աստուածատուր Պատրիարքէն Կ. Պոլսոյ արժանաւոր ոմն իբր Առաջնորդ 'ի հոգեւոր խնամ և 'ի մատակարարութիւն ժողովրդեանն: Ուստի և Պատրիարքական Կոնդակաւ և արքունի իրողարտակաւ կարգի Առաջնորդ Վիճակիս Տ. Կարպատ Վրդպ. Գալիցիայի 'ի վերջէ կտրէն Կնաւորիոյ Միաբան Առաքելական Աթոռոյ Ս. Յակոբեանց որ յերուսաղէմ և որ ժամանեալ գայ յիւր պաշտօնատեղին 'ի Սերաստիոս և սկսանի վարել զԱռաջնորդական պաշտօնն և զվերատեսչութիւն Ս. Նշանի Մենաստանիս: Եւ Միաբանական Ս. Հարք՝ աւետարանական հեղաբարոյութեամբ ո՛չ յիշելով բնաւ գոհացիւ զըժտութիւնն՝ յընտրողական դործս՝ վասն ինքեանց՝ հռահիւմեամբ պատուեն զնորընտիր Առաջնորդն՝ զՏ. Կարպատ Վարդապետ, և ըստ ամենայնի գործակից և օգնական գտանին նմա չուրջ բոլորեալ զնովաւ խնդալից սրտիւք և բարեպաշտ ժողովուրդն ևս՝ ուսեալք և օրինակեալք 'ի հոգեւոր Ս. Հարցն իւրեանց արժանաւոր և վայելուչ մեծարանօք ընդունին զվերատեսչուէն իւրեանց և ժողովին ընդ հայրական թեօք նորա յամենայն գործս պիտանիս և հրամանաց նորա հլու և հմտանք կատարիչք, օրովք և յանհունս օւրախացեալ Տ. Կարպատ Վրդպտ. և օր

ըստ օրէ տեսեալ զեռանդ և զխանդ բարեպաշտ ժողովրդեանն Սերաստիոյ՝ գուշ գործէր արդիւնաւորել զստանձնեալն իւր զպաշտօն: Որպէս պատմեցաւ 'ի վերանդը՝ ջանիւք Կարպատ Բ. հոգեւորս Առաջնորդի՝ հիմն Մայր Ս. Եկեղեցւոյ քաղաքիս արկեալ էր՝ 'ի վերջին աւուրդ իւր և վաղճանմամբ նորա թերի մնացեալ էր շինութիւնն մինչ ց՝ ժամանումն նորընտիր Կարպատ Վրդպտ.իս վասն որոյ 'ի ժողով գումարին Աճառէր իշխանք և ժողովուրդք քաղաքիս և բանսն հանգանակութիւնս զուարթաւորեալստեցից և տրոց իւրեանց և 'ի կատար հանին զգործ շինութեանն Ս. Աճառին Մայր Եկեղեցւոյ համակ քարտէն հաստատուն և հոյակապ, և աւարտեալ օգնականութեամբ Ամենակարողին Աստուծոյ և քրտնալից աշխատութեամբք համօրէն ժողովրդեան մեծաւ շքով և բերկրապատար խնդութեամբ կատարել տան զօծումն Տեսուն Կարպատ Վարդապետի՝ յամի Տեսուն 1851: 'ի շինութեան Ս. Եկեղեցւոյս երեւելի հանդիսանալն Գասապպայեան Ս. Յակոբ և Էտթար Յովսէփ բարեպաշտ իշխանք՝ շնորհելով մեծաքանակ դարձս՝ և որոց շնորհք կան շքեղապէս հզեալ 'ի գաւթի:

Յետ այսորիկ Կարպատ Վրդպտ. ամենայն եռանդեամբ հողատար լինի արդիւնաւոր երկրագործութեան Ս. Նշանի Մենաստանիս, և բողոքապետիկ զսեպտական նախիրս ոչխանց, եղանց, ևն., և պայծառացուցանէ զՍ. Մենաստանս միաւրանական կարգադրութեամբ: Ապա ձեռնարկանէ քակտել 'ի հիմանէ զհաստահիմն պարիսպ պարտիզի Ս. Նշանի վանուցս և ընդարձակեալ զպարտէզն՝ կանգնէ պարիսպ աղիւսաչէն, ոչ նուազ կարեւոր նորոգութիւնս աւանելով նաեւ 'ի խորխելով շէնսն Ս. Նշանի Մենաստանիս օրք հարկաւորք էին:

Եւ քանզի բարեպաշտական ձրիւք օժտեալ էր ժողովուրդն, վասն որոյ բողոքային տնընդհատ պահել զԵպիսկոպոսութիւն Առաջնորդական Աթոռոյն Սերաստիոյ, ոյր վասն 'ի վեր հանին զխնդիր Եպիսկոպոսացուցանելոյ զՏ. Կարպատ Վարդապետն՝ զԱռաջնորդն քաղաքիս, և արարեալ իշխանաց, քահանայից և ժողո-

վերջեան զգիր բազմաորացիր զործանաւորութենէ նորին, առաքեն զնա 'ի Մայր Աթոռն Աշարատեան: Եւ նա ժամանակ 'ի Ս. Էջմիածին առնու զօծու թիւն եպիսկոպոսական 'ի Տ. Տ. Ներսէս Ե. Ս. Կաթողիկոսէ Աշարատիկեցւոյ, յամի Տեառն 1849 և վերադառնալ 'ի պաշտօնատեղին իւր 'ի Սեբաստիա, ընդ որ ուրախացեալ ժողովուրդն, ողջագուրէրն խընդութեամբ զնորոպտակ դէտ իւրեանց և Ն. Սրբազնութիւնն՝ բոլորեալ գիւրեւ զդհոգեշնորհ խումբ Միաբանական Ուխտի Ս. Նշանի և գիշխանաւորո և խաղաղութեամբ վարէ զպաշտօնն և վայելէ զեպիսկոպոսութիւնն:

Յետ ամաց ինչ ազգայինք ռմանք շահախորհր որդւով հետախոյզ լինին քննել և ճշդել զհաշուական գործողութիւնն երկար ամաց և զարդ իւնս Ս. Նշանի վանուց որք մնացեալ էին անյայտ 'ի ձեռն Կարապետ Եպիսկոպոսիս: Վասն որոյ յընդարձակ Առաջնորդարանի Ս. Մենաստանիս 'ի ժողով գումարին Տ. Մեսրոպ և Տ. Գէորգ աւագ Քահանայք և իշխանք քաղաքիս՝ Ղասապպայանս Մ. Յակոբ, Էտիբար Յովսէփեան, Աշպահեան, Բժիշկ Մկրտիչ Մեսիայեան և այլք և թախանձեն զՏ. Կարապետ Եպս. տալ զհաշիւ Ս. Վանուց, և գոնացուցանել զբողոքարկուս: Եւ Կարապետ Եպս. յետ բազում ընդդիմութեանց՝ յորդորանօք բարեկամաց իւրոց խոհականաց գիշանի և յանձն առնու վերաշինել զՍ. Կարապետի Տաճարն՝ որ ինացեալ էր բոլորովին, ըստ պարտաւանակ յատուկագծին իւրում: Այսու խոստմամբ և 'ի ներկայութեան հոգեւոր և իշխանաւոր ժողովականաց 'ի ձեռին առեալ զաստուածընկալ Ս. Կննաց Փայտն ուխտէ և վստահացուցանէ զժողովուրդն: Յետ ժամանակաց, Միաբան Ս. Հորք Ս. Մենաստանիս և իշխանաւորք խորհուրդ առնեն արբանյոս օծման և վարդապետական պատուով արժանապուցանել տալ զչնորհասուն Բարսեղ Ղպիրն Թանձիգեան՝ որ յառաջագոյն պատուեալ էր 'ի Տ. Կարապետ Բ. Լիքեպս.է դպրութեան աստիճանաւ և ընծայեալ Ս. Մենաստանիս, վասն որոյ համահաճ բողձանօք ժողովուրդեան Տ. Կարապետ Եպս. հրաւիրէ զնա 'ի պաշ-

տանէութիւն Քրիստոսի և անհասանելի կամօքն Աստուծոյ վայելէ զօծումն արարչոյ և զվարդապետական աստիճան՝ Տ. Պետրոս անուամբ՝ յամի Տեառն 1851: Տ. Պետրոս Վարդապետ ընդ հովանեաւ հոգեւոր ծնողին իւրոյ փայլի օր քան զօր յազգանուէր զործո և պատուարեք հանգիստնայ հայրենեացն և Տ. Կարապետ Եպս. և յառաջդիմէ 'ի վստակաշատ տքնութիւնս, որոյ վպան Կարապետ Եպս. և Միաբանական Ուխտ Ս. Մենաստանիս արժան և վայելուէ համարին ծայրագոյն անտիճանի Վարդապետութեան, որ ժառանգէ և զծայրագոյն պատիւ վարդապետական 'ի Տ. Կարապետ Ս. Եպիսկոպոսէ: Յետ այսորիկ (1857), իշխանք քաղաքիս համահաճ հաւանութեամբ Տ. Կարապետ Եպս. ժառանգանեն խնդիր յԱզգ. Պատ. Բարաքարան գիշնորհեցի զԱռաջնորդական Փոխադրութիւն Վիճակիս Տ. Պետրոս Մ. Վրդպտ.ի, ընդ որ անյայտ ժամանէ Պատրիարքական Կոնդակ օրհնածիր 'ի հաստատութիւն Փոխ-Առաջնորդական պաշտօնի Տ. Պետրոս Վրդպտ.ի որոյ արժանացեալ զամ քան զգամ մեծագոյն և վայելուէ պատուոյ մտող իւր ջանայ յազգանուէր ծառայութիւնս 'ի սմին ժամանակի Տ. Կարապետ Եպս. ըստ կանխագոյն խոստմանն ձեռն արկանէ 'ի գործ հիմնարկութեան Ս. Կարապետի Տաճարին Մենաստանիս և պատրաստեալ զծախան զոհացուցանէ զաշխատաւորո և զգործուորո և բաւական յառաջացուցեալ զգործ շինութեան՝ յաղաքօ տկարութեան աշակոյ մեկնի 'ի Կ. Պոլիս յանձն արարեալ զիշխութիւնն հոգեւոր որդւոյն՝ Տ. Պետրոս Մ. Վրդպտ. որ խոհական իմաստութեամբ և անվնեք յառաջ մղէ զգործն և օժանդակութեամբ հոգեւէր ազգայնոց՝ 'ի կատար հանէ զշինութիւն փառապանծ և հոյակապ Ս. Կարապետի Տաճարիս, և ուրախ առնէ զժողովուրդն: Եւ Կարապետ Եպս. զնացեալ 'ի Կ. Պոլիս և վարեալ անդ նաև զպաշտօն Կատրիարքական Փոխանորդութեան՝ յաւուրս Տ. Յակոբայ Սրբազան Պատրիարքի, փոքր ինչ ժամանակս, վերադառնայ 'ի Սեբաստիա, և աւարտեալ զտանէ զսկսեալն իւր զգործ, ջանիւք հաւատարիմ փոխանորդին իւրոյ Տ. Պետ-

բոս Ծ. Վրդպատ. ի. Եւ ժողովուրդն ընդունի սիրայօժար և ըստ առաջնոյն մեծարէ զանձնուէր Առաջնորդն իւր զՏ. Կարապետ Ս. Եպս.:

Այլ յետ ամաց ինչ խռովի բովանդակ ժողովուրդն Սեբաստիոյ յերեսաց Անդրուշիկ Վարդանեան, Կիւրինցի Ճանայ Պէկեան և Բրիտանոսուր Ղազարոսեան անձանց սքս առաքին յԱզգ. Պատրիարքութեան թուղթ ծանր ամբաստանութեան ըզկարապետ Եպիսկոպոսէ, որ կոչի 'ի Կ. Պոլիս' հանդերձ բողոքարկու ազգայնովք առ 'ի տոյ զբացատրութիւն' զամբաստանութեանցն: Եւ Կարապետ Եպս. գնացեալ 'ի Կ. Պոլիս մնայ անդ ընդ երկար ժամանակս և փոխանակ նորա առաքի 'ի Սեբաստիոն Տ. Երեմիա Եպս. իբրև Տեղապահ: Կոչի և Տ. Պետրոս Ծ. Վրդպատ. 'ի Կ. Պոլիս վասն քննութեան' խնդրոյն Տ. Կարապետ Եպս. ի, և 'ի քննին առեալ զմատուցեալ ամբաստանութիւնս, Ազգ. Պատրիարքարանն հրաժարեցուցանէ զՏ. Կարապետ Եպս. յԱռաջնորդական պաշտօնէն Սեբաստիոյ և հրամայէ Տ. Յակոբ Ս. Եպս. ին Եւդոկիոյ զգնալ 'ի Սեբաստիոն և ձեռն արկանել Առաջնորդական նորոգ ընտրութեան: Ընդ այս վեր 'ի վայր յուզի բովանդակ ժողովուրդն Սեբաստիոյ՝ քաջածանօթ լինելով անպարտութեան Տ. Կարապետ Եպս. ի զի ամբաստանութիւնք վերայ գրելոցն զրպարտութիւն էին բովանդակ և արդիւնք անձնական կրից և շահախնդիր սգուց, որոյ վասն վերստին խնդրեն զհաստատութիւն Տ. Կարապետ Եպս. ի յԱռաջնորդական պաշտօն քաղաքիս: 'ի սմին ժամանակի Տ. Կարապետ Եպս. անձայն անշուշտ մեկնի 'ի Պոլսոյ և հազիւ հասանէ յԱմասիա՝ արգելուի թէև, սակայն դարձեալ գայ ժամանէ յԵւդոկիոյ: Ընդ խռովութիւնս յայտարարէ Տ. Եղեմիոս Եպս. յընդդիմութենէ ժողովուրդեանն Սեբաստիոյ մեկնի աստի և հասանէ 'ի Կ. Պոլիս: Իսկ Տ. Պետրոս Ծ. Վրդպատ., որ գնացեալ էր 'ի Կ. Պոլիս՝ ներկայանայ յԱզգ. Պատրիարքարան, և

'ի ձեռն Քննիչ Յանձնաժողովոյ՝ քննութեւն յայտ առնէ զասացելոցն, և մնայ անդ ժամանակս ինչ: Եւ Յակոբ Եպս. Եւդոկիոյ ըստ պատրիարքական հրամանի եկեալ 'ի Սեբաստիա, գումարէ 'ի նիստ զԳաւ. Երեսփոխանական ժողովն վիճակիս և 'ի ներկայութեան երեսուն և երկու Երեսփոխանաց կատարի զԱռաջնորդական ընտրութիւնն: Մի քուէ ստանայ Երեմիա Եպս. և երեսուն և մէկ քուէ Տ. Պետրոս Ծ. Վ. Թանգիզեան և ըստ օրինի ընտրի Առաջնորդ Վիճակիս, և ընտրական արդիւնք տեղեկագրին յԱզգ. Պատրիարքարան: Յետ այսորիկ Տ. Կարապետ Եպս. որ մնայր յԵւդոկիա, Երազառնայ 'ի Սեբաստիոն և հասեալ 'ի Ս. Նշանի Վանս վայելէ զիւրն հանգիստ:

Իսկ Ազգ. Պատրիարքարանն ընկալեալ զՏեղեկագրի Տ. Յակոբայ Ս. Եպս. ի Եւդոկիոյ և Երեսփոխանական ժողովոյն Սեբաստիոյ հաստատէ և վաւերացուցանէ զընտրութիւն Տ. Պետրոս Ծ. Վրդպատ. ի յԱռաջնորդութիւն Վիճակիս և տոյ զօրհնածիր Կոնդակն հաստատութեան յամի Տեառն 1872: Եւ Տ. Պետրոս Ծ. Վրդպատ. մեկնեալ 'ի Կ. Պոլսոյ և ժամանեալ 'ի Սեբաստիա՝ ողջադուրէ զվերածնողն իւր զՏ. Կարապետ Ս. Եպս. և անցեալ 'ի գլուխ նուիրական պաշտման սկսանի վարել զնոյն 'ի շահաւէտ ծառայութիւն Ս. Եկեղեցւոյս և 'ի խնդութիւն համօրէն ժողովրդեան: Եւ Տ. Կարապետ Եպս. տեսեալ զսիրելին իւր՝ զՏ. Պետրոս Ծ. Վրդ. ն բարձրացեալ յԱթոռ Առաջնորդական, մխիթարի հոգւով և վոյնեալ ժամանակս ինչ անդորր և հանգիստ կեանս 'ի Ս. Նշանի Մենաստանիս և անցուցեալ զաւարտ ծերութեանն աղօթիւք և լցեալ օրհնութեամբ առանդէ զհոգին յամի Տեառն 1877 և թաղի 'ի գաւթի Ս. Մենաստանիս՝ 'ի շարս հոգեւոյս նախորդոցն: Իսկ Տ. Պետրոս Ծ. Վրդպատ. (այժմ Արքեպս.) յօրէ անոր մինչև ցայսօր վարէ ամենայն անձնութեամբ զԱռաջնորդական պաշտօն նահանգիս Սեբաստիոյ:

1900 Հոկտեմբեր 4, Սեբաստիա

(Վերջ՝ 15)

ՏԻԳՐԱՆ Ս. ՔԻՐԻՇԵԱՆ

Դիւսնապետ Ազգ. Առաջնորդարանին Հայոց

Թ Ո Ւ Ր Ք Բ Ժ Ի Շ Կ Ն Ե Ր Ո Ւ Դ Ե Ր Ը ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՁ

Թուրք աղբիւրներու տեղեկութիւնները շատ աւելի յստակօրէն կը հաստատեն Տքթ. Նաղըմի դերը:

Տօղան Ալլէօղլու, Թուրք պատմագիր մը, զինք կը դասաւորէ որպէս Հայոց ջարդին պատասխանատու կեդրոնական անձը եւ կը հաստատէ թէ «տեղահանութիւններուն, որոնց իրազործումը յանձնուած էր վստահելի իթթիհատականներու եւ մասնաւոր հաստատութեան, նպատակն էր հիմնականօրէն լուծել Հայկական Հարցը: Իրենց քարոզչիւր իթթիհատի ներքին խորհուրդներուն մէջ Ա. Շէքիրն էր»: Ծ. Ռ. Աթայ իր յուշերուն մէջ անկասկածելիօրէն կը հաստատէ թէ Շէքիրը հակամէտ էր «Հայերը բնաջնջելու, որպէսզի արգիլէ ապագայ Հայաստանի մը հիմնարկութիւնը» Արեւելեան նահանգներուն մէջ:

Երեք հայ աղբիւրներ անկասխարհ կը յայտնեն այն իրականութիւնը թէ Տքթ. Շաքիր կը նկատուէր — անմիջական եւ ոչ անմիջական ձեւով — ոճրագործներու խումբերուն առաջնորդի դեր կատարողը, այն իմաստով որ ինք անմիջական կը ղեկավարէր ջարդերը՝ առաջնորդի տարազը հազած:

Ինչպէս նաեւ Գերմանական եւ Բրիտանական ապացոյցներ անհերքելիօրէն կը փաստեն այս երկու բժիշկներուն կեդրոնական դերը Օսմանեան Հայոց բնաջնջման մէջ: Գրադատելով Տքթ. Նաղըմը, «Լոնտոն Թայմզ» թերթը կը զրէ հետեւեալը —

«Որպէս բժիշկ ղրաղումով, եւ ոչ թէ առանց ուխտի, Տքթ. Նաղըմը որդեգրեց Երիտասարդ Թուրքերու դատը... որպէս քաղաքագէտ վարդապետ... յաճախ պատճառած է վայրագօրէն դատեն տառապանքներ աւելի բռն վատասկաւոր բռնակալներ կամ ինքնորոշ քաղաքագէտներ: ... Թշուառաբար այս հիւանայի մեծ խռովարարը հաստատեց թէ մափաղանցօքէն վտանգաւոր քաղաքագէտ մըն է...

Մարադ եւ Ռօպէսիլէր դասական օրինակներ են այս տիպին... Անմիջական որ Մեծ Պատերազմը ծագեցաւ, Նացիները եւ իրենց դաշնակիցները ամբակոծեցին Թաւթ փաշան հակահայկական պրոպականդով եւ մօտ 1916ին Հայ համայնքին կէսը մահացած էր»: Ըստ Լոնտոնի «Մօրնինկ Փօսթ»-ին, Տքթ. Նաղըմը «կը հրապարտանայ անմիջական մէկ միլիոն ըսպաններ իրազործելով»: Ասկա ակնարկութիւն մըն է Նաղըմի կողմէ արտայայտութեան մը՝ Իմիլիի Հայոց մասին, պատերազմի ժամանակ:

Գերմանացի գնդապետ Ստանկէ, որուն հրամանատարութեան տակ եւ որուն հետ Շէքիրը արձակագլխային կռիւներ մղեց Ռուսերուն դէմ պատերազմին առաջին երեք ամիսներու ընթացքին, ինք եւս կը հաստատէ Տքթ. Շէքիրին գլխաւոր դերը: Գնդապետ Ստանկէ՝ վերահաստատելով Շէքիրի Հայոց դէմ մղած բռնաջնջման պայքարը, կը հաստատէ նաեւ փութկոտ փոխադրութիւնը ոճրագործներու, որոնք կը ծառայէին արձակագլխային կռիւներուն ժամանակ, ամբոխային ըսպանդի պաշտօններու: Ստանկէ կը դատապարտէ այս ոճրագործներուն զեռաջնջումները, իրազործուած Հայոց դէմ գաղանային վայրագութեամբ եւ դանդնք կը կոչէ «ստորին մարդիկ», ու կը մատնանշէ թէ Շէքիր, իրեն աջակից ունենալով երրորդ բանակին հրամանատար Մահմետ Քէմալը, գլխաւոր կազմակերպողն էր ջարդին:

Վերջապէս, Բրիտանական տեղեկագրեր կը հաստատեն վերոյիշեալ յայտնադործումները Շաքիրի ղեկին մասին: Իր Լոնտոն ուղղած տեղեկագրին մէջ ծովակալ Տէ Ռօպէլ, օրուան Անգլիական Բարձր Ցանձնակաւորաբար Պոլսոյ մէջ, կը նկարագրէ Շաքիրը որպէս «անուշադաս մանուկական գաղտնի յանձնախումբին, որ կը ճանչցուէր Դէշիլագի Մէհմետով (Մանուաւոր Հաստատութիւն) անունով:

կազմուած իթթիհատ եւ Թերազը կուսակցութիւններուն կեդրոնական վարչութեանց կողմէ, կազմակերպելու համար Հայ ցեղին բնաջնջումը: Տեղեկատուութեան դրասնեակի տեղեկագիրք մը հետեւելը կը բովանդակէ — «Դէշելլադի Մէհուտա կազմուեցաւ իթթիհատ եւ Թերազը վարչութեանց կողմէ 1914ին՝ Հայերը բնաջնջելու նպատակով, եւ անոր ղեկավարն էր անկարագիր Պէհլետին Շաքիրը»: Զինադադարէն կարճ ժամանակ առաջ, 1-2 Նոյմ. 1918ի կէս դիշերուան, Շաքիր եւ Նազըմ, ուրիշ գլխաւոր իթթիհատականներու հետ, Թուրքիայէն դասան Գերմանական մարտանաւով մը:

Տըթ. Նազըմ յանցաւոր գտնուեցաւ եւ մահուան դատապարտուեցաւ Թրքական Զինուորական Ատեանին կողմէ (5 Յուլիս 1919ին): Նմանապէս յանցաւոր գտնուեցաւ եւ դատապարտուեցաւ Տըթ. Շաքիրը որպէս «գլխաւոր մեղսակից» (13 Յուն. 1929ին), սակայն այս երկու դատավճիռները տրուեցան երկուքին բացաժայտութեան: Շաքիր ապաստան գտաւ Պէրլինի մէջ, ուր ապրեցաւ «Ալը» ծածկանունին տակ, եւ երբեմն ալ «Տըթ. Մէհմետ»: Ան սպաննուեցաւ 17 Ապրիլ 1922ին, Հայ վրիժառուի մը կողմէ: Շաքիրի մահէն ետք Նազըմ ահաբեկ միճակ մը ունեցաւ կը Գերմանական ոստիկանութեան բացառիկ պաշտպանութիւնը խնդրեց: Ան վերջապէս Թուրքիա վերադարձաւ, վստահութիւններ ստանալէ ետք թէ բոլոր իթթիհատական ղեկավարները որոնք մտանգուած էին Հայ զարգոյրութեան Փետայիներէն հանձնելով ընդունելի են հայրենիք, որքան ատեն որ նոր վարչաձեւին հակառակող չեն: Բայց Տ.Թ. Նազըմ փորձեց Մուսթաֆա Քէմալի (Աղաթուրք) վարչաձեւը տապալել եւ միջոցառել իրանութիւնը ի նպաստ իթթիհատին: Ան դատաւեցաւ Անկախութեան Ատեանի կողմէ Անգարայի մէջ, մահուան դատապարտուեցաւ եւ կախուեցաւ ուրիշ իթթիհատական գլխաւոր դէմքերու հետ՝ 26 Օգոստոս 1926ին:

Բացի Շաքիրէն եւ Նազըմէն, ուրիշ բազմաթիւ Թուրք բռնիներ եւ հիւանդապահներ գործօն դեր ունեցան Հայոց ջարդը

նախաձեռնելու եւ կազմակերպելու գործին դը նախաձեռնելու եւ կազմակերպելու մէջ: Անոնց մեծամասնութիւնը չըլնաւարտ եղած էր Պոլսոյ կայսերական Զինուորական Բժշկական Գոլէճէն, ուր իթթիհատ կուսակցութիւնը հիմնուեցաւ եւ անցաւ: Անոնք եւ շատ մը ուրիշ բժշկական ուսանողներ անդամակցեցան Մասնաւոր Հաստատութեան, ձեւելով արեւնալի հետք մը պատերազմի չըլնանին:

Անոնցմէ ամենէն նշանաւորը Սուլէյման Նուման փայան էր, զօրավար մը եւ պատերազմի ընթացքին գլխաւոր բժշկը Օսմանեան զինեալ ոյժերուն: Ան նաեւ գլխաւոր վիրաբոյժն էր բանակին ընդհանուր հրամանատարութեան, գլխաւոր ըսպան բանակի բժշկական մօրմնին եւ միւրակացուն առողջապահական ծոռուութիւններուն: Ան ձերբակալուեցաւ յետպատերազմեան Թուրք կառավարութեան կողմէ, որ զինք ամբաստանեց թէ «հրամայած էր իրեն պատկանող առողջապահական գործիչները որ սպաննեն իրարմի, Սլազի եւ Երզնկայի բնակիչներուն հիւանդները, ժողովուրդին առողջները համաճարակներէ եւ սովամահ ըլլալէ պահպանելու պատրուակով»: Ան նաեւ ամբաստանուեցաւ Թելադրած ըլլալով իր գործիչները սպաննել բանակին Հայ բռնիներն ու հիւանդապահները: Վերջապէս, Անգլիացիները զինք Մայթա քաղաքեցին, ետքէն դատուելու համար:

Տըթ. Ֆադի Պէքրի, վիրաբոյժ մը գնդապետի առաջնաւոր, սերտօքն կը համագործակցէր Տըթ. Շէքիրին հետ: Անոր մէջ կը թխնային պերճախօսութեան հանձարք եւ կազմակերպչական տաղանդը, զորաշարժելու եւ դրդելու Մահմետականները Գասթէմուշի եւ Սլազ նահանգներու հայութեան դէմ: Ան արագօրէն բարձրացաւ իթթիհատի շարքերուն մէջ եւ եղաւ կուսակցական քարոզիչ եւ կազմակերպիչ շատ մը գլխաւոր քաղաքներու մէջ: Նախ քան իրագործումը Գասթէմուշի, Սլազի եւ իրարմի ջարդերուն, ան չըլնեցաւ այս նահանգներուն մէջ, կազմակերպելու համար գաղտնի «խորհուրդները», որոնց պաշտօնն էր պարաստել ամբոխային ջարդի մեքենան

տեղական մակարդակի վրայ: Ան մեղսակից էր երկու Հայ նշանաւոր բանաստեղծներու սպանութեան, համակարգելով ու ձերին բանակավարութիւնը Քէմալ Օղուադին հետ, որ Իթթիհատին պատասխանատու քարտուղարն էր Զէնգիրիի մէջ: Անգլիացիներ զինքն ալ Մալթա աջսորեցին Յունիս 1919ին, ապագային դատուելու համար:

Մէհմէտ Հասան (էզաքի) զինուորական ղեկավարած մըն էր, հարիւրապետի աստիճանով (յետոյ հազարապետ), որ պատասխանատու էր էրզրում նահանգի Երզակայի շրջանին Հայոց ջարդին: Ան ամբաստանուեցաւ պատճառ դարձած ըլլալով ջարդին երկու հազար հոգիէ բաղկացած Հայ բանուոր զինուորներու մարտախումբի մը՝ Սասնայ ձորին մէջ: Խողովողած էր բազմաթիւ Հայ տեղահաններու կարաւանները եւ բռնաբարած, ինք անձամբ եւ իր զործիները, 250 Հայ կիներ եւ մանուկներ: Մէհմէտ այնքան մեծ ազդեցութեան տիրացած էր իր շրջանին մէջ, որ կառավարիչը իրեն ստորակարգ դարձած էր: Իր զործիները իրենց ըսպանած տեղահաններու դիակները գետի ջուրին մէջ կը նետէին: Ան ամբաստանուեցաւ նաեւ մեծաքանակ կողոպուտով, որուն միջոցաւ, ըստ շրջան ընող զբոյցներու, 300,000 Թրքական ոսկիի (1,500,000 Տոլար) հարստութիւն մը դիզեց: Անգլիացիներ ձերբակալեցին Մէհմէտը Ապրիլ 1919ին եւ զինք Մալթա աջսորեցին:

Ամէտ Միտհատը Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարն էր Բալուի մէջ, ուր ան կազմակերպեց տեղահանութիւնը Հայերուն շրջանէ մը՝ որ զգինուորական զործունէութեան դաշտ մը չէր եւ կարելի չէ այդ պարտուար արդարացնել ո՛չ զինուորական եւ ո՛չ ալ բարենորոգումներու առումներով: Ան դատուեցաւ պատերազմէն ետք եւ յանցաւոր դատուեցաւ որպէս ժեղասակիցը ջարդերու, սոճիրին: Ատենանը զինք դատապարտեց տասը տարուայ ամսական լիք աշխատանքի, որմէ յաղորդեցաւ փախիլ, սակայն Անգլիացիները զինք վերջապէս ձերբակալեցին եւ Մալթա աջսորեցին:

Հաւանաբար այս բռնիքներուն խումբին ամենէն ահաբեկ անձը Մէհմէտ Ռէշիտ էր, վեթերան Իթթիհատական մը, որ 1915ին Տիարպէթիի կառավարիչ նշանակուեցաւ: Հարիւրաւոր, հաղարաւոր Հայեր տեղահան եղած էին պատուեան արեւելեան եւ կեդրոնական նահանգներէն եւ զրկուած Տիարպէթի: 15 Սեպտեմբեր 1915ին զրուած յուշագրութեան մը մէջ, Ռէշիտ կ'ակնարկէ նահանգներէն տեղահան եղած 120 հազար Հայերու: Ան «ջարդարար կառավարիչ» կը կոչուէր՝ կազմակերպած ըլլալուն համար բազմաթիւ սպաննութիւններ եւ ջարդարանքներ: Ան ճանչցուած էր որպէս մէկը՝ որ իր զոհերուն կողմէին վրայ պայտ գամել կուտար եւ ապա դանոնք Թափօրով փողոցներու մէջ կը ցուցադրէր: Ան բոցափայլ գամերով պայտերը զետեղել կուտար իր զոհերու սրտերուն, կը ջախջախէր անոնց դանկիրը եւ ոմանք ալ խաչել կուտար տարօրինակ խաչերու վրայ: Հօլլիթայն, Գերմանացի Հիւպատոսը Մուսուլի մէջ, համոզեց իր երկրի ղեսպան Վանկընհայմը որպէսզի միջամտէ Թուրք կառավարութեան մօտ Ռէշիտը չափի մէջ պահելու համար: Երբ ան վերջապէս արդարօրէն պատժուեցաւ 1916ին, հայկական դժբաժանագրութիւն կողոպտած եւ զգանձատունը մի քանի հարիւր հազար Թրքական ոսկիներէ դատարկած ըլլալուն համար էր եւ ո՛չ թէ իր կատարած ջարդերուն համար: Ետքը ան Անգարա նահանգին կառավարիչը նշանակուեցաւ, ուր եւ հաւաքեց Հայոց վերջին մնացորդները, դանոնք տեղահան ընելու համար: Որպէս փախստական արդարութեանէ՝ պատերազմէն՝ ետք ան անձնասպան եղաւ նախքան իր ձերբակալուիլը, բանտէն փախչելէ ետք:

Պատերազմի առեւ, Իթթիհատի Ընդհանուր Քարտուղար Միտհատ Ծուբրուի (Պլէտա) հետ խօսակցութեան մը ընթացքին, Տէթ. Ռէշիտը կը պատճառաբանէ թէ՛ իր անձնական եւ թէ՛ ալ իր կուսակցութեան տեսակէտը Հայոց ջարդին ներկայումս:

«Թէեւ բռնիք մըն եմ, սակայն չեմ կրնար իմ ազգայնականութիւնս ուրանալ: Ես այս աշխարհ որպէս Թուրք մը եկայ:

Իմ ազգայնականութեան հետ նոյնացումը ինձի համար ամէն բանէ վեր է... Հայ դաւաճանները իրենց որոնասիրտը մը դառած են մեր հայրենիքի սրտին մէջ. առնոք վտանգաւոր մանրէներ են: Միթէ բոլիկի մը պարտականութիւնը չէ՞ այդ մանրէները փճացնել: Կա՞մ Հայերը կը փճացնեն Թուրքերը եւ այս երկրին տէրերը կը դառնան եւ կա՞մ Թուրքերը կը փճացնեն Հայերը: Վարանելու հաւանականութիւնը չկար իմ ընտրութեան մէջ, եւ արդէն իսկ ընտրութիւնս ըրած եմ: Իմ Թրքութիւնս կը տիրէ իմ կոչումիս վրայ: Անշուշտ խիղճս դիս կը տանջէ, սակայն չէի կրնար հանդուրժել իմ երկրիս կազմալուծման սկսիլը: Աչքերս պահ մը փակեցի եւ մտքովս պահ մը օլացայ առանց որեւէ վերապահութեան: Գալով պատմական պատասխանատուութեան, դիս երբեք չի մտահոգեր Թէ ի՞նչ պիտի գըրնէ իմ մասին այլ ազգերու պատմիչները:

Շատ մը ուրիշ բոլիկներ եւ առողջապահական մարմիններ մեղսակից եղան ջարդին իրազորման՝ մղուած իրենց ջերմ նոյնացումէն իթթիհատի ազգայնական նպատակին հետ: Տարբեր՝ նախապէս յիշուած բոլիկներէն եւ վերաբոյժներէն, անոնք չնախաձեռնեցին եւ չկազմակերպեցին կազմալուծման բարբարոսութիւնները, սակայն զօրավիգ եղան կործանման ծրարագրին ամբողջական իրազորման:

Թէվֆիք Ռուշտու (Արաս) Տըթ. Նազըմին աներմագն ու գործակիցն էր, եւ ըստ Թուրք պատմիչի մը՝ ան «ջերմեռանդ համակիր» մըն էր իթթիհատ կուսակցութեան: Ան անդամ էր Առողջապահական Բարձր Ռոհուրդին, որ կարելի եղածին չափ իր մասնակցութիւնը բերաւ Հայ զոհերուն դիակներէն ազատուելու գործին: Համաձայն զաղտնի վկայութեան մը, զոր ներկայացուց Մուսթաֆա Ռէշատ, ոստիկանութեան տնօրէնութեան քաղաքական բաժնի գլխաւորը զինուորական ատեսանին, Ռուշտուն իրականութեան մէջ Առողջապահական Մառայութիւններուն ընդհանուր վերակացուն էր:

«Յանձնաժողով մը կազմուեցաւ նախազանգութեամբ Ալի Մունիֆի (Ներքին

գործոց նախարարութեան օգնական քարտուղար), որուն անդամ էին Նաեւ Իսմայիլ Գանալօթը (Ներքին ապահովութեան հրամանատար) եւ կարգ մը իթթիհատականներ: Այս յանձնաժողովը Ռուշտուն մասնաւոր պաշտօնով մը ներքին գործոց նախարարութիւն ղրկեց: Օժտուած կարգ մը բոլիկներով՝ Տըթ. Ռէշատը շրջեցաւ ջարդի զանազան վայրերը, ուր կիրի հազարաւոր քիլոկրամներ պատրաստուած էին: Ջրոհները լեցուն էին դիակներով եւ զոցուած՝ հողով ծածկուած կիրի խաւով մը: Թէվֆիկ Ռուշտուն իր առաքելութիւնը կատարելու համար վեց ամիսներու պէտք ունեցաւ եւ յետոյ վերադարձաւ:

Պատերազմին վերջին օրերուն, իթթիհատ որպէս քաղաքական կուսակցութիւն լուծուելէ եւ անոր գլխաւորներուն փախուստէն ետք, Տըթ. Ռուշտուն Թէշտտուտի վարչականներէն մին եղաւ: Այս կուսակցութիւնը իթթիհատին տեղը եկաւ: Ան շարունակեց զօրավիգ ըլլալ իթթիհատի խտէշներուն եւ զեկաւարներուն՝ Կարմիր Մահիկին միջոցաւ: Պատերազմի ընթացքին, Տըթ. Եէքիրը այս կազմակերպութեան գլուխը կը կենար, իսկ Ջինապադարի ընթացքին՝ այս կազմակերպութիւնը կարծես իթթիհատի մէկ ցուցափեղիկ եղաւ: Որպէս Կարմիր Մահիկի զանապալան եւ շատ մը իթթիհատական իրիշխանութեամբ (որոնք այս կազմակերպութեան անդամներն էին), Տըթ. Ռուշտուն հանգանակութեան ձեռնարկի մը լծուեցաւ, հայթայթելու համար իթթիհատի գաղտնի գործունէութեան զօրմական պէտքերը զինադադարի ընթացքին: Ան ձեռքաւարեցաւ, ուրիշ իթթիհատականներու հետ, 2 փետր. 1919ին, Թէվֆիք փաշայի կողմաւորութեան կողմէ, սակայն ուրիշ մանրամասնութիւններ չկան: Ան վերջապէս Գէմալականներուն միացաւ եւ շուտով բարձրաստիճան դիրքերու հասաւ եւ ծառայեց որպէս Թուրքիոյ Արտաքին Գործոց նախարարը 1925էն մինչեւ 1938:

Փրօֆ. Մէհմէտ Էսաթ Փաշա (Իշիք) կայսերական զինուորական բժշկական վարժարանը աւարտեց 1889ին, նոյն տա-

ՀԱՄԱՌՈՑ ԵՒ ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՄԵՐ ԵՒ ՔՈՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՏՕՆԱՑՈՅՑԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ԵՒ ՍԱՂԻՄԱԿԱՆ ԱԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յիսնակի, հնգօրեայ խաչոց օրերէն ետք, Շարաթ օր կը տօնուի յիշատակը Ս. Գրիգորի Սփռնելագործին, Նիկաղոսի հայրապետին եւ Միւռնայ եպիսկոպոսին: Բայց երբ Տիրամօր Ընծայմանչաօնը իյնայ Շարաթ օրուան, յիշուլ երեք սուրբերու յիշատակը կը փոխադրուի երկու շաբաթներ ետք տօնուող Ս. Նիկողայոս Աթանաղիոսը հայրապետի օրը: — Գրիգորի յիշատակը այլ եկեղեցիներ կը կատարեն 17 Նոյեմբերին, Երկրորդ Նիկողայոսի մը անուան շենք հանդիպիր այլ Տօնացոյցերու մէջ: Միւռնայ կը տօնուի Յունաց մօտ 17/30 Օգոստոսին:

Յիսնակի շաբաթապահոց յաջորդող եօթներակը կը բացուի Յուլիանէ եւ Վոսթրլուի կոյսերու յիշատակութեամբ: Առաջինը Եւրոպական Julianan է, Լատինաց մօտ 16 Ապրիլին՝ իսկ Յունաց մօտ 21 Դեկտ./3 Յուն.ին տօնուած, իսկ միւսը իգլանն է Basilին, Basilissa անունով (Anastasia ի հետ) Լատինաց Տօնացոյցին մէջ երեցող իր ընկերուհիէն օր մը առաջ (15 Ապրիլին):

Յիսնակի Բարեկենդանը տմենէն ուշ — 21 Նոյմ.ին — հանդիպած տարիներուն, յիշուլ զոյգ սրբուհիներուն հետ կը տօնուին նաեւ Յիսնակի Ե. եօթներակի Եշ. օրը տօնելի սուրբերը (Սյուրբ, Դոմնա կոյսերի եւ ուրիշներ), Առաջ Տօնները վրայ հասնելուն, իսկ Յիսնակի Բարեկենդանը 17 Նոյեմ.ին հանդիպած տարիներուն, երկու կոյսերու փոխին կը միանայ տօնը

Արարածու եւ Որեհնայ իւր տարօքն, որոնց մասին իստեցանք նախորդ, իսկ ինդոսի եւ միւսներուն մասին պիտի խօսինք իր տեղին:

Երեքշաբթի տօն է Մրբոցն՝ Ղուկիանոսի բանանային, Տարագոսի, Պրոքոսի, Անդրոնիկոսի եւ Ոնեսիմոսի, եւ այլոց անուանեցող Մրբոցն Պոլոսի: Հուկիանոս կը տօնուի երկիցս: Նստեցանք իր մասին իր կարգին (Ձ. Բշ. զկնի Հոգեգայտեան): Պրոքոս (հանդերձ ընկերօք) Յունաց մօտ կը յիշուի 12/25 Հոկտեմբերին, Տիրոսրոսի հետ միասին, որ Երուսաղէմի Յունաց Պատրիարքի անուան տօնը ըլլալով՝ կը հանդիսաւորուի Ս. Թարուսեան Տաճարին մէջ՝ Պատրիարքական Պատարագով եւ Մաղթանքի արարողութեամբ: Անդրոնիկոս 17/30 Մայիսին, իսկ Ոնեսիմոս՝ 15/28 Փետր.ին կը նշուի Յունաց մօտ:

Հինգշաբթի տօն է Մրբոցն՝ Կլիմայ հայրապետին եւ Բագարտայ՝ Տառնեմոյ Եւրիպոպոսին: Կղմէս, Հռովմի նախնի Պապերէն է, 23 Նոյմ.ին նշուած Լատինաց՝ իսկ 23 Յունուարին Յունաց մօտ:

Շարաթ տօն է Մրբոց անախիլոց եւ առաջին Լուսաւորչացն միւրոց՝ Քաղկոսի եւ Բարսղիմեոսի: Ունի իր նախատանկը: Սակայն Շարաթ օր կը գօհանանք հօտ Ս. Գիւստորի մատրոն մէջ (նման հասարակ Շաբաթներու) մատուցուած Պատարագով: — Առաջինը, Աւետարանի գոչ իսկարիւզագիւ Յուգան (որ, մեր մօտ, ինչպէս տեսանք, կը տօնուի նաեւ Սանս

րին երբ այս հաստատութեան մէջ իթթի-հատը ծնունդ առաւ եւ Տթթ. Նաղըմը աշոր միացաւ: Նման այս վերջինին, Էսատն ալ Փարիզ մեկնեցաւ եւ շրջանաւարտ վրկայուելէ ետք Պոլիս վերադարձաւ եւ եղաւ աչքի հիւանդութիւններու հոշակաւոր բժշկի մը եւ ուսուցչապետ բժշկական

վարժարանին մէջ: Որպէս մոլեռանդ աղայնական, որ ղինաղաղարի տարիներուն հիմնած էր Աղղային Որհուրդը, ան ձեռքակալուեցաւ եւ Մալթա քաղաքուեցաւ դաշնակիցներուն Պոլոյ պաշտնական զբաւումէն ետք՝ Մարտ 1920ին:

(Շար.՝ 2)

Քրգմ. ԱՐԱՄ ՊԵԼԵԱՆ

դուխտ կոյսի հետ միասին) Յուշաց մօտ կը տօնուի 19 Յունիս/2 Յուլիսին, մինչ Լատինաց մօտ, Շմառն առաքելի հետ միասին, 28 Հոկտ.ին, Երկրորդը, Աւետարանի Նաթանայէլը, կանա քաղաքէն Գալիլիացոց, Լատինաց մօտ — որունք եկեղեցի ունին, կառուցուած յիշեալ գիւղաքաղաքին մէջ պատահած Աւետարանական հարսանիքի վայրին վրայ, ուր մեր Տէրը իր առաջին հրաշքը գործեց — կը յիշատակուի 24 Օգոստոսին, իսկ Յունաց մօտ, Բառնարասի հետ միասին, 11/24 Յունիսին, Ասոնք կը նշեն նաև Բարթողիմէոս և Տիմոս առաքելներու նշխարաց փոխադրութիւնը՝ 25 Օգոստոսին:

Թիսնակի (ոմանք կը գործածեն Յիսւնակաց՝ յոգնակի և սխալ ձևը) երրորդ եօթնեակի մուտքին կը գտննք տօնը Գենարիոսի եպիսկոպոսին, Մերկիւռիոսի զինաւորին, Յակովկայ եւ Իրուափառայ, Թիսնակի Բարեկենդանը ամսնէն կանուի (15 Նոյմբ.) եկած տարիներուն, վերջին երկուքը կ'անջատուին միասնեան և կը տօնուին յաջորդ օրը (Գշ. 1 Դեկտ.ին), Միայն Գենարիոսի անուան կարելի եղաւ հանդիպիլ, այն ալ Լատինաց Տօնացոյցին մէջ միայն. 19 Սեպտեմբերի դիմաց:

Թիսնակի Գ. Երեջաբթին հաստատուն տօն մը չունի և, բացի վերոյիշեալ պարագայէն, ընդհանրապէս կը գրառուի Նախակայ եւ ի Քրիստոս ամբարձնի հաւառանգալ թագաւորին սեբոյ սրբոյն Աբգարու տօնով (այդ օրը Անգլեանիկ տնունը կրող անձեր ալ իրենց անուան տօնը կը կատարեն) — 4, 5 կամ 6 Դեկտ.ին հանդիպած տարիներուն, կամ Թիսնակի Գ. եօթնեակի եւ. և կամ Դ. եօթնեակի Բշ. կամ Գշ. օրերուն յառուկ տօներով, երբ անոնց տեղը գրաւուի Տիրամօր Յղութեան տօնով, որ անշարժօրէն կը յիշատակուի 9/22 Դեկտեմբերին:

Հինգշաբթի տօն է Սրբոց Հարցն եպիսկոպոսի Պօղոսի, Պօղոյ, Մակարայ, Եւպրիի, Յովնանեւ Գրեցոյն, Յովնանեւ կարճահասակին, Նեղոսի, Արսէնի, Սիսիանու, Դանիէի, Սրապիոնի, Մակարիոսի, Քիլիքի եւ այլոց սրբոց հարցն Այս սրբահոյժը, որ իբրև ճառաքինասէր և աստուածաւսոյց կրօնաւորներ առանձին թափանձուն-

քով կը յիշատակուի Ս. Պատարագի ընթացքին, բնական է որ միախումբ չի տօնուի այլ եկեղեցիներու մօտ: Այսպէս, Պօղոս, իբրև ճառաքին ճգնաւոր, Յունաց մօտ կը տօնուի 15 Դեկտ.ին, իսկ Լատինաց մօտ՝ 15 Յունուարին: Մակարը կամ Մակարիոսը սխալ է նոյնացնել Ս. Մակար Հայրապետի հետ, որուն չի բերը կը ցուցուի հոս, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ գտնուող և իբրև խոստովանանքի վայր ծառայող փոքր մատարն մը մէջ, ուր և Խոստովանանք կողմէ Ս. Պատարագ կը մատուցուի տօնին օրը: Ինչպէս վերը դիտել տեսնուի. Յղութեան տօնը Հինգշաբթիի զուգարիպած ատեն, այս սուրբերու յիշատակութիւնը կ'անցնի երկու օրեր ետ՝ Գշ. օրուան: Լատինք ՎՍ. Տեղեաց մէջ ժամասացութիւնը կտրուորող Մակար Երուսաղէմացի հայրապետը կը յիշատակեն 10 Մարտին. Յովնանէս Գրեցին (Գաւրառէն) սխալ տառագրածութեամբ — Գրեցին — կը տօնենք կարգ մը Օրացոյցներու մէջ: Նեղոս, Սիդուանոսի հետ միասին, Լատինաց մօտ կը տօնուի 20 Փետր.ին: Արսէնիոս, Մակարիոսի հետ (իբր ճգնաւոր), Յունաց մօտ՝ 19 Յուն./1 Փետր.ին: Սրապիոն՝ Լատինաց մօտ՝ 30 Հոկտ.ին: Ի վերջոյ, Պիմէն կը յիշուի Յունաց մօտ 27 Օգոս./9 Սեպտ.ին: Մակաւայի Ռուսաց Պատարագի անուան տօնը ըլլալուն, այդ օր Ռուսաց Մայր Եկեղեցւոյ մէջ կը մատուցուի հանդիսաւոր Ս. Պատարագ և տեղի կ'ունենան Մաղթանք, Թափօր և ընդունելութիւն:

Շաբաթ տօն է Սրբոց Նիկողայոսի Միւռայ սուրբազործ հայրապետին: Սխալ է Զմիւռնացի կոչել Santa Claus կոչմամբ Եւրոպացիներուն ծանօթ և Յունաց մօտ ճանապարհաց պաշտպան նկատուած այս մեծ սուրբը: Փոքր Ասիոյ Լիկիա նահանգի գիւղերէն է Միւռայ: Անոր տնունով սեղան մը գոյութիւն ունի Մայր Տաճարի ներքին գաւթին մէջ, ուր սակայն ցուրտ եղանակի հանդիպելուն՝ Պատարագի փոխարէն միայն վերարարեւոր տեղի կ'աւանանայ այդ օր: Եւֆրատի մեր վանքն ալ նոյն անունը կը կրէ, կ'երևի ծովին մօտ ըլլալուն (յիշել յունաց վերոգրեալ կո-

չուժը սուրբին)։ Ինչպէս ըսինք, Տիրաւոր Ընծայման տօնը Շարաթ եկած տարիներուն, զոյգ Նիկողայոսները — նաեւ զոյգ Սքանչելագործները — կը տօնուին միասին, Յիսնակի Գ. Շարաթ օրը, իսկ Յղուքեան տօնը Շարաթ եկած տարիներուն՝ զարձակ միասին, Յիսնակի Առաջին Շարաթ օրը։

Ս. Նիկողայոս կը յիշատակուի բոլոր Եկեղեցիներու կողմէ 6 Դեկտ.ին։ Եւ երբ օրը ըլլայ Շարաթ, մեզի հետ նոյն օրը կը տօնուի։ Բուսնաց մօտ մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէ և Օրթոտոքս ազգերու մէջ շատ է թիւը Nicolas անունը կրող անձերուն։ Յայնէր հոս իրենց Մայրավանքի նամուրն վրայ անոր անունով կառուցած են վանք և եկեղեցի։ Բացասաթի, անոնք Պէյթ Ճալու գիւղին մէջ (Բեթղէ-նէժի մօտ) ռուին եկեղեցի մը սուրբին անունով, ուր ամէն տարի 19 Դեկտ.ին կը կատարեն մեծ հանդիսութիւն։ Անոր ժամականքը ցոյց կու տան քարայր մը, ուր ըստ յունական աւանդութեան առնեն մը ապրած է սուրբը Սուրբ Երկիր այցի եկած ժամանակ։

Յիսնակի Գ. Կիրակին Բարեկենդան է Ս. Յակոբայ պահոց։ Այդ օր կամ շատ մօտը տնոր կ'իյնայ Դեկտեմբերի 9ը, երբ մեր Եկեղեցին, միւս Արեւելեան Եկեղեցիներու հետ (բացի Ղպտականէն, որ չուեն այդ տօնը), կը կատարէ յիշատակը Յղուքեան Ս. Աստուածածնի յիսնայի, Լատինաց մօտ Immaculate Conception կոչուած այս տօնը կը նշուի օր մը առաջ՝ 8 Դեկտ.ին մեծաշուք հանդիսաւորութեամբ, վերափոխման հետ իբրեւ երկրորդ մեծագոյն տօնը Սրբուհիին (նախադասելը Եմբողկային ցեղի փրկագործութեան)։ Առնեն մը անցած էր Հրամայուած Տօներու շարքը և համաշաւասար գծի վրայ կու գար վերափոխման հետ։ Արեւելեան կաթոլիկ Եկեղեցիներ 9 Դեկտ.ին կը տօնեն Անարատ Յղուքիւնը (Թէւ Յոյն-կաթոլիկներ չուեն նին Անարատ կոչուած և տօնը նշանակած են ըստ մեզի), զոր Լատինաց մօտ այդպէս կոչուած է 1854ին, Պիոս Թ Պապի կողմէ, և այդ դաւանակէտը ամրացուած է 1858ին, Լուրտի հրաշքով, երբ ի պատասխան փոքրիկն Պէրնատէթի ձիւղ ես

գուռ հարցումին, Տիրամայրը կը պատասխանէր. "Je suis l'Immaculée Conception" (Էսս անարատօրէն յղացուածն եմ)։

Յղուքեան տօնը, զոր հոս կը տօնենք 22 Դեկտ.ին (այսինքն Զմեռնամուտի կամ Այծեղջիւր արեւագարծի օրը), վերջինն է մեր Եկեղեցւոյ խաչանիշով նշանակուած և (մասի վրայ համարուող) անշտրթ տօններուն։ Այդ օր տեղի կ'ունենան նաեւ հայնակին վերջին հանդիսութիւնները Ս. Աճառնայ Տաճարէն ներս ի Գեթսեմանի — Վերաշափառ և հանդիսաւոր Ս. Պատարագ Ս. Կուսի գերեզմանին վրայ —, և մինչև գարուն, տօն Աւետման (բոլորովին սխալ է ոմանց կողմէ գործածուած Աւետեց բառը), որեւ հանդիսութիւն չի կատարուիր հոն։

Պահոց Բշ. օրը տօն է Սրբոց՝ Մինաստայ, Յովնովնայ, Գրափոսի, եւ կալուստրալիսոցն՝ Յովնանու եւ Ալեքսանտրի։ Մինասի մասին խօսած ենք։ Գրափոսի պարագային, կարգ մը Օրացոյցներու մէջ անիչ առաջ անտեղիօրէն գործածուած եւ շողկալով միանալով անունին, յառաջ է եկած Սելափոս սխալ կոչումը։ Յովնանն էս, Վոլոքմած՝ մակդիրը առած, իբրեւ Կաթոլիկապետական Յունաց մօտ կ'երևի 12/25 Նոյմ.ին, իսկ իր ընկերը, իբր ճառն Աստուծոյ՝ 17/30 Մարտին։

Երեքշաբթի տօն է Սրբոց՝ Կուրնելիոսի հաղորդակցիւն, Շմառնի՝ ազգականն Քրիստոսի, Պողիկարպոսի՝ հայրապետի Զվիւնիոյ եւ վկայիցն՝ ուր յԱրեւելոյ կա. սուրեցումը Առաջինը՝ Լատինաց մօտ՝ Փետր 2ին (Տեառնը դաւաճի օրը)։ Շմառն Եւսնաց մօտ նոյն կոչումով կը նշուի 27 Ապրիլ/10 Մայիսին, իսկ Լատինաց մօտ, Վոլոքմածի որդէն յաւելած կոչումով, 18 Փետր.ին, Ժամանակին էմմաուս կը պատարագէին այդ օրը, որովհետեւ Շմառն կը նկատուի այն աշակերտը (72ի խումբէն), որ միւս Վոլոքմածի հետ մեր Տիրոջ հանդիպեցաւ — կամ որուն Տէրը հանդիպեցաւ — Յորութեան երեկոյին։ Պողիկարպոս 23 Փետր.ին (հոս 7 կամ 8 Մարտին, համաձայն Նոյնի կամ պարզ տարի ըլլալուն)՝ Եւսնաց մօտ, Լատինաց մօտ ալ այժմ կը յիշատակուի նոյն օրը։ Արեւելեան վկաներու մասին՝ ոչինչ։

ինչպէս ըսած եղանք, այս տօներէն մին կամ միւսը երբ գրաւուին Յղութեան տօնով, կ'անցնին նախորդ եօթնեակի Գշ. օրուան (2 կամ 3 Դեկտ.):

Հինգշաբթի տօն է Մրբոցն՝ Եւսոսա-
թոսի, Օլլեսթոսի, Սելինոսի, Ովրեսեսի
եւ Մարկուրիոսի: Օգոստոսի մեռ Տեառ-
նը նշատալի օրը, 14/27 Փետրուար, կը
յիշատակուի Յունաց ժոռ: Եւգինէոսներ՝
մէկէ աւելի: Ովրեսես կը պատկանի 72
աշակերտաց խումբին:

Շաբաթ տօն է Մրբոցն՝ Յակոբայ Մը-
քնայ հայրապետին, Մարուգէի ճգնաւորին
եւ Մելիթոսի եպիսկոպոսին: Այս սուրբե-
րուն տօնախմբութիւնը հոս կը զուգա-
դիպի տարւոյն վերջին Շաբաթ օրուան:
Ունի իր նախատեսակը: Սովորութիւն է
հոս սուրբին նկարով սեղան մը կանգնել
Մայր Տաճարի դռանի մէջ եւ հոն կատա-
թել ընծայից վերաբերումը: Պատարագը,
պարզ Շաբաթներու նման, Ս. Գլխադրի
մատրան մէջ կը մատուցուի:

Մծրինի հայրապետը մեծ ժողովրդա-
կանութիւն լայնելոյ սուրբ մըն է մեր
ժոռ, Յակոբ անունը կրողները — որոնք
չառ են — այդ օրը կը կատարեն իրենց
անուան տօնը, հակառակ որ կան նոյն
անունը կրող երկու մեծ առաքեալներ —
Տեսաւնդրայր եւ Գլխադիր — որոնց ա-
նունովը կոչուած է Նրաւաղէմի Հայոց
Մայրավանքն ու Մայր Տաճարը (յաճախ
սխալմամբ կոչուած Ս. Յակոբայ՝ եզրակի):

Քիչ մը տարօրինակ է որ Ս. Յակոբ
Մծրնայի անունը — ու մանաւանդ Մա-
րուգէինն ու Մելիթոսին — տեղ գտած են
Եփրստոս ԱՃ մերձ մաղթանքին մէջ,
մինչ մեծ առաքեալներու եւ հայրապետ-
ներու անունները չեն արժանացած այդ
բախտին: — Մծրնային Ղպտոց ժոռ կը
յիշատակուի 13/26 Յունուարին: Չկրցանք
գինք գտնել միաներուն ժոռ:

Թիսնակի Ե. Եօթնեակը կը բացուի
Մրբոց հայրապետացի Իլմասիոսի եւ Աղդէի
եւ Մարուրայի եպիսկոպոսին տօնով: Իզա-
նատիոս, ճատաւածագգեացն կոչուած, կը
կարծուի ըլլալ այն մանուկներէն, զոր
Թիսուս իր գիրկը առնելով օրհնեց (Մրկ.
Ժ. 16): Լատինաց ժոռ կը տօնուի Հոկտ.
17ին, իսկ Յունաց ժոռ՝ Դեկտ. 20ին:

Երեշաբթի տօն է Մրբոցն՝ Թեոպոմ-
պայ եպիսկոպոսին եւ Թեոփանյ վկային եւ
չորից զինուորացի՝ Բասոսի, Սեսիի, Սե-
սիի եւ Բասիլիդեայ, Աւաջին երկուքը
Յունաց ժոռ կը յիշատակուին Աստուածա-
յայանութեան Ճրագալոյցի օրը (Յուն.
5/18): Միւսներուն տեղը չգտանք:

Թիսնակի Բարեկենդանը ամենէն ուշ
(21 Նոյմ.) եկած տարիներուն, վերոյիշ-
եալ սուրբերը կ'երթան օր մը ետ, եւ կը
տօնուին Բշ. օրուան սուրբերուն հետ:

Հինգշաբթի տօն է Մրբոց կուսանացն
Ինդոսի եւ Դոմնայի եւ Գղերիկոսի Բոնա-
նային, եւ երկուց բիւրուցն որք այլեցան
յեկեղեցին Նիկովիոյացոց: Միայն 20,000
մարտիրոսներուն յիշատակութեան հան-
գիպեցանք, այն ալ Յունաց ժոռ՝ Դեկտ-
28/10 Յունուարի դիմաց:

Դարձեալ Թիսնակի Բարեկենդանը ա-
մենէն ուշ եկած տարիներուն, ինչպէս
ըսինք, այս սուրբերը կ'երթան ետ մինչեւ
Թիսնակի Բ. Բշ. օրը, տօնուելու համար
Յուլիանէի եւ Վասիլուհիի հետ:

Այս բոլորէն ետք, եթէ մինչեւ 23
Դեկտ. միջոց մնայ, կը յիշատակուի նախ
Արգար Թագաւորը եւ ապա Արտահմն ու
Պորէնը, իւր սարօքն: Միայն թէ, Թիս-
նակի Բարեկենդանը ամենէն կանուխ (15
Նոյմ.) եկած տարիներուն, միջոցը լայն
ըլլալուն, Աստուածատուրը կը զատուի
իր ընկերներէն եւ կը տօնուի օր մը ուշ
(22 Դեկտ., Թիսնակի Զ. Գշ. օրը):

Իսկ 22 Դեկտ.ը Շաբաթ եկած տօնն,
Ս. Բարսղի եւ ընկերաց յիշատակ կը կա-
տարինք, այդ տարին Ս. Ծննդեան շա-
բաթապահոց վեց օրերուն մէջ Շաբաթ օր
գոյութիւն չուենալուն:

Առ ի հետաքրքրութիւն ըսենք թէ
Երուսաղէմի մէջ, երբ Նոր Տաճարով Նոր
տարուան առաջին երեք օրերէն մէկը
իյնայ Շաբաթ օրուան, անպայման այդ
օրը տօնն է Արգարու Թագաւորին:

Յաջորդէս պիտի խօսինք Աւագ Տօ-
ներու մասին եւ փակենք Տօնացոյցերու
ուսումնասիրութեան նուիրում եւ քիչ
մը երկարած այս յօդուածաշարքը:

Գ. Ճ.

(Մնացեալը յաջորդիւ՝ 15)

ԳՐԱԴՍԱԿԱՆ

ՀԱՅՍՏԱՆԻ ՆԱԽԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅՍՏԱՆԻ

Հեղինակ՝ Յ. ՍԻՓԱՆ ԴՆՆՆԵ, ՄԻՍՍԱՆ
Հայկուհի, Գալիճարձի, 1987

Հայց. Եկեղեցւոյ համեստ և գործաւնեայ պաշտօնէին սա հատորը, բաղկացած 250 էջերէ և լոյս տեսած իր պաշտօնաւ. վայր Հոս Անճէլլըսի մէջ — փեթակը Գալիճարձիոյ Հայութեան —, մեր Եկեղեցւոյ զուարթութեան յանձնարարին՝ օգտակար և պատուաբեր հրատարակութիւն մըն է անտաղանդային:

Իր գրքի մաքրատիպ էջերէն (սունի նաև Անգլիերէն բաժին), հեղինակը կը խօսի կրօնքի, Եկեղեցւոյ, անոնց ծագումն ու դերին, ազգային հարցերու և աւանդութիւններու և այս ըլլողին հետ մօտէն կամ հեռուէն աղերս անցնող հարցերու մասին: Այլ խօսքով, այլապէս նիւթերու հաւաքածոյ մըն է այս հատորը. ուր կարելի է հետաքրքրական տեղեկութիւններ գտնել նոյնիսկ . . . Սամարիոյ և Սամարացիներու մասին:

Արդար պիտի չըլլար սակայն բաւարարուիլ միայն նկարագրական և գնահատական աղբիւրով և չընել կարգ մը դիտողութիւններ:

Տ. Սիփան գրական յաւակնութեամբ չէ անշուշտ որ իշած է հրապարակ: Չունի նաև պերճախօս քաղցրիչի տաղանդ, որ իր խօսքերուն հազարէն օշմն ու կախարչութիւնը, զոնոնք ուղղակի առնչուողով մարդոց արտի գունդուն: Ոճը անդ տեղ խոցելի է, միջակին ու տափակին սահմաններուն միջև գեղճորով:

Ինչ որ ուշագրաւ է սակայն երիտասարդ հոգեւորականին մէջ և արժանի գնահատութեան, իր հօտին ու ժողովուրդին հոգեւորական անունը ջամբելու փոյթն է ու պարտաւարականութիւնը, ի մի բառ՝ Հովիւին խօսքը հօտին, որով երկուքը իրար կը կապուին ու առաջինը իր դերը իրագործած կ'ըլլայ աւելի ամ-

բողջական ու ընդարձակ տարողութեամբ, եւ առանց որոնք, Հովիւը ամփոփուած կը մնայ ծիսակատար քահանայի քակաւապառզ գործադարի նեղ սահմանին մէջ:

Քահանան, որ տեսն մը եղած է նաև Միարան Ս. Աթոռոյ, կը խօսի նոյնպէս դաւանական հարցերու մասին: Կ'արժէր սակայն որ ան աւելի տարածուէր այս մարդին մէջ: Այլապէս, իր տուած կցկէտուր բացատրութիւնները չեն կրնար գուհացնել բանիմաց ընթերցողը և ամբողջով իր մէջ համոզումը մեր Եկեղեցւոյ ուղղափառութեան:

Արժանապատիւ Տէր Հայրը չունի նորութիւն երբ կը խօսի մեղի Ս. Սահակէն ու Մեսրոպէն և կամ Քաջն Վարդանէն: Պեղուած հանքերէն միտող հանելու ճիգը կ'արդիւնաւորուի միայն մեծ ու բացառիկ տաղանդներու պարագային:

Տ. Սիփանի կը մնայ աւելի խնամքով ընտրել իր նիւթերը, համոզիչ փաստեր ճորել ի պաշապանութիւն իր տեսակէտներուն, աւելի յղկել իր լեզուն և աւելի աւարկայնութիւն մօտենալ մեր Եկեղեցին ու ժողովուրդը յուզող օրուան հրատապ հարցերուն:

Հեղահամարոյ կրօնաւորը, որ տեսն մը երեցած է Վիտնաի էջերէն, վերջերս ձեռնարկած է հրատարակութեան Օմար Եկեղեցին անուամբ կրօնական ամսաթերթիկի մը: Կը մողթենք որ անոր էջերուն վրայ լիազօյն տարգիւնաւորուին իր մտածարականները և իր ոճը ստանայ առաւել փայլ և առաւելութիւն:

Մեր վերջին դիտողութիւնը վերապահները գրքի խորագրին, Հայ հուսոս, Ոչ միայն շատ յեղեղեղեղէն մշտած առաւելում մը ըլլալուն, այլ մանաւանդ հաւատարիք ընտրողներին համար ազգայնական մը կանչուած ըլլալուն, կտրելի է բռնի Քրիստոնէական հաւատք կամ Մովսիսական հաւատք, բայց ոչ՝ Ռուս կամ Անգլիկան (Քէյսեղ Անգլիկան), ոչ իսկ՝ Կաթոլիկ կամ Յորոսոս հաւատք: Հուսոս, համոզում և դաւանում տարբեր բաներ են և չունինք իրաւունք այդ բառերէն մին կամ միւսը ըստ կամա գործածելու:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՅԵՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

ՀԻՄՆԱՐԱԿԵՐ ՅՈՊՊԷԻ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ

Կիրակի, 5 Սեպտ. ի առաւօտուն, Ս. Պատրիարքը կանոնաւ մեկնեցաւ Յոպպէ, ընկերակցութեամբ Տնօրէն Ժողովոյ անդամներէն Տ. Տիրան, Տ. Սիւրն և Տ. Սեբաստիոն, և Յոպպէի նախորդ Տեսուչներէն Տ. Գէորգ և Տ. Ներսէս վարդապետաց: Ժամանակը նախքան Ս. Պատրարքը, որուն միջոցին քարոզեց օրուան հանդիսութեան առթիւ, ի ներկայութեան խառն ժողովուրդի Ս. Պատրարքէն յետոյ, ճշինող էիցս համայնիցն հոգեւոր երգով կազմուեցաւ թափօր, և վանատան սրահին մէջ կարճ դադարէ մը վերջ, ամբողջ ժողովուրդը, որք և կանայք, մեծք և փոքրեր, հետեակ, համախումբ, գլխաւորութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր և ինը վարդապետաց, կէս ժամ գնացքով, ամբողջ Յոպպէաբնակ ժողովուրդին հետաքրքիր նայուածքին առջեւ, հասաւ հին գերեզմանատան վայրը, ուր որդէն քանի մը շարաքներէ ի վեր դրուած էին ամբողջ շէնքին հիմերը: Հօն, պատշաճ Ս. Գրական ընթերցումներէ, շարականներէ և ազօթքներէ վերջ, Ս. Պատրիարքը՝ կարգաւ տալէ վերջ՝ թողել առաւ յիշատակարան մագաղաթը սրուակի մը մէջ. ապա շաղախեց անկիւնաքար մեծ վէմը և օրհնութեան շէնքին շուրջ կողմերը: Մատաղի զենեմէին միջոցին, Ս. Պատրիարք Հայրը անուանակոչեց դպրոցը՝ Վ. Գլխադրի վարժարան Ս. Աթոռոյ: Զափ չունէր օղեւորութիւնը, զոր համօրէն ժողովուրդը կ'արտայայտէր մեծ եռանդով: Ըստ նախահաշուեալ ծրագրի, շէնքին համար վանքը սրամագրած է 4300 Պող. Ոսկի, պիտի աւարտի ի վերջ գալ Յունուարի:

Կէսօրէ վերջ, Յոպպէի Տեսուչ Տ. Հայկազուն վրդ. ի կարգապահութեամբ, թէյասեղանի շուրջ խմբւում մը տեղի առնեցաւ քաղաքին ճշգրտագլխաւ գերմանական պանդոկին մէջ: Ներկայ էին Հոգեշնորհ վարդապետները և քառասունի չափ յարգելի ազգայիններ: Ուրախ տրա-

մադրութեան մէջ խօսեցաւ Ս. Պատրիարք Հայրը, խօսելով ազգային կրթութեան մեծ պէտքին և վստօքի կողմէ այդ տեսակետով ցուցուած փոյթին մասին: Երկու ազգայիններ, Պ. Պ. Եօսայեան և Մանգիկեան, շնորհակալութեան խօսք ուղղեցին ի դէմս Ս. Աթոռոյ և Ս. Պատրիարքին, և սիրով ցոյց տուին յանձնառութիւնը նորաշինուելիք վարժարանին ներքին կառավարման ժողովուրդին հանդուստեմով հոգալու Օրհնութեամբ փակուեցաւ այս խմբումը: Ս. Պատրիարք և վարդապետներ դարձան Երուսաղէմ:

ԱՅՏԵԼՈՒԹՅՈՒՆ Ի ՅԻՐԱՐԱՆ

Դշ. 14 Սեպտ. ին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ Հօշ. Տ. Տ. Սեբաստիոն և Հայրիկ վարդապետաց, առաւօտուն մեկնեցաւ Տիրեբիա, այցելելու աշակերտութեան միւս կէսին, որ երկու շաբաթ առաջ գացած էր Գալիլիա: Ժիշ գէտօրին հասաւ Տիրեբական ծովին ափը: Իրիկնադէմին այցելեց քիչ մը անդին, ծովագիրի եօթնփոխարէններու մեծ անտառը, ուր իրիկեց Տեսչին՝ Տ. Եղիշէ վարդապետին հետ (այժմուս Գահակալը Ս. Աթոռոյ — Ծ. Ու.) դեռ նոր հասած և օթեան կազմած էին սարկաւադներէն վեցը և տասը աշակերտներ: Երբ Ս. Պատրիարքը և ընկերացող վարդապետները ժամանեցին իրենց մօտ, ամէնքը նուիրական ծովակին առջև շարուած՝ երգեցին Ն. Շնորհալուս Վարդապետ օրինակի, առաքելոցն Քրիստոսի, որք ի ծովէն Տիրեբական ի յերկնայինն կոչեցան: Ն. Ամեն. զգածուած սրտիւ խօսեցաւ անոնց և յորդորեց զիրենք յիշել ձկնորսի նաւակներուն և ուռկաններուն այդ պարզեկ ոգորտին մէջ փառաւորութեամբ հոգեւոր կոչումի մեծ դասը և համագրասելի տնոր խորհուրդովր: Մօտակայ Գերմանական օթեան մէջ գիշերելէ վերջ, յաջորդ օրն ամբողջ Սրբազան Հայրը անցուց անտառին մէջ, աշակերտներուն հետ, և իրիկուան դէմ դարձաւ Երուսաղէմ — Նոյն օրը, Տ. Տիրան վրդ. մեկնեցաւ Տիրեբիա:

(«Սիւն», 1937, ԺԱ. Խարի, Հոկտեմբեր, ԹԻԼ 10, էջ 333):

Զ Ե Կ Ո Յ Ց

ՀԱՄԱՅՆ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Ն. Ս. ՕՍՏՈՒԹԻՒՆ ԷԼԻԱ Բ.Ի ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՍ

19 Հոկտեմբեր, Երկուշաբթի առաւօտ ժամը 10ին, քաղաքս ժամանեց համայն Վրաստանի Պատրիարք-Կաթողիկոս Ն. Ս. Օժուլթիւն էլիա Բ.ը: Եւֆայի դուռը՝ Նորին Ս. Օժուլթիւն բարի գալուստ մուղ. թեցին կրօնական համայնքներու պետերը: Ի բացակայութեան Ս. Աթոռոյս Գահակալին, Հոռատարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. Գահանճեան, ընկերակցութեամբ Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Սևան Վրդ. Ի և Տիար Գէորգ Հինգլիանի, բարի գալուստ մաղթեց Նորին Սրբութեան յանուն Սրբազան Պատրիարք Հօր: Յետոյ բոլորը թափօշով առաջնորդուեցան Ս. Յարութեան Տաճար, ուր եղան բարի գալուստի ճառեր և գոհարանական աղօթք: Ապա բարձրացան Յունաց Պատրիարքարան:

23 Հոկտեմբեր, Ուրբաթ առաւօտ ժամը 10ին, Նորին Սրբութիւնը իր հետեւորդներով Ս. Յակոբեանց Մայրավանքը ժամանեց, ուր զիմաւորուեցաւ Գերշ. Հոռատարապետ Սրբազան Հօրմէն, Գերշ. Տ. Կիւրեղ և Գերշ. Տ. Տաթև Եպիսկոպոսներէ, Բարեշնորհ Սարկաւազներէ և ժառանգաւոր սաներէ: Ճշրաշարժաւոր երգեցողութեամբ, Նորին Ս. Օժուլթիւն Մայր Տաճար առաջնորդուեցաւ և Ս. Գլխադրի արքատեղոյն վրայ իր ուխտը կատարելէ ետք բարձրացաւ Պատրիարքարանի դահլիճը:

Նորին Սրբութիւնը Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ իր գահունակութիւնը և ուրախութիւնը յայտնեց թէ երկրորդ անգամ առիթը կ'ունենայ այցելելու Ս. Քաղաք (եկած էր առաջին անգամ 1980ին), և ապա անդրադարձաւ Հայ և Վրացի Եկեղեցիներու դարաւոր յորաբերութեան և բարեկամութեան: Հոռատարապետ Սրբազան Հայրը լայնօրէն անդրադարձաւ երկու ժողովուրդներու ազգային և եկեղեցական անցեալի և ներկայի պատմութեան՝ իբր նոյն ճակատագրին կապուածներ: Նորին Սրբութիւնը իր այս այցելութեան առթիւ Պատրիարքարանիս նուիրեց Յիսուսի դիմագիծով իօն մը, իսկ Գերշ. Հոռատարապետ Սրբազանը, յանուն Ս. Աթոռոյս Գահակալին, Վերջին Ընթրիքը ներկայացնող գեղեցիկ սատափեայ տուփ մը:

24 Հոկտեմբեր, Շաբաթ երեկոյ, Պատրիարքարանիս դահլիճին մէջ, Ն. Սրբութեան ի պատիւ տրուեցաւ ֆօրթիլլ-ընդունելութիւն մը, որուն ներկայ եղան՝ Յունաց Պատրիարքը իր հետեւորդներով, Հատինաց Պատր. Փոխանորդը (Պատրիարքը Վատիկան կը գտնուէր), Ֆրանչիսկեանց Մեծաւորը, քաղաքիս յորանուանութեանց պետերն ու Հիւպատոսական ամբողջ կազմը, Ներքին և Արտաքին Նախարարութեանց և Քաղաքականական կազմի ներկայացուցիչներ:

Նորին Սրբութիւն էլիա Բ. իր խոր շնորհակալութիւնը յայտնեց իրեն ի պատիւ ընծայուած այս բարձր և գեղեցիկ ընդունելութեան:

Ն. Սրբութիւնը քաղաքէս մեկնեցաւ 26 Հոկտ.ին՝ Երկուշաբթի:

ԴԻԻԱՆ Ս. ՍԹՈՒՈՑ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր

Ամենայն Հայոց Հայրապետի Օծման տարեգրքի առթիվ, հետեւում հետադիրը յղուած է Մայր Աթոռ. —

Ծրուսաղիմ, 8 Հոկտեմբեր 1987

Ձեռք Սրբութեան գահակալութեան եւ օծման 32րդ տարեգրքին ուրախ աղիթով, հանգեցի ընդունիլ մեր, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Աստուծոյ համայնի զեմագին ճշմարտութիւնները, երկուսն էլ երջանիկ օրհու լուսաղոյն բարեմարտութիւններով հսկողիմ:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՏԵՂԵՐԵԱՆ
Պատրիարք Հայ Ծրուսաղիմի

Ե Կ Ե Ղ Ե Տ Ա Կ Ա Ն Գ - Ի Բ Մ Ա Կ Ա Ն Գ

● Եր. 1 Օգոստ. — Ս. Քաղեոսի առաքելոյն եւ Սանդիոյ կուսին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս վրդ. Երեւելիներն:

● Կիր. 2 Օգոստ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամասերն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գրուսան Արեւայ Ալեւայեան:

● Եր. 8 Օգոստ. — Հայրապետի Սրբանոցի եւ Կիւրդի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ վրդ. Մանկասարան:

● Կիր. 9 Օգոստ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Խաթակ վրդ. Գարսման, որ հիւրաբար կը գտնուէր մեր մէջ:

● Եր. 15 Օգոստ. — Գրիգորի Աստուածաբանին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում վրդ. Քէշիշեան:

● Կիր. 16 Օգոստ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամասերն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբեն վրդ. Յովակիման: Ապա Կատարազեցաւ Երազդատիկ Երեւելիներն աւանդական արարողութիւններ, նախադասութեամբ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գարեկեան:

● Իշ. 17 Օգոստ. — Այսօր սկսաւ վերադառնալ կանխող երկարաթիւայ հանդիսաւոր Ս. Գատարազներու մատուցումը Գեթնեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, ճիւղմամբ Ս. Գերեզմանին վրայ:

● Եր. 22 Օգոստ. — Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածնին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ վրդ. Մանկասարան:

● Կիր. 23 Օգոստ. — Բարեկեղծ Ս. Աստուածածնի տաճար: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածնին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշահան վրդ. Զյւլանեան:

● Եշ. 27 Օգոստ. — Աւաւոտեան ժամը 2ին, Մայրաթիւնի մէջ զանգը առջի կը հանէ Հոգեշնորհ Հայրեր եւ Ժողովուրդէն կարկոր մասը, որոնք քիչ ետք Կիւրդին Գեթնեմանի ճոր, ուր Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, ճիւղմամբ Ս. Գերեզմանին վրայ կը պատարագէ Հոգշ. Տ. Սեան վրդ. Դարկայեան: Տաճարի Տեղաւորը Հոգշ. Տ. Հայրիկ վրդ. Գալայեան Նախագահութեամբ, հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Տաճարի հանգուցեալ Տեղաւորներն եւ լուսարարներն հոգիներուն համար Շատեր ստացան Ս. Հաղորդութիւն: Վանք վերադարձին՝ արշալոյս էր արդէն:

● Ուր. 28 Օգոստ. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին Կից Ս. Էլմիածին մատարն մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս.:

● Եր. 29 Օգոստ. — Տօն Շողկապի Ս. Էջմիածնի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածնին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս վրդ. Երեւելիներն:

— Կէսօրէ ետք, Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Կիւրդի զիսաւորութեամբ, Միաբան Հայրերին քննաշարժեցով իրան Գեթնեմանի ճոր ու շարաւափաւով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւն եւ նախատեսակ:

— Իրիկեանքէն, Նոյն վայրին մէջ պաշտուեցան Նիկիւմի կարգ, Կիրեւային եւ աւաւոտեան ժամերգութիւններ: Հանդիսապետն էր Հոգշ. Տ. Անուշահան վրդ. Զյւլանեան: Արարողութիւնները լրացան ժամը 1Կին:

● Կիր. 30 Օգոստ. — Վերադառնալ Ս. ԱՍՏՈՒԼՆԻՆԻ: Աւաւոտեան, գործեալ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Կիսաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժեցով մեկնեցան Գեթնեմանի ճոր ուր յետ շարաւափաւով հանդիսաւոր մուտքի ի Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ճիւղմամբ Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը մատուցեւ Սրբալայրին առջի կատարուած Անդառաւանի նախագահեց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբաղանը:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցան Անդառաւանի նախատեսակին եւ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս.:

● **Բշ. 31 Օգոստ.** — Յիսասկ մեռիցոյ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիրն ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. Այնանեան: Հոգեհանգստեան կարգը կատարուեցաւ Մայր Տաճարի գաւթիք՝ Երանշէնորն Տ. Գիւրեղ Պատրիարքի շիրմին մօտ: Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարեգինեան:

● **Եր. 5 Սեպտ.** — Է. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

● **Կիր. 6 Սեպտ.** — Ը. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութիւն, մեր վերնատան Երանշէնոր Ս. Աստուածածին մատրան մէջ: Պատարագեց, ըստ տօնորոշման, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

● **Բշ. 7 Սեպտ.** — Նախատեսակին ի Ս. Թաւոր Նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.:

● **Գշ. 8 Սեպտ.** — Ո. Յովակիմայ եւ Աննայի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գիթնեանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Պատարագեց, ըստ տօնորոշման, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալստեան:

● **Եր. 12 Սեպտ.** — Թովմայի առաքելոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիրն ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

— Նախատեսակին ի Ս. Թաւոր Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● **Կիր. 13 Սեպտ.** — Գիւն Գուրդ Ո. Ստուածածին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գիթնեանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ, ժամարարն էր Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարեգինեան: Ներկայ էր մեծամանուկներն զայտնութիւն Գարշ. Վրդ. Խոսեցաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.։ Պատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն, Բշ. 7 Սեպտ.ին Տաճարի ղրդ. մաքրութեան մասնակցողներուն հանգուցեալ հարազատներուն: Յետոյ հոգեւորն տրուեցաւ պարտեզը:

● **Գիւն Գուրդի տօնին վերջին տարին:** Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիրն ժամարարն էր Արք. Տ. Սիւրբան Քր. Մխանեան:

● **Կիր. 20 Սեպտ.** — Բարեկենդան Ս. Խաչի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ, ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

— Նախատեսակին ի Ս. Թաւոր Նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.:

● **Բշ. 21 Սեպտ.** — Ենուկ Ս. Ստուածածին: Առաւօտուն, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.ի գլխաւորութեամբ, Միարան Հայրեր ինքնաշարժերով իջան Գիթնեանի ձորը ու շէրաւափառով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Ջըշնեան: Եպիսկոպոսական խոր ի գլուխ:

● **Եր. 26 Սեպտ.** — Տօն Եկեղեցւոյ ի խաւաթիս Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիրն ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. Այնանեան:

— Խաչվերացի հանդիսաւոր Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ: Նախապետեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս., որ ապա Ս. Խաչափայտի մասունքը թափօրով փոխադրեց Աւագ Սեղան:

— Գերշ. Սրբաշունը Նախագահեց Նահ. Իրիկեանդէմին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Եկեղեցւոյն և Հովման կարգաւորն:

● **Կիր. 27 Սեպտ.** — Տօն Վերափոխման Ո. Խոսեան (ՎՅՍ): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. Գաղաճեանին Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Նախագահեց Մեղգոնեան բարերար եղբարց հոգիներուն համար կատարուած տարեկան հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Խաչվերացի մեծ Անդառնալի Նախագահեց Գերշ. Լուսարարապետ Սրբաշունը:

● **Բշ. 28 Սեպտ.** — Յիսասկ մեռիցոյ: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադիրն մատրան մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: Տաճարի ներքին գաւթին մէջ, Երանշէնորն Տ. Կիւրեղ Պատրիարքի շիրմին մօտ կատարուած հոգեհանգստեան կարգին Նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● **Եր. 3 Հոկտ.** — Տօն Խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Նշան վերնամատրան մէջ, ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

● **Կիր. 4 Հոկտ.** — Բարեկենդան Վարազայ Ս. Խաչի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ, ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● **Ուր. 9 Հոկտ.** — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Ղարա Սուրբ Գեորգ եկեղեցւոյն մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● **Եր. 10 Հոկտ.** — Ո. Գեորգայ զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գեորգ (Ղարա) ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գոմարա

ՎԳՐ. Շերպէթեան: Ապա Միաբանութիւնը պատուասիրուեցաւ Դպրոց Հոգւ-Վանահայ-րէն: Երբ աւ դարձի թափօրները գլխաւորեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպսո:

— Կեսօրէ ետք, Դեռը. Տ. Կիւրեղ Սպիտակ-
դիխաւուրթեամբ, Միաբանութիւնը շարաշ-
աքաւով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար,
ուր մեր վերինստորաւն մէջ պաշտօնեացին
ժամերգութիւն և նախատօնակ: Այլպէս կատար-
ուեցաւ Տնօրինական Արքատեղեաց աշխու-
թեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս:
Թափօնպապտեան էր Նոգը. Տ. Հայրիկ վարդ:

● Կիր. 11 Հոկտ. — Տոն Վարդապ Ս. Խաչին (160): Գիշերայինն և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտօնացեան ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատարան մէջ, Ապր, Փերշ. Տ. Կիրեղ եպ. մատուց օրուան հանդիսարար Ս. Գատարազը Գրիստոսի Ս. Գերեզմանին լիբայ և նախապահեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն. Ս. Օժնթիւն Տ. Տ. Վաղգէն Ա. ի Օժման 32րդ տարեգործին առթիւ կատարուած հայրապետական Մայկիանքի արարողութեան:

● Եր. 17 Հոգտ. — Ս. 72 առաջինացն Բրիտանոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին գաւիթը, Ս. Գէորգայ սեղանին լիբան: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գոռան Արք. Սլանեան:

● Կիր. 18 չոփա. — Այսօր կատարուեցաւ Ռեմէիէ Ս. Գեորգի վանանց տարեկան ուխտագնացութիւնը, ներկայութեամբ բազմաթիւ ժողովուրդի (Երուսաղէմէն, Եւֆրատէն և Նայֆայէն) և նախագահութեամբ Պատր. փա. Գեբշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.ի, որ քարոզեց օրուան սուրբին մարտիրոսութեան և սրբութեան դասակարգին շուրջ՝ Յորդորեցի թորայէլականութիւնը հետեւ մնալ Յոր թագաւորին զինադիրժը խաժարող ստոր բարեբարուն և մշակոյթին ազդեցութեանէն։ Ժամանակն էր չոփշ. Տ. Սիւսան վրդ.։ Այս տարի ալ անձեռնու էր ողբ։

● Ուր. 23 Հոկտ. — Թարգմանչաց հանդիսաւոր նախատանկը պաշտօնեցաւ ի Ս. Յակոբ Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ Կիւրեղ Եպս.:

● Եր. 24 Հոկտ. — Ս. Թարգմանչաց վարդապետացմ ւերդ (Տօմ ազգային եւ եղեղեցական): Մայր Տաճարի Աւար Սեղանի վրայ պատարագեց, ըստ սովորուածի, Ս. Թարգմանչաց Երկրորդ Կարժարանի Տեսուչ՝ Գրիշ. Տ. Կիրակի Եպս. : Հիւրերարար Ս. Աթոռ Գառնիկի Գրադիխի Հայրն Առաջնորդ Գեորգ. Տ. Տառիկ Եպս. : Նախագահեց Կիւլպէնկեան բարերար գերբառատանի հոգիներուն համար կատարուած տարեկան հոգեհանգիստեան պայանաւորներին:

● Գիրք. 25 Հոկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ զարձեալ ի Ս. Յակոբ, Աւագ Սեդանին վրայ, ժամադրարն էր Գեորգ. Տ. Տաթև. Եպս. Ղարապետն:

● Եր. 31 Հոկտ. — Ս. Չորից Աւետարանչաց Ս. Գառնարադը մատուցեցեալ Ս. Յարութեան Տաճարի Գաւթի Ս. Յովհաննէս Աւետարանչի Ժամանակ մէջ: Ժամանարն էր Հոգչ. Տ. Վանիկ Վրդ. Սահակեանն:

● 5 7 8 0 2 4 4 2 8

● ԳԷ. 18 Օգոստ. — Հին Գաղաքի նոր Ռա-
տիկանապետի նշանակման առթիւ, Վանքի
մօտակայ Զօրանոցը դայիւն Հոգչ. Տ. Անուշա-
ւան Վրդ. և Տիար Գ. Հինգիւն:

● ԲՀ. 31 Օգոստ. — Հալիվուտէն (Գալիֆ.)
Ս. Աթոռ ժամանեց Արժ. Տ. Սիփան Քահանայ
Միսեան, ուր մնաց աւելի քան երկու շաբաթ:

● Գլ. 1 Սեպտ. — Այսօր վերաբացուեցաւ Ս. Խարրմանյանց երկրորդական Վարդապետն՝ երեսմեայ ամառնային արձակուրդէն յետոյ։ Երկուսն աշակերտութեան իրեն ի 100: — Այս տարի, ուսուցչական կազմին վրայ աւելցած են Տիկիկէ Անուշ Նազարեանեան, Սրբ. Փետրուկ Տիւրքաբեկեան եւ Կարսիէ Գեորգեանեան եւ Տիար Ժօզէֆ Վօս եւ ՏԿ. Վարդգեսի Լէփէնեան։

● ԴՆ. 9 Սկզպ. — Մոսկուայի և Համայն
Ռուսոյի Գաղութային Ն. Ամեն. Պիմենի անուան
ստանիս առիթով, քերական, Russian Compound
մէջ տրամա ընդգնալութեան ներկայ զայն
Հասարակարգայեան Գերշ. Տ. Գարեգին և Պատր.
Փոխ. Կերշ. Տ. Կերպար Սրբազաններ, Հոգշ. Տ.
Ամեն. Կըզ. և Տիար Կեղոյ Հինգիսեան:

● **Կիր. 3 Սեպտ.** — **Ներգոյեան, Վանժ.**
Քաղաքացիոս Թէտի Գօլէճի կողմէ, Քաղա-
պետաւորանի Թաղին մէլ, Կպտուան Ս. Ներկի
Յայնցիւղ Ներդպական կարգ մը կարեւոր քա-
ղաքացիներուն սարքաւած ընդհանուր ժաման
ներկայ եղան Գերշ. Յ. Կիրեղ Նպոյ, Լոգշ. Յ.
Անտառեան Վրգ. և Տիար Գ. Զինդրեան:

● **Քշ. 14 Սեպտ.** — Երեկոյեան, ի պատիւ Աթենքի քաղաքապետին, Յունաց Պատրիարք Ամին. Տ. Տիմոթեոսի կողմէ Խաչույեանքի մէջ Սրբաձմ ընդունելու ներկայ գտնուեցան Ամին. Ս. Պատրիարք Հայրը, Լուսաբարապետ Գեորգ. Տ. Գաբրիէլն և Գեորգ. Տ. Կիրիզ Սրբապանները, Տ. Սիւնն վրդ. և Տիար Հինդրիան:

● Գշ. 15 Սեպտ. — Կէտորին, Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Հայրը Պատրիարքարանի պարտէզին մէջ ճաշկերոյի մը սարքեց ի պատիւ Թուանց Պատրիարքին:

— Երեկոյեան, Ռումանական Եկեղեցւոյ
Հովիւին կողմէ, եկեղեցւոյ կից սրահին մէջ,
Ռումանիոյ Նոր Գատարաբ մօտ. Տ. Նիքի-
տան Գատարի վրայ անուան տնին առիթով
տրուած ընդունելութեան ներկայ քանուսեցան
Գատար. Փոփ. Գերբ. Տ. Կերակը Ծպաւ, Հոյզ. Տ.
Անուշաւան Վրդ. և Տիար Գերբը Հինգիսեան:

● Բշ. 21 Սեպտ. — Կէսօրէ ետք, Անկիլքան Եպ. Ի փոխանորդին մեկնման առթիւ, Սէշնթ ձորէ եկեղեցւոյ կից որանին մէջ սարքաւած հրաժեշտի թէյսեղանին ներկայ գտնուեցան Հոգշ. Տ. Աննշաւան Վրդ. Զգլանեան և Հոգշ. Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան:

● Գշ. 22 Սեպտ. — Լրէից 5748 Նոր Տարւոյ առիթով, Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը շնորհաւորական հեռագիր յղեց Իսրայէլի Նախագահ Վսեմ. Հայիմ Լէրցօկի, Վարչապետ Վսեմ. Իցնաք Շամիրի, Քնէսէթի Նախագահ Վսեմ. Շլոմօ Հիլլէլի և Երուսաղէմի Քաղաքապետ Վսեմ. Թէտի Բօլլէքի:

● Գշ. 29 Սեպտ. — Առաւօտուն, Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը, Ի գլուխ Միաբանութեան, բացումը կատարեց ժառանգ. Վարժարանի և Ընծայարանի 1987-88 դպրոցական տարեշրջանին և աշակերտութեան, թիւով 20, պատշաճ ու ազդու յորդորական մը խօսեցաւ:

● Բշ. 12 Հոկտ. — Երեկոյեան, Սուքքօթի (Տալաւաթարաք) տօնին առթիւ, Քաղաքապետ Վսեմ. Թէտի Բօլլէքի կողմէ, Դաւթի բերդին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գատր. Փոխ. Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպիսկոպոս, Հոգշ. Տ. Աննշաւան Վրդ. և Տիար Գ. Հինգլեան:

— Քիչ ետք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս., Հոգշ. Տ. Սևան Վրդ. և Տիար Գերշ. Հինգլեան ներկայ գտնուեցան Սպանիոյ ազգային տօնին առիթով, Սպանական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Լիւզապատտարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան:

● Գշ. 13 Հոկտ. — Կէսօրէ ետք ժամը 1ին, Քաղաքապետարանի օրանին մէջ, Քաղաքապետ Վսեմ. Թէտի Բօլլէք յանձնեց Տիար Կառապետ Յակոբեանի պաշտօնական գիր մը, որով յիշատի կը ճանչցուէ իբրև Նոր Մոսիթարը Հայ Համայնքի, տարիքի բերմամբ հրաժարած Տիար Յովնանէն սննդարէթեանի տեղ, և այդ առթիւ դրուատեց Սաղիմանայութիւնը իբրև օրինակելի և օրինապահ համայնք, ներկայ էին շուրջ 30 ազգայնիներ, որոնցմէ Պր. Յարութիւն Խաչատուրեան ըրաւ շնորհաւորական քանի մը խօսք: — Նոր Մոսիթարը Ուրաբակի է և երկար տարիներ ծառայած է Ս. Արմառոյս Ալմի լուսարարն է Մայր Տաճարին և պաշտօնեայ Յարաբերական Դիւանի:

● Գշ. 20 Հոկտ. — Կէսօրէ ետք, Գերշ. Տ. Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպոս. և Հոգշ. Տ. Սևան և Հայրիկ վարդապետներ Ղապոնց Ս. Գերշ. եկեղեցւոյ մէջ ներկայ եղան Կիրակի երեկոյեան 51 տարիքին յանկարծամահ եղած Դպտի Հաւմայնքի Մոսիթար Չուաւ Նախնայի յազարակաւորութեան և երգչիկին ի վերին ծնունդէմը: Ապա ցաւակցութիւն յայտնեցին իր յարիւրին Տիկին Հերմինէի, որ դուստրն է Ժաննօ ազգային Պր. Միքայէլ Թաւայեանին:

● Յշ. 22 Հոկտ. — Կէսօրէ առաջ, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս. և Հա-

գեշ. Տ. Սևան Վրդ. ներկայ եղան Նօթր Տամի եկեղեցւոյ մէջ, Նորին Սրբութիւն Յովնանէնա Պօղոս Բ. Գապի Գաւակալութեան Սրբ. տարեգարծի առթիւ Գապակեան Նուիրակին կողմէ մատուցուած հանդիսաւոր Ս. Գատարագին և Մաղթանքին իսկ երեկոյեան, յիշեալները (ու Նաև Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպոս. և Տիար Հինգլեան) մասնակցեցան Նօթր Տամի սրահներուն մէջ տրուած լոթիլի ընդունելութեան:

● Ուր. 23 Հոկտ. — Գրադիլի Հայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Տաթև Եպոս. Դարպեան ժամանեց Ս. Աթոռ, ուր մնաց տասներկու օր:

● Կիր. 25 Հոկտ. — Երեկոյեան, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին և Գատր. Փոխաւոր Գերշ. Տ. Կիրեղ Սրբապաններ, ընկերակցութեամբ Հոգշ. Տ. Սևան Վրդ. Ի, ներկայ եղան Յունաց Ամեն. Տ. Տիոտրոս Ա. Գատրիարքի անուան տօնին առիթով, Զիմենեաց լեռան Գալիլիոյ վանքին մէջ տրուած ընդունելութեան: Ներկայ էր Նաև վրաստանի Իլիա Բ. Կաթողիկոս-Գատրիարքը:

● Եր. 31 Հոկտ. — Երեկոյեան, Reformation Dayի առթիւ, Լուսարարական եկեղեցւոյ մէջ կայացած արարողութեան — որուն իր մասնակցութիւնը բերաւ Նաև մեր դպրոց դասը — և քովտի օրանին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Տաթև Եպոս., Հոգշ. Տ. Աննշաւան և Վանիկ Վարդապետներ:

ՈՒՐԱՐԱԿԻՐ ՎՆՁԷ ԶԱՔԱՐԵԱՆ

28 Սեպտ., Իսլիմեացի Մեռելոցին, քաղաքի Յրանապան Կիւսկանոյցին մէջ Ի Տէր Նաեգեաւ Ս. Յարութեան Տաճարի բաղամասայ լուսարար Տրց. Վանէ Զաքարեանը:

Հանգուցեալը ծնած է Երուսաղէմ 1834ին՝ բնիկ Սաղիմայի ծնողքէ: Նախակրթութիւնը Ս. Թարգմանչաց Վարժարանին մէջ ստանալէ ետք, 1854ին ստան է ի չարս Ս. Աթոռոյ Միաբանից և Ժառայութեան կողմէ Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս, Ուրար առնելով տարի մը ետք: Վերջին տարիներուն յանդարտած էր իր առողջութիւնը և, հազառակ համեմատաբար իր երիտասարդ տարիքին, քանի մը ամիսներ առաջ կոչուած էր կառգտուած:

Յուլարիկաւորութիւնը հատուկեցաւ յաւիտեղ օրը կէսօրէ ետք Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ — որուն երկարամասյ Լուսարարն է իր երգարար՝ Յարութիւն — յիշաւորութեամբ Գատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպոս. և մասնակցութեամբ բովանդակ Միաբանութեան: Մարմինը ամփոփուեցաւ Սուրբ Փրկչի գերեզմանատան մէջ:

Հանգիստ իր հոգիին և միւրթարութիւն իր սգաւոր եղբորն ու քրոջը:

**Ս. ԱՅԹՈՒՈՅ ՄԻԻԼՊԵՆԿԵՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ԵՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ
ՍՏԱՅԱԶ Է ՀԵՏԵՆԱԿԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

- Բառարանի Հայերէնէ Սպաներէն - Յարութիւն Թէքէնոն: Պ. Այրէս, Սեան Հրատ., 1981, էջ 736 + Breve Resena de la Historia y Cultura Armenias:
- Բառարանի Սպաներէն-Հայերէն - Դ. Կոտ. Յարութիւն Մ. Վրդ. Թէքէնոն, Պէյրուս, Տպարան Ծօթ Փրէս, 1955, էջ 557: - Նոս Եաւելուած՝ Համառօտ Սպաներէն Քերականութիւն, ԻԸ. էջ:
- Սէր եւ Բարեկամութիւն - ձերալու Քէլլի: Հայացուց՝ Հ. Եղիշէ ձիւնեան (Մխիթարեան Ուխտէն), Վեհետիկ: Հրատ. «Զարթօնք», Պէյրուս, 1987, էջ 159:
- Աղօթագիրք կիպրիանոս Որ Կոչի նոս Հաղար ե Մէկ Անուն: Պէյրուս, Հրատարակութիւն Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ Եղբայրացեցութեան, 1987, էջ 168:
- Օսմանեան Կայսերական Բանակի Սպայ՝ Բժիշկ Աւետիս ձէպէնեանի Օրագիրք (1914-1918): Հրատ. Վիօլէթ ձէպէնեան Գրադարանի: Պէյրուս, Տպ. «Զարթօնք», 1986, էջ 88:
- Կեանք մը Նուիրում - Սուրէն Գալէնտէր (Պատմող): Գրի առաւ՝ Մանուէլ Քէօնէ-եան: Յառաջարան ե խմբարթ.՝ Թորոս Թորոնեան: Հայկ. Տպ. 1984, էջ 207:
- Ալպում Հայէպի Հայ Գաղթականներու Հիւղաւանին (1922-1956): Հայերէն ե Անգլի-բէն: Հայկ. Տպարան Օֆէթ Էլ-Պարթ, Վարդան Սրապեան, 1986, էջ 92:
- Երգեր Հողի ե Մարդոց Մասին - Հայկ Պարիկեան: Բանաստեղծութիւններ: Հայկ. Տպարան «Արեւիք», 1985, էջ 83:
- Թռիչքներ - Պարոյր Զ. Մասիկեան: Գահրէ, Նուպար Տպարան, 1987, էջ 96:
- Աստուած Զայնապիւնէն - Սահակ-Յովսէփ: Վիեննա, 1987, էջ 96:
- Խորհրդածութիւններ... - Հ. Գեորգ Վրդ. Արգարեան: Վիեննա, 1987, էջ 40:
- Միայն Մէկ Ժամ - Վարդան Զօրենց: Վիեննա, 1987, էջ 67:
- Նոր Նիւթեր ե Դիտողութիւններ Հրատարակիչ Վանանդեցւոյ մասին - Դր. Միսրոպ Մ. Վ. Գրիգորեան: Ազգային Մասնադարան, Հատար ՄԱ. Ե. Բ. Անփոփոխ Տպար-կութիւն: Վիեննա, Մխիթարեան Տպարան, 1969, էջ 159:
- Հովիւին Արքայական Երգը - Արքային Հովուապետական Խօսքը - Հէրլու Ա. Կ. Հա-սէսեան: Սաղմոս 23: Փաստաթիւ, Արժիւիւն Պայպլը Քոլէճ, 1987, էջ 103:
- Սուրբ Հոգիով Լեցուած Հաւատացեալ Ինչպէ՞ս Կ'ըլլայ - Եուհաննա Թօրօ (Հոգեւոր Հովիւ): Փաստաթիւ, Գալիֆօրնիա, 1987, էջ 34:
- Աղօթի Զօրութիւնը - Հեղինակ, տպագրավար, Թուական՝ Նոյն: էջ 36:
- Գրիգոր Պահլաւունի Մագիստրոս (1085-1158): Կեանքն ու Գործունէութիւնը - Լե-ւոն Գ. Խաչիկեան: Լոս Անճէլէս, Ալքօ Փրինթինկ, 1987, էջ 494:
- Հայաստանեայց Եկեղեցին Պահապան Հայ Հաւատքի - Սիփոն Բահանայ Միսեան: (Հայերէն ե Անգլիբէն): Հայիվուս, Գալիֆ., Եիւրակ Հրատ., 1987, էջ 256:
- Յուշամատենան Հայ Օգնութեան Միութեան: (Հայերէն ե Անգլիբէն): Հրատ. Հ. Օ. Միութեան Կեդր. Վարչութեան: Գոսթոն, 1986, էջ 212:
- Յաղագր Գրիգոր Պրլտանի Քերթողութեան - Նորվան Եպ. Զաքարեան: (Հատուած-ներ «Սննհակի Մասին») Լիոն, Ֆրանսա: Տպ. Կլէնէյ, Գալիֆ., 1987, էջ 329:
- Աստղահոյի Ունահնարին - Արապ Արքեպ. Մանուկեան: Քերթուածներ: Թէհրան: Լոս Անճէլէս, Տպարան ԵՐԱԶ, 1987, էջ 126:
- Քրիստոնէական Յղբեր - Եղիա Պապիկեան: Փաստաթիւ, Գալիֆ., 1986, էջ 191:
- Այցելութիւն Հայրենիքի - Ռոգ Դլանդեան: Լոս Անճէլէս, Գալիֆ., 1987, էջ 81:
- Եսանեցիք (Ուսումնասիրութիւն), Բ. Տպագրութիւն (Գիւտին 40 մեակին առթիւ) - Բարդէն Վրդ. Թօփեան: Մօնթրէալ, Տպ. Տիգրան Մանուկեան, 1987, էջ 114:
- Թերթօն - Նաղարէթ Թօփեան: (Տոն Քիչոթ Հրաշադործը): Փարիզ, 1987, էջ 116:

- Յովհաննէս Թ. Հինդյան, Կեանքն ու Մանկավարժական Գործունէութիւնը — Մեսրոպուհի Մեսրոպ Թանգարանեան, Աթէնք, Տպ. «Նոր Աշխարհ», 1986, էջ 104:
- Յուշեր եւ Գունաւոր Նկարներ — Հրանդ Փոփազեան, Խաթանպուլ, 1987, էջ 176:
- Ռոպէր Հատուէճեան Գրական Գործունէութիւն 40ամեայ Հանգրուանին — Մաքսուհի Գ. Յովսէփեան (Խմբագրող), Հրատարակութիւն Մխիթարեան Սանուց Միութեան «Սան» Մատենաշարի, Խաթանպուլ, Մուրաթ Օֆէլթ, 1987, էջ 192:
- Համառոտ Տարեգրութիւն 1906-1965 — Սուրէն Շ. Վանեցի, Նուիրուէ է Վեհափառ Հայրապետի Գահակալութեան 30ամեայ Տարեգրութիւն, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1986, էջ 317:
- Հայաստանը Յուստինիանոսի Դարաշրջանում — Նիկողայոս Ադոնց, Քաղաքական Կոնցրէսը ըստ Նախարարական Կարգերի, Երևան, «Հայաստան», 1987, էջ 638:
- Պատմական Հայաստանի Քաղաքները — Խաչատուր Յակոբեան, Երևան, 1987, էջ 256:
- Պատմական Մեծաշաղկապ — Ղևոնդ Մանուկեան, Երևան, 1987, էջ 69:
- Ընտիր Երկեր — Ռազմիկ Դաւոյեան, Երևան, 1987, էջ 606:
- Մարդը Հողին Վրայ — Նուպար Ակիշեան, Պատմութեան, Սփիւռքեան Գործեր, Երևան, 1987, էջ 357:
- Արեւորդիներ — Կարպիս Սուրէնեան, Երևան, 1979, էջ 329:
- Արշալոյսը Վերջալոյս — Բենիկ Սէյրանեան, Երևան, 1979, էջ 156:
- Բարի Լոյս, Սրիգ — Աղաւնի, Երևան, 1980, էջ 385:
- Պէտքիս Հասակը — Լեւոն Մկրտիչեան, Երևան, 1979, էջ 195:
- Մարտ (Վէպ) — Անահիտ Սահինեան, Երևան, 1980, էջ 603:
- Թրաշուղաներ — Գէորգ Արշակեան, Երևան, 1978, էջ 639:
- Սիպիլ (Զուգէլ Աստուծոյ) — Արփիկ Մ. Մինասեան, Երևան, 1980, էջ 174:
- Վերջին Մոհիկանը — Ֆինիֆոր Կուպեր, Ռուսերէնից թարգմանեց՝ Հ. Հայրապետեան, Երևան, 1979, էջ 380:
- Սեւ եւ Կարմիր — Գառնիկ Աղդարեան, Երևան, 1979, էջ 113:
- Սեղմեցին Սիրտս — Վիկտոր Բալայեան, Երևան, 1979, էջ 294:
- Բարի Հսկան — Վահագն Դաւթեան, Հանգրուաններ Վիլիամ Սարգսեանի հետ, Երևան, 1979, էջ 205:
- Քարանձախ Բնակիչները — Սերո Խանգուտեան, Երևան, 1979, էջ 99:
- Ընտիր Երկեր (Մանկական Բանաստեղծութիւններ եւ Պոէմներ) — Գուրգէն Գաբրիէլեան, Երևան, «Երանջիկ», 1978, էջ 398:
- Ինձ Հետ Էիր Դու — Արշալոյս Մարգարեան, Երևան, 1979, էջ 174:
- Առաջա Ձինը Ցուցանէ ... — Յովհաննէս Շիրազ, Երևան, 1978, էջ 62:
- Ժաշույց Մատուց է Կարծում — Համօ Սահեան, Երևան, 1979, էջ 172:
- Արեւազիրք — Լուդվիգ Դուրեան, Նկարները՝ Հ. Մամեանի, Երևան, 1980, էջ 94:
- Մայրիկը, Տատիկը, Մեծ Տատիկը — Ռաբբա Բաբոյեան, Երևան, 1979, էջ 63:
- Ախ, Այս Մասիսը ... — Գէորգ Էմին, Երևան, 1980, էջ 155:
- Յաւերթի Ճամբորդը — Գէորգ Էմին, Երևան, 1980, էջ 31:
- Երկնագոյն Ափսէն — Անահիտ Պարսամեան, Երևան, 1980, էջ 21:
- Սուտիկ Որսկանը — Յովհաննէս Թումանեան, Երևան, 1978:
- Շունն ու Կատուն — Յովհաննէս Թումանեան, Երևան, 1979, էջ 14:
- Բարի Կոկորդիլոսը — Ռաշիկ Հրաչեան, Երևան, 1980, էջ 82:
- Ճանապարհորդ Ջեկոն — Ստեփան Թօրեան, Երևան, 1978, էջ 8:
- Մոռոտների Ընտանիքը — Կարլէն Գլորգեան, Երևան, 1979, էջ 87:
- Երբ Անտառ Մտաւ Ձմեռը — Կամարի Տօնոյեան, Երևան, 1979:
- Շնիկի եւ Փիսիկի Արկածները — Եղէֆ Ջապէկ, Երևան, 1979, էջ 14:
- Հայ-Բուլղարական Բարեկամութեան Պատմութիւնից — Զօրայ Մ. Հասարեան, Երևան, 1978, էջ 95:

- Հայ Սոցիալական Իմաստասիրութեան Պատմութիւն — Գէորգ Տ. Խրլոպեան, Հելսինկիյքսկան և վաղ Ֆինոգալական շրջան, Երևան, 1978, էջ 443:
- Մղրիդի Դաղտնիքը — Սերգէյ Վորոնին, Թրգ. Պ. Խաչատրեան, Երևան, 1979, էջ 37:
- Էջեր Հայ-Ռուսական Երաժշտական Կապերի Պատմութիւնից — Ալեքսանդր Թադևոսեան, (19րդ Դարի 2րդ կէս - 20րդ Դարի Սկիզբ), Երևան, 1977, էջ 216:
- Զմրուխտէ Սափոր — Արտաշէս Բաբայան, Երևան, 1980, էջ 182:
- Ինչպէս Մեծացար, Որդիս — Սուրբ Բարսեղեան, Երևան, 1980, էջ 136:
- Հայկական Ժողովրդական Հէքիսթներ — Երևան, 1980, էջ 303:
- Երկեր — Յակոբ Օշական, Երևան, 1979, էջ 486:
- Նովէնիեր — Գրիգոր Զօհրայ, Դպրոցական Գրադարան, Երևան, 1978, էջ 313:
- Երկեր — Գարրիէլ Սուհուկեան, Դպրոցական Գրադարան, Երևան, 1980, էջ 364:
- Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետութիւնների Միութեան Սահմանադրութիւն (Հիմնական Օրէնք) — Երևան, 1976, էջ 63:
- Երկեր — Աւետիք Խահակեան, Երևան, 1980, էջ 262:
- Հաւասարում Բազմաթիւ Անյայտներով = Վարդգէս Պետրոսեան, Երևան, 1977, էջ 477:
- Եղբայրական Ձայներ — Լ. Գ. Սեղբոսեան (Կազմող), (Սովետական Նշանաւոր Գրողներ Սահղծագործութիւնների ժողովածու), Երևան, 1978, էջ 294:
- Կամօ — Իլիա Դուրիսկի Մուխաձէ, Ռուսերէնից թրգմ. Սարգիս և Մանուկ Մանուկեաններ, Երևան, 1979, էջ 385:
- Գարեգին Սրուանծոտանց (Կեանք և Գործունէութիւնը) — Էմմա Ա. Կոստանդեան, Երևան, 1979, էջ 192:
- Այսպէս Մենք Հասանք Յաղթանակի — Իվան Բ. Բաղրամեան, Երևան, 1979, էջ 780:
- Զիթնու ձիւղը — Գէորգ Հայրեան, Երևան, 1981, էջ 284:
- Նախօլէմեան Բանակի Կործանումը Ռուսաստանում — Պալէլ Ա. Ժիրին, Թարգմանեց Տ. Մ. Խոստանեան, Երևան, 1979, էջ 581:
- Մի Կեանքը Գիշ Է — Եղուարդ Աւագեան, Երկու Դրքով, Գիրք Երկրորդ՝ Կորսուած Արդարութիւն, Երևան, 1980, էջ 432:
- Անյայտ Զինուորի Յիշատակարանը — Յարութիւն Մկրտչեան, Վէպ - Գիրք Երկրորդ, Երևան, 1980, էջ 862:
- Զերմանց Մխիթարութիւն — Զօրայր Խալափեան, Երևան, 1979, էջ 305:
- Երկեր — Հրաչեայ Գոչար, Երևան, 1981, էջ 501:
- Ազատութիւնը Արարական — Ալեքսանդր Արաքսեանեան, Երևան, 1979, էջ 567:
- Հէքիսթներ (Դպրոցական Կրթութիւն Ծարիքի Երեխաների համար) — Շարլ Պէրրօ, Ռուսերէնից թարգմանեց Ամալիա Ղուկասեան, Երևան, 1980, էջ 124:
- Ամպրոպից Յետոյ — Սահակ Մանուկեան, Նովէնիեր ու Պատմութիւններ, Թրիլիսի, Վերանիս, Հրատարակչութիւն, 1979, էջ 254:
- Beyond Sex Roles* — Gilbert Bilezikian. What the Bible Says About a Woman's Place in Church and Family. Grand Rapids, Michigan, Baker Book House, 1986, pp. 300.
- Armenian Language and History Instruction Within the Los Angeles Primary and Secondary Schools* — Armenian Alumni Association. A Survey (1985-86). Los Angeles, Armenian Alumni Association Press, 1986, pp. 20.
- Arax* — Kinora T. Nercessian. Independence, Missouri, 1987, pp. 300.
- Turquia, Estado Genocida* — Pascual C. Ohanian. (1915-1923). Documentos, Tomo I. B. Aires, Ediciones Akian, 1986, pp. 599.
- Los Armenios* — Sirarpie Der Nersessian. 78 Fotografias, 48 Dibujos, 2 Mapas. Texto del original "The Armenians". Traducción del inglés: Antaram Aharonian. B. Aires, Ediciones Akian, 1987, pp. 236.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		
— Բառեկարգութիւն Հայոց. Եկեղեցւոյ	ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԺ	188
ԿՐՕՆԱԿԱՆ		
— Մարտիրոսներ	ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ	190
— Նիւրապատեցութիւն	» » »	191
ԱՆՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ		
— Անվերճագիր	ՀՈՒՐԾԱՄ	192
— Քառեակներ	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	194
— »	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	195
ԱՆՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
— Մանրագառու	Ն. ԱՐԺ. ԾՈՎԱԿԱՆ	196
— Վեցեթիկ եւ Վիսենա	ՀՐԱՏ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	198
ՀԱՅ ՆԱՐԱՐԱՆԵՐ		
— Հայ Նկարողներ ԺԱ.-ԺԵ. Դարերու	Ն. ԱՐԺ. ԾՈՎԱԿԱՆ	204
ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ		
— Կողուրդ փոխման Աստուածամկ	» » »	208
ՊԱՅՄԱԿԱՆ		
— Մասնաւոր պատմագրութիւն		
Ս. ՆԵԱՆԻ ՎԱՆՈՅ ՍԵՔԱՍԻՈյ	ՏԻԳՐԱՆ Ս. ՔԻՐԻՇԵԱՆ	209
Թուրք բժիշկներու դերը Հայոց ջարդին մէջ	ԹՐԳՄ. ԱՐԱՄ ՊԷԼԵԱՆ	214
Համառօտ եւ բաղդասական ակնարկ մեր եւ		
բոյր Եկեղեցիներու Տօնացոյցներուն վրայ	Գ. Ճ.	218
ԳՐԱԽՅԱԿԱՆ		
— «Հայ Եկեղեցին Պահապան Հայ Հաւատքի»	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	222
ՅԻՍՈՒՆ, ՑԱՐԻ ԱՌԱՋ		
— Յուպէի Վարժարանին հիմնադէպը		223
— Այցելութիւն ի Տիբերիա		223
Վրաց Պատրիարքի այցելութիւնը Խրուսաղեմ		224
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		
— Հեռագիր		225
— Եկեղեցական - Բեմական		225
— Պատեցական		228
ՏԵՐՈՒՆԻ		
— Ուրարակի Վահէ Զաւարեան		228
Յանկ' Կիւլյեկեան Մասնագործանի կողմէ ասացուած զբերու		229